КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ.

Билим Берүүдөгү Заманбап Маалыматтык Технологиялар Институту
Талас кесиптик колледжи

ОКУУ-МЕТОДИКАЛЫК КОМПЛЕКСИ

«Манас таануу» дисциплинасы боюнча

Дисциплина боюнча окуу-методикалык комплекстин мазмуну

1. Окуу адистигинин жумушчу программасы
2. Силлабус – адистиктин окуу программасы (студенттер үчүн)
3. Практикалык сабакты өтүү боюнча методикалык көрсөтмө
4. Башка окуу-методикалык материалдар

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ.
Билим Берүүдөгү Заманбап Маалыматтык Технологиялар Институту
Талас кесиптик колледжи

Жумушчу программа

Манас таануу" предмети боюнча

Адистиги : *"Башталгыч класстарда окутуу" шифр 050709 "Укук таануу" шифр 030503 "Экономика жана бухгалтердик эсеп" шифр*

Окуу формасы: күндүзгү

	Семестр	**Сааттардын көлөмү**
Курс	**2**	
Семестр	**3-4**	
Зачет		
Экзамен	+	
Лекция	**24/24**	**48**
Лабораториялык сабак		
Практикалык сабак	**24/12**	**36**
Өз алдынча иштөө, сааты		**72**
Модулдар	**1-2**	
Курстук иш		
Жалпы:		**84**

Иштеп чыккан окутуучу: М.Ы.Рыскулова___________
(колу)

Методикалык кеңешменин отурумунда талкууланган жана бекитилген.

Протоколдун №______ "______" "______________" 20 -жыл.

Талас шаары

“Манас” кыргыз эл оозеки мурастарынын ичинен жергебизге алгачкы кадам жасаган саякатчылардын, окумуштуулардын, түркологдордун назарларын өзүнө бурган көркөм чыгарма. Кыргыз фольклористикасынын эң алгачкы эмгектери да ушул “Манас” эпосу жөнүндө жаралган. Эпосту илимий-аңдап билүү XIX кылымдын экинчи жарымында Ч.Ч.Валиханов, В.В.Радловдор алгачкы карлыгачтар болгону менен илим катары XX кылымдын 30-жылдарында М.Ауэзов тарабынан калыптана баштаган.

Манастаануу – бүгүнкү күндө, негизинен үч багытта өнүгүүдө: жыйноо, бастырып чыгаруу, аны ар тараптан илимий изилдөө. 1940-жылдарда эпосту изилдөөгө К.Рахматуллин, А.Н. Бернштам, Б.Юнусалиев, С.М. Абрамзон, В.М. Жирмунский, М.И.Богданова, Ө. Жакишев, Ы. Абдрахманов ж.б. бир кыйла салым кошушкан. Ал эми 1952-жылы эпосту изилдөө боюнча маанилүү иштер колго алына баштаган. Бүгүнкү күндө Р.З. Кыдырбаева, С. Мусаев, Э. Абдылдаев, Р. Сарыпбеков, К.Кырбашев, М.Мамыров, А.Жайнакова, С.Бегалиев, А.Акматалиев, К.Жумалиев өңдүү окумуштуулар эпосту изилдөөнү андан ары улантып келе жатышат.

“Манастаануу” бүгүнкү күндө өз алдынча илимий тармак катары калыптанды. Ошондуктан, Манас таанууну өз алдынча сабак катары окуп үйрөнүү илимий талапка шайкеш келет. Кыргыз эли кылымдардан –кылымдарга маданий мурастарын өнүктүрүп, рухий балуулуктарды жаратып, коомдук жана бүткүл адамзаттык ой жүгүртүү менен улуттук цивилизациянын гүлдөп турган өнүгүшүнө умтулуп, прогрессивдүүөнүгүүлөргө аракеттенүү жолунда болуп келген. Себеби, кандай гана улут болбосун, дүйнөнүн кайсы гана жеринде өзүнүн рухий байлыгын жаратпасын, мындай асыл баалуулуктар жалпы адамзаттык маданияттын кенчине айланмакчы. Алсак, дүйнөлүк коомчулуктун назарын өзүнө бурган, улуттун жүзүн, касиетин көрсөткөн кыргыз элинин рухий өнүгүшүнөн тарыхый кабар берген, эзелки ата-бабадан бизге мурас калган улуу чыгарма- «Манас» эпосу.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын көптөгөн ЖОЖдорунда «Манастаануу» курсу окутула баштады.Кыргыз элинин улуу руханий дөөлөтүн ар бир кыргыз атуулу кастарлап ,эпостогу Ата Мекенди коргоо жана патриот болуу идеясын туу тутуп, элинин келечеги үчүн кызмат кылуусу керек.

«Манастаануу» курсунун негизги максаты. Студенттерге «Манас» эпосу жана анын кыргыздар үчүн мааниси,манасчылар жана алардын өмүрү ,чыгармачылыктары эпосту изилдөө багытында талбай аракет жумшаган окумуштуулардын илимий эмгектеринин маани -маңызы тууралуу маалыматтарды берүү болуп саналат. «Манас» эпосун эл арасынан жыйноо жана иликтөө иштерине качантан баштап аракет жасала баштаган жана ал аракетттердин натыйжасы тууралуу да кеңири сөз болот.Ошондой эле “Манас” эпосубузда чагылдырылган кыргыз маданиятын, тарыхын, этнографиясын, этнопедагогикасын үйрөнүү менен акыл-ой, рухий, сөз байлыктарын , кесиптик, күндөлүк жана социалдык маанилүү кырдаалдарда колдоно билүүсүнө көнүктүрүү, элин, жерин, Ата Мекенин, улуттук дөөлөттөрүн сүйүүгө, мекенчилдикке тарбиялоо, улуттук аң-сезимин көтөрүү.Өзүнө элдик энциклопедиялык билимди камтыган «Манас» эпосунун образдар системасы талдоого алынып,сюжеттик нуктун өнүктүрүлүшү,салттуулуктун сакталышы,сюжетиндеги туруктуу формулалары жана поэтикалык формулалары тууралуу сөз болуп,мындан тышкары анда кеңири кездешкен көркөм сөз каражаттарынын түрлөрү жөнүндө да маалыматтар камтылат.

Курстун милдети.

- Манастаануу боюнча студенттердин билим деңгээлдерин жогорулатуу;

-«Манас» эпосунун мазмунун толук өздөштүрүү;

-Эпос боюнча жазылган илимий эмгектерди окуп,конспектилөө;

-Илимий макалаларды, рефераттарды жазуу;

-Эпостун негизинде уюштурулган конференцияларга,талкууларга катышуу;

Студент дисциплинаны өздөштүрүүдө төмөнкү **компетенцияларга ээ болот:**

- тандаган кесибинин маанилүү экендигин билүү, анын келечеги үчүн бардык күч аракети менен талбай окуп-үйрөнүүгө ОК-1;
- алдыга максат коюуга;
- ишмердүүлүгүнө жардам берүүгө;
- сапаттуу билим алуусуна көмөктөшүү ОК-7

Дисциплинаны аяктагандан кийин ээ болот:

- "Манас" эпосунун кыргыз мамлекети үчүн маанисин;
- "Манас" эпосу кыргыз элинин маданий мурасы экенин;
- Кыргыз элинин маданий рухун таанып үйрөнүүдө эпостун орду;
- "Манас" эпосундагы тарыхый-этнографиялык аспектилерин;
- Манасчылардын өмүрү жана чыгармачылыгын;
- Эпосту илимий изилдеген окумуштуулар жөнүндө;
- Элдик оозеки чыгармачылыктагы "Манас" эпосунун ордун;
- "Манас" эпосунун дүйнөдөгү эпикалык чыгармалардын бири катары;
- Эпостун дүйнөлүк маданиятка кошкон салымын;
- "Манас" трилогиясынан үзүндү айтууга;

1.1.Студент билиши керек:

- эпос – элдик оозеки чыгармалардын озгочо турун.
- эпостун пайда болушунун элдик тарыхый казынасын.
- кочмон калктардын осуп-онугуусундогу чыгарманын эпикалык ролун.
- «Манас» эпосунун изилдоонун этаптарын жана Манас айтчуулардын эмгектерин.
- кыргыз элинин орто кылымдагы тарыхындагы «Манас» эпосунун ордун.

Жасай билиш керек:

- «Манас» эпосунун этаптарын жана Манасчылардын эмгектерин изилдоону .
- Элдик каада-салттарды, салт-санааларды, улуттук оюндарды.

колдоно билиш керек:

- сүйлөө мезгилинде көркөм каражаттын терминдерин;
- «Манас» эпосундагы термин жана сөздүктөрдү колдоно билүүнү;
- кесипке ылайык тексттерди окуп, колдонуу аркылуу студенттердин оозеки жана сүйлөөсүнүн жазма формасы өсөт жана маалыматка ээ болуп,алган билимди колдоно билүү жөндөмдүүлүгүнө ээ болушат;

1.2. **Дисциплиналарды өздөштүрүүнүн жыйынтыгындагы компетенциялар:**
Берилген дисциплиналарды өздөштүрүү процессинде студент төмөндөгү компетенцияларды билүүгө тийиш:

Компетенциянын коду	Компетенциянын мазмуну
ОК-1	-тандаган кесибинин маанилүү экенидигин билүү; анын келечеги үчүн бардык күч аракети менен талбай окуп-үйрөнүүгө ОК-1;
ОК-7	-алдыга максат коюуга; -ишмердүүлүгүнө жардам берүүгө; -сапаттуу билим алуусуна көмөктөшүү ОК-7
ПК-1	-сабактын максатын жана милдетин аныктоо жана пландаштыруу

ПК-2	-сабакты уюштуруу жана өтүү -педагогикалык көзөмөл жүргүзүү -сабакты жыйынтыктоо жана баалоо -сабакка анализ берүү -технологиялык каражаттарды жана жаны методдорду колдонуу
ПК-4	-педагогикалык этиканы сактоо
Студенттерди окутууда сабактан тышкаркы иштерди уюштурууда колдонулуучу компетенциялар	
ПК-7	-педагогикалык контроль жүргүзүү, - башталгыч класстардын окуучуларын окутууда чыгармачылыгын өстүрүү.
Билим берүү процессинде методикалык жардам	
ПК-13	-окуу-методикалык документциялар жана укуктук нормативдик документтер менен иш алып баруу -окуу-методикалык комплектти тандоо -мамлекеттик стандарттын жана окуу программасынын негизинде материалдарды иштеп чыгуу(жумушчу программалар, силлабус)

ОКУУ САБАКТАРЫН ЖҮРГҮЗҮҮ ФОРМАСЫ

Предметтин мазмуну окуу процессин уюштуруу аркылуу ар кандай формасы менен ишке ашат – лекция, практикалык сабак жана студенттердин өз алдынча иштөөсү (жумушчу программада каралган).Студенттердин өз алдынча иштөөсү аудиториялык сабакта жана сабактан (практикалык тапшырмаларды аткарууда), тышкары да даярдануу аркылуу ишке ашырылат. Манас" эпосундагы осуяттарды күнүмдүк жашоодо колдоно билүүгө үйрөнөт."Манастаануу" дисциплинасын окуу ББЗИТИнин бардык адистиктери үчүн жалпы 36 саат менен семестрде каралган. Анын ичинен 24 саат лекция, 12 саат практикалык саат. Студенттердин өз алдынча иштөөсү үчүн 30 саат. Жыйынтыктоочу экзамен менен аяктайт.

БИЛИМДИ ТЕКШЕРҮҮ ФОРМАСЫ

Предметти окутуу процессинде текшерүүнүн төмөнкү түрлөрүн колдонуу максатка ылайыктуу: учурдагы текшерүү, аралык текшерүү, жыйынтыктоочу текшерүү.

Учурдагы текшерүү теманы өздөштүрүүдө тандалган сабакта каалаган учурда ишке ашат. Аралык текшерүү – бардык студенттер үчүн ар бир предметтик модулда өтүлгөн материал боюнча алардын алган билимдерин баалоо.

Ар бир модулда минималдык жана максималдык балл аныкталат. Ар бир модулдагы максималдык балл өтүлгөн материалды 100% өздөштүрүүсүнө барабар. Ар бир модулда минималдык балл милдеттүү жана башка модулдун баллы менен толукталбайт. Оң жыйынтыкты алуу үчүн 50 баллдан кем эмес балл топтоо керек. Эгерде студент модулдун жыйынтыктары менен жетиштүү балл топтосо, анда ал жыйынтыктоочу текшерүүгө чейин эле баа ала алат.Ал эми баасы жетиштүү топтолбосо жыйынтыктоочу текшерүүгө катышат. Баллды академиялык баага которуу төмөнкү схема боюнча жүргүзүлөт:

Бардык предметтик модулдагы минималдык баллдын суммасы 50, ал эми максималдык – 100 баллды түзөт.

Предметтик модул боюнча рейтингдик балл модулдун татаалдыгына жана маанилүүлүгүнө карата бөлүштүрүлөт.

Манастаануу дисциплинасынын тематикалык

ПЛАНЫ

Дисциплина боюнча модулдун №	Лек тема №	Теманын аталышы	Сабактын түрлөрү боюнча сааттардын бөлүнүшү			Эскертүү
			лк	прак (сем)	СӨАИ	
ДМ 1	1.1	“Манас” эпопея- кыргыз элинин, адамзаттын көөнөрбөс мурасы	2			
	1.2	Манасчылар жана семетейчилер жөнүндө жалпы маалымат	2		2	
	1.3	Дүйнөлүк белгилүү окумуштуулардын “Манас” эпосу боюнча изилдөөлөрү	2		2	
	1.4	Аксылы Сайф ад-диндин “Мажму атут-таворих” аттуу эмгеги	2		2	
	1.5	“Манас” эпосунун алгачкы жаратуучулары жана дүйнөгө тааныткан таланттар		2	2	
	1.6	Октябрь революциясынан кийинки “Манас” эпосунун изилдениши	2			
	1.7	“Манас” эпосунун сюжети		2	6	
	1.8	“Манас” эпосу элдик педагогиканын энциклопедиясы	2		2	
	1.9	“Манас” эпосунун образдар системасы		2		
ДМ 2	1.1	“Манас” эпосундагы эл достугу темасынын берилиши	2		2	
	1.2	“Манас” эпосунун историзминин башаттары		2		
	1.3	“Манас” эпосундагы рухий-адептик касиеттер		2	4	
	1.4	“Манас” эпосу жана Ч.Айтматов	2		2	
	1.5	“Манас” эпосунун каармандары		2		
	1.6	“Манас”-бийик гуманизмге сугарылган эпос			4	
	1.7	“Манас” эпосундагы этнографиялык элементтер жана топонимика	2		2	
		Жыйынтыгы:	**18**	**12**	**30**	

Манастаануу дисциплинасынын башка структуралык бөлүмдөрдүн окуу дисциплиналары менен байланышы:Философия,тарых,математика,астрономия, биология, зоология

ПРАКТИКАЛЫК САБАКТЫН ТЕМАЛАРЫНЫН ТИЗМЕСИ

№	Темалардын аталышы	Сааты
1.	“Манас” эпосунун алгачкы жаратуучулары жана дүйнөгө тааныткан таланттар	2
2.	“Манас” эпосунун сюжети	6
3	“Манас” эпосундагы рухий-адептик касиеттер	2
4.	“Манас” эпосунун каармандары	2
	Бардыгы:	**12саат**

Студенттердин өз алдынча иштөөсү окуу прцессинде студенттердин өз алдынча адабияттарды окуп,даярданып билимин өркүндөтүүгө жардамын тийгизет.Окутуучу окуу жылынын башында ар бир студентке жекече тапшырмаларды берет.Студент ал темалар боюнча өз алдынча адабияттардан изденип рефераттарды жазып, даярданат да ,окутуучуга тапшырып балл топтойт.

Студенттин өз алдынча иштөөсү үчүн темалар

№	Теманын аталышы	Сааты
	1-модуль	
1.	“Манас” эпопеянын азыркы коомдогу мааниси(оозеки)	5
2.	“Манас” эпосунун 1000 жылдык юбилейи (оозеки)	4
3.	Манасчылардын өмүрү,чыгармачылыгы (конспект)	6
	Бардыгы:	**15**
	2-модуль	
1.	Реферат	10
2.	“Манас” эпосунан үзүндү айтып берүү (оозеки)	5
	Баардыгы:	**15**
	Жыйынтыгы:	**30**

«Манас таануу» дисциплинасы боюнча модулалуунун

ГРАФИГИ

Курс	семестр	группа	Окуу жумалары								баары
3	5		1	2	3	4	5	6	7	8	
Өз алдынча иштин темалары			1	2	3		4	4	5		
сааты			5	4	6		5	5	5		30

Модуль боюнча текшерүү үчүн суроолор:

1-модуль

№	**Суроолор**	**Балл**
1.	Эмне үчүн “Манас” эпосун кыргыз турмушунун энциклопедиясы дешет?	6
2.	20 –кылымда “Манас” эпосун кимдер изилдеген?	6
3.	Эпостогу каармандар кимдер? Алар эпосто кандайча сүрөттөлөт?	4
4.	“Манас” эпосун изилдөө, жыйноо тарыхы жөнүндө айтып бергиле	5
5.	Манасчылардан кимдерди билесиң?	4
6.	“Манас” эпосу кандай сюжеттерден турат?Кыскача айтып бер.	5
7.	Манасчы деген термин качан пайда болгон?	5
8.	“Манас” эпосундагы поэтика	5
9.	СРС	20
10.	Тест	40
11.	**Бардыгы**	**100**

2- модул

№	**Суроолор**	**Балл**
1.	Манасчылар айтуу өзгөчөлүгүнө жараша канча топко бөлүнөт?	5
2.	Улуу эпосту алгачкы жаратуучулар кимдер?	5
3.	“Манас” дастанынын элдик кенчке айлануу этабынын башталышы жөнүндө айтып бер.	5
4.	1952-жылдагы “Манас” эпосуна арналган конференция жөнүндө эмне билесиңер?	5
5.	“Манас” эпосундагы топонимика жөнүндө айтып бер?	5
6.	“Манас” эпосундагы элдик медицина кандай өнүккөн?	5

7.	“Манас” эпосундагы улуттук идеологиянын булагы кандайча берилет.	5
8.	“Манас” эпопеясы көркөм өнөрдүн башка түрлөрүндө	5
9.	СРС	20
10.	Тест	40
11.	**Баардыгы**	**100**

«Манастаануу» курсунун структурасы
(24 саат лекция, 12 саат практикалык сабак)
Лекциялардын мазмуну
1-лекция 2 саат

Тема:“Манас” эпопея кыргыз элинин, адамзаттын көөнөрбөс мурасы.

План:1. “Манас” эпосунун көөнөрбөс булак катары орду.

2. “Манас кыргыз элинин турмушунун энциклопедиясы”

Адабияттар:

1. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
2. С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
3. С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
4. Жакыпбеков А.Теңири Манас.Б.,1995.
5. Манас С. Орозбаковдун варианты боюнча 4томдук “Кыргызстан” Б., 1995
6. С.Байгазиев Манастаануу Б., 2010
7. Т. Абдырахманов Манастаануу окуу китеби Б.,2013

2-лекция 2 саат
Тема: Манасчылар жана семетейчилер жөнүндө жалпы маалымат.Алардын өмүр таржымалдары жана айтуу өзгөчөлүктөрү.
План:
1. «Манас» эпосунун алгачкы жаратуучулары.
2.Улуу манасчылар жана семетейчилер алардын чыгармачылык өзгөчөлүктөрү.
Адабияттар:
1.Манасчылар - кыргыз элинин руханий инсандары.Б.,1984
2. Энциклопедический феномен эпоса»Манас».Б.,1984
3.Кыдырбаева Р.Эпос «Манас».Генезис.Поэтика.Сказительство.б.,1996
4. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
5.Сайф ад-дин Аксыкенти «Мажму атут-таворих».Б.,1996.
6.Молдобаев И. «Манас» -историко-культурный памятник кыргызов.Б.,1996.

3-лекция 2 саат
Тема: Дүйнөлүк белгилүү окумуштуулардын «Манас» эпосу боюнча изилдөөлөрү.
План:
1.«Манас» эпосу тууралуу алгачкы маалымат.
2.Ч.Ч.Валиханов,В.В.Радлов,В.М.Жирмунский,Е.Поливанов ,А.Н.Бернштам ж.б. окумуштуулардын «Манас» эпосу боюнча изилдөөлөрү.
3.Кыргыз окумуштууларынын «Манас» эпосу боюнча изилдөөлөрү**.**
Адабияттар:
1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос.Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос,укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.

4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа.Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

4-лекция 2 саат
Тема: Аксылык Сайф ад-диндин «Мажму атут-таворих» - «Тарыхтардын жыйнагы» аттуу эмгеги.
План:
1. «Тарыхтар жыйнагынын» илимий чөйрөдө ээлеген орду,мааниси.
2. «Тарыхтар жыйнагындагы» айрым окуялардын эпостогу окуялар менен окшоштугу.
3.Эмгектин кыргыз тилине которулушу жана анын мааниси
Адабияттар:
1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос.Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос,укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа.Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

5-лекция 2 саат
Тема: Октябрь революциясынан кийинки «Манас» эпосунун изилдениши.
План:
1. «Манас» эпосунун экинчи өмүрү,кагазга түшүрүлүшү,изилдөөчүлөрдүн салымы.
2.«Манас» дастанынын элдик кенчке айлануу этабынын башталышы.
3.«Манас» дүйнө элдеринин тилдеринде.
Адабияттар:
1.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун тарыхый өнүгүшүнүн негизги этаптары.Ф.,1982.
2.Ауэзов М.О.Мысли разных лет.Алма-Ата,1981.
3.Айтымбетов О.Улуу баатыр баяны.Ала-Тоо журналы.Б,1990.
4. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.

6-лекция 2 саат
Тема: «Манас» эпосу-улуттук педагогиканын энциклопедиясы.
План:
1. «Манас» эпосундагы педагогикалык ойлордун берилиши.
2.«Манас» эпосунун кыргыз эли үчүн тарбиялык мааниси
3.Эпостогу улуттук биримдикке жана көз карандысыздыкка үндөгөн идеалардын берилиши.
Адабияттар:
1.Манасчылар жана изилдөөчүлөр.Б.,1995.
2.Сооронов О. «Манас» трилогиясындагы эпикалык окуялардын сүрөттөлүш өзгөчөлүктөрү.Ф.,1981.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос,укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Кыдырбаева Р.З.Эпос «Манас».Генезис.Поэтика.Сказительство.Б.,1996.
5.С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
6.С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
7.Жакыпбеков А.Теъири Манас.Б.,1995.
8.Сарыпбеков Р.Алмамбеттин образынын эволюциялык өнүгүшү.Б.,1982.

7-лекция 2 саат

Тема: «Манас» эпосунун образдар системасы. План:

1.Эпостогу оң каармандар.Манастын жана Бакайдын образдары.

2.Эпостогу терс каармандар жана алардын образдары.Жакыптын,Коңурбайдын,Жолойдун,Кыргылчалдын образдары.

Адабияттар:

1.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун тарыхый өнүгүшүнүн негизги этаптары.Ф.,1982.

2.Ауэзов М.О.Мысли разных лет.Алма-Ата,1981.

3.Айтымбетов О.Улуу батыр баяны.Ала-Тоо журналы.Б,1990.

4. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.

8-лекция 2 саат

Тема: «Манас» эпосунда эл достугунун берилиши

План:

1. «Манас» эпосунда эл достугунун берилиши
2. Эпостогу башка улуттагы каармандардын берилиши

Адабияттар:

1. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
2. С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
3. С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
4. Жакыпбеков А.Теңири Манас.Б.,1995.
5. Манас С. Орозбаковдун варианты боюнча 4томдук "Кыргызстан" Б., 1995
6. С.Байгазиев Манастаануу Б., 2010
7. Т. Абдырахманов Манастаануу окуу китеби Б.,2013

9 –лекция 2 саат

Тема: «Манас» эпосунун историзминин башаттары.

План:

1.«Манас»-баатырдык эпостун классикалык үлгүсү.

2.«Манас» эпосундагы окуялардын тарых менен байланыштуу учурлары.

3.«Манас» эпосунун жаралыш хронологиясы.

Адабияттар:

1.«Манас» эпосун комплекстүү изилдөөнүн маселелери.Б.,1994.

2.«Манас» эпосу жана дүйнө элдеринин эпикалык мурастары.Б.,1995.

3.Кыргыз адабиятынын тарыхы.II том,Б.,2002.

4.Кыдырбаева Р.З.Эпос «Манас».Генезис.Поэтика.Сказительство.Б.,1996.

5.Мамытбеков З.Отражение жизни борьбы кыргызов в эпосе «Манас».Б.,1993.

6.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун историзми.Ф.,1987.

10-лекция 2 саат

Тема: «Манас» эпосу жана Чыъгыз Айтматов.

1.«Манас» эпосу - кыргыз рухунун туу чокусу.

2.«Манас» эпосуна Ч.Айтматовдун чыгармачылыгында кайрылышы.

3.Ч.Айтматовдун «Манас» эпосун пропогандалашы.

Адабияттар:

1.Ч.Айтматов «Манас» -кыргыз рухунун туу чокусу.Ф.,1984.

2.Акматалиев А. «Манас» Айтматовдун дүйнөсүндө.Китепте:Кыргыз адабияты:тарых жана мезгил.Б.,2010.

3.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун тарыхый өнүгүшүнүн негизги этаптары.Ф.,1982.

4.Ауэзов М.О.Мысли разных лет.Алма-Ата,1981.

5.Айтымбетов О.Улуу батыр баяны.Ала-Тоо журналы.Б,1990.

6. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.

11-лекция 2 саат
Тема: «Манас»-бийик гуманизмге сугарылган эпос.
План:
1.«Манас»-баатырдык эпостун классикалык үлгүсү.
2.«Манас» эпосунун варианттары.
Адабияттар:
1.Ч.Айтматов. Сияюшая вершина древне кыргызского духа.Китепте:Энциклопедический феномен эпоса «Манас2.Б.,1995.
2.Кыдырбаева Р.Кырбашев К.Жайнакова А.Варианты эпоса «Манас».Ф.,1988.
3.Кыргыз адабиятынын тарыхы.II том,Б.,2002.
4.Кыдырбаева Р.З.Эпос «Манас».Генезис.Поэтика.Сказительство.Б.,1996.
5.Мамытбеков З.Отражение жизни борьбы кыргызов в эпосе «Манас».Б.,1993.
6.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун историзми.Ф.,1987.

Практикалык сабактардын мазмуну
1-практикалык сабак. 2 саат
Тема: «Манас» эпосунун алгачкы жаратуучулары жана дүйнөгө тааныткан таланттар.
План:
1.Улуу жомоктун жаралышына таасир берген күчтөр, алгачкы жаратуучулар. (Жайсаң, Ырамандын ырчы уулу, Токтогул ырчы тууралуу айтылган маалыматтар.)
2.18-19- кылымдарда жашап өтүшкөн талантуу манасчылар. (Жусуп Мамай, С.Каралаев,С.Орозбак уулу өмүр жолдору жана чыгармачылыгы)

Негизги түшүнүктөр: Эпос, жомок, манасчы, шедевр, трилогия
Адабияттар:
1.Манасчылар жана изилдөөчүлөр.Б.,1995.
2.Сооронов О. «Манас» трилогиясындагы эпикалык окуялардын сүрөттөлүш өзгөчөлүктөрү.Ф.,1981.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос,укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Кыдырбаева Р.З.Эпос «Манас».Генезис.Поэтика.Сказительство.Б.,1996.
5.С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
6.С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
7.Жакыпбеков А.Теъири Манас.Б.,1995.
8.Сарыпбеков Р.Алмамбеттин образынын эволюциялык өнүгүшү.Б.,1982.

2- практикалык сабак 6 саат
Тема: "Манас" эпосунун сюжети.
План:
1. "Манас" эпосунун сюжети.
2. "Семетей" эпосунун сюжети
3. "Сейтек" эпосунун сюжеттик курулушу

Негизги түшүнүктөр: Сюжет, эпос, кульминация, пролог, эпилог, каарман, образ, прототип
Адабияттар:
1. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
2. С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
3. С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
4. Жакыпбеков А.Теңири Манас.Б.,1995.
5. Манас С. Орозбаковдун варианты боюнча 4томдук "Кыргызстан" Б., 1995

6. С.Байгазиев Манастаануу Б., 2010
7. Т. Абдырахманов Манастаануу окуу китеби Б.,2013

3 -практикалык сабак
Тема: «Манас» дастанынын элдик кенчке айлануу этабынын башталышы. 2 саат
План:
1.Совет доорундагы залкар таланттар.
2.« Манас» эпосунда муундардын байланышы.
3. «Манас» дүйнө элдеринин тилдеринде.

Негизги түшүнүктөр: Дастан, эпос, трилогия, осуят, залкар, талант, рухий дөөлөт
Адабияттар:
1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос.Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос,укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа.Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

4-практикалык сабак 2 саат
Тема: "Манас" эпосу көркөм өнөрдүн башка түрлөрүндө
План:
1. "Манас" эпосу архитектура, скульптурада, искусстводо
2. "Манас" эпосу музыкада, киноискусстводо ж.б.

Негизги түшүнүктөр:Архитектура, скульптура, искусство, живопись, музыка, кино
Адабияттар:
1. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
2. С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
3. С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
4. Жакыпбеков А.Теңири Манас.Б.,1995.
5. Манас С. Орозбаковдун варианты боюнча 4томдук "Кыргызстан" Б., 1995
6. С.Байгазиев Манастаануу Б., 2010
7. Т. Абдырахманов Манастаануу окуу китеби Б.,2013

5-практикалык 2 саат
Тема: "Манас" эпосундагы рухий-адептик касиеттер
План:
1. "Манас" эпосундагы рухий касиеттердин берилиши
2. Эпостогу даанышман ойлор
3. Эпостогу каарамандардын мүнөздөрү
4. Эпостогу жети осуяттын берилиши

Негизги түшүнүктөр:Рухий дүйнө, адеп, культура, макал-лакап, даанышман ой, залкар, эпос
Адабияттар:
1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос. Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа. Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

6 –практикалык сабак
Тема: «Манас» эпосунун каармандары. 2 саат
План:
1.Манас-эл-жер намысы үчүн жаралган баатыр.
2.Каныкей - үзүлгөндү улаган, чачылганды жыйнаган жалпы журттун энеси.
3.Алдында жүрсө ак жолтой, аркада жүрсө сан колдой. (Бакайдын образына талдоо жүргүзүү.)

Негизги түшүнүктөр: Каараман, баатыр, патриот, Мекенчил, намыс, осуят, тарых
Адабияттар:
1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос. Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа. Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

7- практикалык сабак
Тема: "Манас" эпосунун тили жана поэтикасы 2 саат
План:
1. "Манас" эпосунундагы поэтика
2. Эпостогу тилдик каражаттардын берилиши

Негизги түшүнүктөр:Поэтика, салыштыруу, гипербола, литота, уйкаштык, эпитет,ассонанс
Адабияттар:
1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос. Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа. Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

8- практикалык сабак 2 саат
Тема: "Манас" эпосундагы этнографиялык элементтер жана топонимика

План:
1. "Манас" эпосундагы жер-суу аттарынын берилиши
2. Эпостогу уруу аттары

Негизги түшүнүктөр: Этнография, этноним, топонимика, антропология, гидронимика, космонимика
Адабияттар:
1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос. Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа. Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

«Манастаануу»курсу боюнча аткарыла турган тесттер:

1-варинт

1.**Совет доорунда «Манас» эпосунун идеяларына карата коюлган негизги айыптар.**

а)эпостун сюжети толук кандуу эмес; б)эпостун байыркылыгы;

в)пантүркизм,панисламизм, г) фашизм,расизм.

2.Жакып өзүнүн болочок уулунан эмнени үмүт кылат?

а) байлыгын сактап калуу үчүн мураскорду; б) боштондук алып келе турган баатырды;

в) жардамчыны; г) баскынчыны.

3.”Кайып” түшүнүгүнүн бир мааниси.

а) жок жерден пайда болуу; б) жок болуп кетүү;

в) өлүм; г) төрөлүү.

4.**Манасчылык касиеттин келишине, духтардын кайсы типтери себепкер болот?**

а) мифтик колдоочулар; б) ата-бабалардын арбагы;

в) олуялардын арбагы; г) Манас дүйнөсүндөгү арбактар.

5.**Совет доорунда “Манас” эпосунун тексттеринде кайсы элементтер жана мотивдер антиидеологиялык деп табылган?**

а) диний,улутчул; б) мифтик,жомоктук; в) тарыхый; г) ойдон чыгарылган.

6. Алманбеттин аялы ким?

а) Кыз Сайкал; б) Карабөрк;

в) Каныкей; г) Арууке

7.**Манастын жети атасынын бири**.

а) Кыргылчал; б) Ногой в) Алманбет; г) Кошой

8.**Кыргыздардын символикалуу саны.**

а)7, 9, б) 20,23 в) 10,11 г) 2,3

9.Асман менен жериңдин,
Тирөөсүнөн бүткөндөй.
Айың менен күнүңдүн,
Бир өзүнөн бүткөндөй…**Бул портретик сүрөттөө кимге таандык?**

а)Бакай б)Алмамбет в)Манас г)Сыргак

10. Кең көйнөктүн тазасы,
Зайып заттын паашасы.
Кара сурдун сулуусу,
Адамзаттын нурдуусу…**Бул портретик сүрөттөө эпосто кайсы каарманга таандык?**

А)Айчүрөк б)Кыз Сайкал в)Акылай г)Каныкей

11. Шооруктун кызы …,
Шоодураган капырай!
Он алты жарым жашы бар,
Олоңдой кара чачы бар.**Көп чекиттин ордуна тиешелүү каармандын атын жаз.**

а)Карабөрк б)Арууке в)Акылай г)Кыз Сайкал

12.**Манастын энесинин аты.**

а) Чыйырды; б) Сайкал; в) Бакдөөлөт; г) Канымжан.

13.**Манастын жалган аты.**

а)Мажик; б) Чон жинди; в) Чеге; г) Кутубий.

14.**Эмне себептен Манаска жалган ат коюлган?**

а) кара күчтөрдөн сактап калуу үчүн; б) ички душмандардан аман сактап калуу үчүн;
в) сырткы душмандардан аман сактап калуу үчүн; г) жаман сөздөн аман сактап калуу үчүн.**15.”Манас” эпосунун 1000 жылдыгы белгиленген жыл**.

а) 1940-ж; б) 2003-ж; в) 1995-ж; г) 1952-ж.

2-вариант

1.“Манас” боюнча Бүткүл союздук илимий конференция өткөрүлгөн жыл.
а) 1995-ж б)1952-ж в) 1940-ж. г) 1938-ж.
2. **“Манас” боюнча Бүткүл союздук илимий конференциянын өткөрүүгө эмне себепкер болду?**
а) “Манас”эпосунун элдүүлүгүн аныктоо б) “Манас”эпосунун антиэлдүүлүгүн аныктоо
в) “Манас”эпосун комплекстүү изилдөө г) “Манас”эпосунун тексттерин басмадан чыгаруу.
3.**Кыргыз элинин элдик медицинасында колдонулган дарылардын бири...**
а) парацетамол б) кашкулактын өтү
в) топурак г) аюнун териси
4.”Манас”эпосундагы негизги идея.
а) бөтөн элдерди жана мамлекеттерди басып алуу; б) бардык элдердин жана мамлекеттердин боштондугу;
в) элдин биримдиги; г)элдин байлыгын сактоо.
5.**Кыргыз элинин жакшы аял жөнүндөгү түшүнүк идеалы:**
а) сулуу жар б) акылдуу, чебер уз, сарамжал, баатырдын ишин уланткан жар в) сымбаттуу, келбеттүү жар г) жоокердин аялы болгондугу
6. “Манас”эпосунун тексттери китеп болуп жарыкка чыккандан кийин манасчынын кайсы түрү пайда болду?
а) аткаруучу; б) чон манасчы; в) чала манасчы; г) семетейчи.
7. “Манас”эпосу жалпы адамзат үчүн эмне боло алат?
а) өткөн доордун материалдуу мурасы; б) өткөн доордун руханий мурасы;
в) азыркынын материалдуу баалуулугу; г) азыркынын руханий балуулугу.
8. **Ким тарабынан биринчи жолу “Манас” эпосунан үзүндү жазылып алынган?**
а) В.Радлов тарабынан б) Ч.Валиханов тарабынан
в) Сейф ад-дин Аксыкенди тарабынан г) Г.Алмаши тарабынан
9.**Орто кылымдардагы кайсы булакта Манаска байланыштуу айрым бир окуялар баяндалат?**
а) “Кутадгу билиг” б) “Дүйнөнүн көп түрдүүлүгү жөнүндө китеп”
в) “Дивани Лугати Түрк” г) Мажму ат-таворих”
10.**Манас эмнени ыйык милдетим деп санайт?**
а) мал-мүлк жыюуну б) бир аймактан экинчи орунга ооп, көчүп жүрүүнү в) ата-бабадан калган эл-жерди жоодон бошотуп алууну г) туугандары айтканы үчүн
11.**Манастын көзү өткөндөн кийин Каныкейдин Букарага качкандыгынын себеби эмнеде?**
а) өзүн жана өзүнүн абийирин сактап калуу үчүн б) Семетейди аман сактап калуу үчүн
в) Чыйырдыны аман сактап калуу үчүн г) кан казынасын сактап калуу үчүн
12.**Манастын эн жакын санаалаш адамдарынын ысымдары.**
а) Көкчө,Бокмурун,Үсөн,Сайкал б) Кыргыл,Кутубий,Акбалта,Билерик
в) Алмамбет,Каныкей,Бакай,Кошой г) Курманбек, Жаныш, Эр Төштүк
13.**Манасчылык өнөр адамга эн оболу кандай жол менен келет**.
а) түш көрүү аркылуу б) жер кезүү аркылуу
в) китеп окуу аркылуу г) устаттан таалим алуу аркылуу
14.**Ким биринчи болуп, “Манастын”айрым үзүндүлөрүн орус жана немис тилине которулуп,басмадан чыгарган?**
а) Б.Смирнов б) В.Жирмунский в) В.Радлов г) М.Ауэзов
15. “Манасты”алгач айткан манасчы.
а) Токтогул б) Саякбай в) Ырчы уул г) Келдибек

2-модул
1- вариант
1.**Манастын кайсы жакын жолдошу Кытайдын канзаадасы болгон?**

а) Сыргак;   б) Кошой;   в) Бакай;   г) Алмамбет.

2.Ким биринчилерден болуп, "Манастын"идеяларын Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик идеологиясы катары сунуштаган?

а) Ч.Айтматов;   б) М.Убукеев;   в) А.Акаев;   г) Кыргызстан эли.

3.Манастын жакындарынан кимдер,Чон казатка аттанууда,чалгынга барат?

а) Чубак менен Бакай;   б) Алмамбет менен Сыргак;

в) Ажыбай менен Серек;   г) Кошой менен Бокмурун.

4.Үсөндүн кыргыздарга –Манаска кайтып келишинин максаты?

а) Манастын көзүн тазалап, бийликти колго алуу   б) биригүү

в) биригип, душмандардан өч алуу г)душмандардан качуу

5. "Манас" эпосунун элдик салттуу аталышы .

а) дастан   б) жомок   в) эпос   г) жоо жомок.

6. Совет доорунда кайсы манасчыдан биринчи ирет " Манастын" тексти жазылып алынды эле?

а) Тоголок Молдодон   б) Саякбай Каралаевден

в) Сагымбай Орозбаковдон   г)Акмат Ырысмендиевден .

7. Кайсы манасчынын варианты дүйнөдө эң көлөмдүү болуп эсептелинет?

а)Мамбет Чокморовдунб)Молдобасан Мусулманкуловдун

в) Саякбай Каралаевдин   г) Шаабай Азизовдун

8. Манас эпосунун өмүр сүрүшүнүн салттуу жолу.

а) жазмаб) оозеки   в) курама   г)синхрондуу

9. Кытайлардын дөө Жолой,
Күрпүлдөшүп көрүүгө,
Чыкмак болду майданга,
Намыс алып берүүгө…**Бул ыр саптары кимге тиешелүү айтылган?**

а)Кошой   б) Жолой   в)Алмамбет   г)Бокмурун

10.Аксылык Сайф ад-диндин «Мажму атут-таворих» аттуу эмгеги канчанчы кылымда жазылган?

а)10-кылым   б)15-кылым   в)16-кылым   г)20-кылым

11.Манастын прототиби ким болгон?

а) Барс-бек   б)Яглакар хан   в)Тапу Алп Сол   г) ар кандай көз караштар бар

12.Алманбет ким менен чатакташып кеткен

а) Чубак   б) Манас   в) Кошой   г) Сыргак

13. Көкөтөйдүн баласынын аты ким?

а) Сыргак   б) Бокмурун   в) Жаачы   г) Чоң жинди

14.С.Орозбаков качан туулган?

а)1867-жылы   б)1894-жыл   в)1900-жыл   г)1880-жыл

15.С.Каралаевден канча көлөмдө «Манас» эпосунун текстти жазылып алынган?

а)10000сап ыр   б)500553 сап ыр   в)60000сап ыр   г)180378 сап ыр

2-вариант

1….Он бештеги баладай,
Көтөргөндө салмагы.
Берген экен кудайым,
Березелүү баланы… **Бул сүрөттөө кайсы эпизоддо айтылат?**

а)Манастын төрөлүшү б)Көкөтөйдүн ашы в)Чоң казат г)Кичи казат

2.Чоң манасчылардын катарына ким кирет?

а)С.Орозбаков   б) У. Мамбеталиев   в)С.Мусаев   г)Б.Юнусалиев

3.Манас баатырдын акылман кеңешчиси ким болгон?

а)Алмамбет   б)Кошой   в)Жакып   г)Бакай

4.Манастын кырк чоросунун бири.

а)Коңурбай б)Кошой в)Чубак г)Жолой

5.Каныкейдин өз аты ким?

а)Санирабийга б)Акылай в)Арууке г)Карабөрк

6.Ким чыныгы манасчы болгон?

а)Тоголок Молдо б)Барпы в)Калыгул г)Арстанбек

7. Семетейчи Дүңкана Кочуке уулунун төрөлгөн жери

а) Тянь-Шань р-н Чаек а. б) Жайыл р-н Орто-Суу а.

в) Ысык-Көл р-н Тамчы а. г)Тянь- Шань р-н Эчки-Баш а.

8. «Манас» изилдөөчү Чокан Валихановдун толук ысымы кандай?

а) Фёдор Косылевский б) Муххамед Ханафия в) Виктор Виноградов г) Иса Ахмедов

9. Жоокерлердин курал-жарактарын колдонуу чеберчилигин арттыруу оюну...

а) Жоокердик оюну б) Жоолук таштамай оюну

в) Жамбы атмай оюну г) Чикилдирик оюну

10. Каныкейдин атасынын аты

а) Баатыркан б) Жакып в) Атемир г)Чоюке

11. Манастын түпкү атасы

а)Чубак б)Меңдибай в)Багыш г) Түбөй

12. Манастын баласынын аты ким?

а)Сейтек б)Күлчоро в)Семетей г)Жайсаң

13. Манасчылар канча топко бөлүнөт?

а)10 б)5 в)8 г)4

14. «Манас» эпосунун 1000 жылдык маарекеси качан өткөрүлдү?

а)2000-жылы б)2010-жылы в)1995-жылы г)2005-жылы

15. Манасчылар …

а)Б.Юнусалиев б) Жусуп Мамай в) Сейтек г) Ч.Айтматов

Билет №1

1. Элдик адабий мурастардын көркөмдүк, идеялык, тарбиялык, эстетикалык функциясы.
2. Оозеки сөз өнөрүнүн көчмөн элдердин турмушундагы практикалык мааниси.
3. "Манас" эпосунун кыргыз руханий маданиятынын коомдук маанисинин түбөлүктүүлүгү.

Билет №2

1."Манас" эпосунда изин калтырган тарыхый доорлор.

2. "Манас" эпосунун тарыхый баатырдык эпос катарында калыптанышына өбөлгө болгон тарыхый жана турмуштук шарттар.

3. "Манас" эпосунун жаралуу доору боюнча илимий пикирлер.

Билет №3

1.Кыргыз тарыхы, мамлекетүүлүгү - "Манас" эпосунда.

2.Айтуучулук, манасчылык өнөрдүн өзгөчөлүгү жана салттуулук.

3.Манасчылардын өмүрү жана чыгармачылыгы. (С.Орозбаков, С.Каралаев... ж.б.)

Билет №4

1."Манас" трилогиясынын варианттары.

2.Эркиндик, көз каранды эместик - "Манас" эпосунун негизги идеясы.

3.Кыргыз каны Эр Манастын эрдиктери.

Билет №5

1.Көкөтөйдүн ашы. Чоң казат.
2.”Семетей”. Каныкейдин Тайторуну чапканы.
3.Жакып, Чыйырды, Манас, Каныкей, Бакай, Кошой, Чубак, Айчүрөк, Сыргак, Алмамбеттердин образы.

Билет №6

1. Кыргыздардын негизги душмандарынын эпосто берилиши.
2. Манастын образы - айкөлдүктүн, адилеттүүлүктүн, баатырдыктын, патриоттуулуктун символу.
3. “Манастын жети осуятынын” мааниси.

Билет №7

1. ”Манастагы” ыйман сабактары.
2. Нравалык-этикалык эреже, нормалардын, элдик каада-салт, үрп-адат, ырым-жырым маселелеринин эпосто берилиши.
3.“Манас” эпосу материалдык маданиятты изилдөөнүн булагы: боз үй, тамак-аш, кийим-кече, кол өнөрчүлүк искусствосу.

Билет №8

1.“Манас” эпосундагы мифология жана диний ишенимдер.
2. Манастын образынын сүрөттөлүшү.
3.“Манас” эпосундагы көркөм тилдик каражаттардын колдонулушу.

Билет №9

1.“Манас” жана театр: “Айчүрөк”, “Манас” опералары, “Айкөл Манас”, “Манастын уулу Семетей”, “Сейтек” драмалары.
2.Кино жана “Манас”: “Манасчы”, “Саякбай Каралаев”, “Улуу манасчы”, “Жаш манасчылар” аттуу кинолор.
3.“Манас” эпосунун көркөм сүрөт өнөрү, архитектура, скульптурадагы ролу.

Билет №10

1. “Манас” эпосу жана жашоодогу маани - маңызы.
2. “Манас” эпосунун “Семетей”, “ Сейтек” бөлүмдөрү менен болгон генеологиялык жана идеологиялык байланышы.
3. Кыргыз маданиятынын өнүгүшү жана кыргыз элинин улуу “Манас” эпосу

Билет №11

1. “Манас” эпосунун текстологиясы жана Манасчылардын айтуучулук өнөрү.
2. В.В. Радловдун “Манас” жана кыргыздардын манасчылык өнөрлөрү тууралуу ойлору жана баа берүүсү
3. С.Орозбаков менен С. Каралаевдин варианттары боюнча эпикалык салтты сактоодогу манасчылык феномени

Билет №12

1. “Манас” жана кыргыз музыкалык искусствосунун тарыхы: В.Власов, В.Фере, А. Малдыбаев ж.б.
2. “Манас” эпосун Октябрь революциясына чейин, Совет түзүлүшүнүн мезгилинде жыйноо, жазып алуу жана изилдөө тарыхы.
3.“Манас” трилогиясын басып чыгаруу иши.

Билет №13

1.“Манас” эпосун комплекстүү изилдөө. “Манастаануу” илимиинин калыптанышы.
2. Нарындык, Чүйлүк, Ысык-Көлдүк манасчылардын мектеби.
3. “Манас” жана этнопедагогикалык тарбия.

Билет №14

1. Саякбай Каралаев-XX кылымдын даанышманы.
2. “Манас” эпосундагы каада-салт, үрп-адаттардын колдонулушу.
3. Манастын сүрөттөлүшү.

Билет №15

1.“Манас” эпосундагы жети осуят.
2. Эпостогу аялдардын образынын чагылдырылышы.
3.“Манас” эпосунун бүгүнкү абалы

Билет№ 16

1. “Эпос”деген терминдин аныктамасы ?
2. “ Жомок” деген терминдин аныктамасы ?
3. Кандай шартта жана кайсы учурда “Манас” эпосунда ата менен баланын ортосундагы келишпестиктер чыгып жатат?

Билет№ 17

1. Эмне себептен Манас, Кокотойдун ашына чакырылбай калат?
2. “Манас” эпосунда балага жашыруун же жалган ат коюунун мааниси эмнеде?
3. “Манас” эпосунда “бата” жана каргыштын орду канчалык?

Билет №18

1. Кыргыздарда санжыраны же “жети атаны” билүүнүн мааниси эмнеде?
2. Манастаанууда кайсы негизги изилдөө усулдары колдонулат?
3. Кандай жолдор аркылуу манасчылык касиетти сактап калууга мүмкүн?

Билет №19

1.Бубу-бакшы менен манасчынын жакындыгы эмнеде?
2. Манасчы болуу алдында болочок манасчы кандай кайынчылыктарды башынан кечирет?
3. Кайсы элдик билимдерге манасчы ээ ?

Билет№ 20

1.” Манас” эпосунун озгочолугу эмнеде ?
2. “Кайып” деген түшүнүктүн “Манас” эпосундагы мааниси ?

3. “Манас” эпосунда кимдер кайып болду эле?

Билет№21

1. Кыргыз элинде “кайып” деген түшүнүктүн орду жана мааниси ?
2.” Манас” эпосунун өмүр сүрүшүнө массалык маданияттын тийгизген таасири кандай?
3. Манастаануунун тарыхында, Ч. Ч . Валиханов биринчи ирет эмне иш аткарды эле ?

Билет№ 22

1. Манастаануунун тарыхында В. В .Радлов биринчи ирет эмне иш аткарды эле ?
2. Манастаануунун өнүгүүсүндө М. О .Ауэзовдун орду кандай?
3.”Манас” эпосунун китеп болуп чыгышы менен манасчылыктын абалы кандай болду?

Билет№ 23

1.”Манас”эпосунун китеп болуп чыгышы менен манасчылардын кайсы жаны түрлөрү пайда болду?
2.Манастаануунун өнүгүүсүндө мамлекеттин ролу кандай?
3. “Манас” эпосунунөнүгүүсүндө сенин ролуң кандай?

Билет № 24

1. Кайсы элдик эпостор “жансыз” деп эсептелинет?
2. Кайсы элдик эпостор “жандуу” деп эсептелинет?
3. “Манас” эпосунун жалпы адамзат алдындагы орду?

Билет № 25

1. Кыргыз элинин турмушундагы манасчынын орду ?
2.”Манас” эпосундагы башка каармандар?
3.”Манас” эпосунун изилдөөдөгү негизги илим тармактары кайсылар?

Билет № 26

1.Орто кылымдарда жазылган кайсы булакта Манас жөнүндө даана айтылат
2. Манас училтиги кайсы негизги сөздүн орду жана мааниси кандай
3.Кыргыз элинин турмушунда сөздүн орду жана мааниси кандай

Билет№ 27

1. Кыргыздардын диний культтары
2. Кыргыз элинин дүйнөтаанымынын негизги өзгөчөлүктөрү
3.Эмне себептен Манас Бээжинге чабуул баштоого аргасыз болот

Билет№ 28

1. Эмне себептен 12 кан (7) Манаска каршы чыгат?
2. Эмне себептен, Манастын көзү өткөндөн кийин Каныкей Таластан качууга аргасыз болот?
3. Манастын элдик лидер болуп калыптануусунда Бакайдын ролу?

Билет № 29

1. Эмне себептен, Семетей кайып болгондон кийин Айчүрөк душманына турмушка чыгууга аргасыз болот?
2. Эмне себептен Бокмурун атасынын ашына Манасты чакырууга аргасыз болот?
3. “Манас” үчилтигинде “күн куу” түшүгүнүн мааниси эмнеде?

Билет№30

1. Кыргыз элинде “кайып” деген түшүнүктүн орду жана мааниси ?
2. Кыргыз элинин дүйнөтаанымынын негизги өзгөчөлүктөрү
3. Манасчы кайсы элдик билимдерге ээ ?

ОКУУ ДИСЦИПЛИНАСЫНЫН АДАБИЯТТАР МЕНЕН КАМСЫЗ БОЛУШУ

№	Негизги адабияттар:
1.	«Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
2.	С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
3.	С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
4.	Жакыпбеков А.Теңири Манас.Б.,1995.
5.	Манас С. Каралаевдин варианты боюнча туз. А. Жайнакова,А.Акматалиев “Турар” Б.,2010
6.	Манас С. Орозбаковдун варианты боюнча 4томдук “Кыргызстан” Б., 1995
7.	С.Байгазиев Манастаануу Б., 2010
8.	Т. Айталиева Манасчылар жөнүндө түшүнүк берүү боюнча методикалык колдонмо. Талас 2010
9.	Т. Абдырахманов Манастаануу окуу китеби Б.,2013
10.	Т.Жолдошев Манас Б.,2018

№	Кошумча адабияттар
1.	Сайф ад-дин Аксыкенти. Тарыхтар жыйнагы. Б., 1996.
2.	“Манас” эпосу С.Орозбак уулу 1 китеп 1978, 2 китеп 1979, 3 китеп 1981
3.	С.Мусаев “Манас” кара сөз түрүндөгү баяндама Ф., “Илим” 1986
4.	“Манас” эпопеясы жана искусство Б.,1994
5.	М.Ч. Мамыров “Манас” эпосунун калыптаныш тарыхы Б.; 2009
6.	«Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
7.	Т.Кененсариев “Манас” эпосу жан дүйнө элдеринин эпикалык мурасы Б.,1995
8.	М.Мамыров Орус окумуштуулары “Манас” эпосу жөнүндө Ф., 1964
9.	“Манас” эпопеясы жана искусство Б.,1986

1-практикалык сабак. 2 саат
Тема: «Манас» эпосунун алгачкы жаратуучулары жана дүйнөгө тааныткан таланттар.
План:
1.Улуу жомоктун жаралышына таасир берген күчтөр, алгачкы жаратуучулар. (Жайсан, Ырамандын ырчы уулу, Токтогул ырчы тууралуу айтылган маалыматтар.)
2.18-19- кылымдарда жашап өтүшкөн талантуу манасчылар. (Жусуп Мамай, С.Каралаев,С.Орозбак уулу өмүр жолдору жана чыгармачылыгы)

Негизги түшүнүктөр: Эпос, жомок, манасчы, феномен,айтуучу, трилогия
Адабияттар:

1.Манасчылар жана изилдөөчүлөр.Б.,1995.
2.Сооронов О. «Манас» трилогиясындагы эпикалык окуялардын сүрөттөлүш өзгөчөлүктөрү.Ф.,1981.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос,укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Кыдырбаева Р.З.Эпос «Манас».Генезис.Поэтика.Сказительство.Б.,1996.
5.С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
6.С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
7.Жакыпбеков А.Теңири Манас.Б.,1995.
8.Сарыпбеков Р.Алмамбеттин образынын эволюциялык өнүгүшү.Б.,1982.

Сабактын түрү: жаңы теманы өтүү

Сабактын максаты: "Манас" эпосун алгачкы жаратуучулар жөнүндө түшүнүктөрүн кеңитүү; билимдерин өркүндөтүү; мекенчилдикке тарбиялоо

Сабакта колодонуучу каражаттар: китептер, бклеттер, слайд, доска

Сабактын жүрүшү: уюштуруу.тапшырманы суроо жана бышыктоо,

Жаны тема. Тема боюнча аңгеме куруу

Бышыктап, үйгө тапшырма берүү

Кыргыз элинин оозеки көркөм казынасы формасы жагынан да, мазмуну жагынан да, көлөмү жагынан да таң каларлык бай, түгөнгүс кенч, Ч. Айтматов белгилегендей «...ар бири өзүнчө зор дүйнө, түгөнгүс байлык». «Сөзмөр кыргыздар жөнөкөй сүйлөгөндө да жамактатып, ырга айландырып кетет, ырды дүйнөдөгү искусствонун эң жогорку баскычы катарында карайт»,- деп өткөн кылымдын ортосунда академик В. В. Радлов жазып кеткен.

Адам баласынын мамилелерине, табигатка көз карашына, коомдук турмушка байланыштуу таамай айтылган макал-ылакаптар, афоризмдер, акыл-насаат берүүнү көздөгөн санаттар, эмгекке, махабатка арналган лирикалык ырлар, тамсилдер, табышмактар, турмуш менен кыял аралашкан укмуштуу жөө жомоктор - элибиздин чыгармачылык шыгынын натыйжасы болуп саналат. Майда фольклордук формалар менен катар элибиз оозеки адабияттын ири түрлөрүн - баатырлык эпосторду түзгөн.

Эл ичинен чыккан сөзгө чебер, ырга шыктуу таланттар аларды бүт дээрлик ырга айланткан. Композициялык түзүлүшүнө жана окуяларынын кеңири берилишине карай кыргыз эпостору улуу жана кенже эпос деп эки топко бөлүнөт. Улуу эпоско «Манас» үчилтиги кирет. "Кедейкан", "Эр Төштүк", "Эр Табылды", "Сарынжи- Бөкөй", "Курманбек", "Жаңыл-Мырза", "Кожожаш", "Олжобай менен Кишимжан" сыяктуу эпосторубузду «Манастын» өзгөчө ордун айкын көрсөтүү үчүн гана «кенже эпос» деп өзүнчө топко бөлөбүз. «Манас» эпосу адатта дүйнөлүк адабияттагы «Илиада», «Одиссея», «Махабхарата», «Рамаяна» сыяктуу орошон эпикалык чыгармалар менен салыштырыла каралып, эбегейсиз көлөмү баса көрсөтүлөт. Байыркы гректердин ааламга атагы чыккан чыгармалары "Иллиада" (15693 сап ыр) менен "Одиссеядан" (12110 сап ыр, экөө биригип 27803 сап ыр) 20 эсе, индустардын эпосу "Махабхараттан" (200 миң сап ыр) 2,5 эсе, фарсы эпосу "Шахнамэден" 5 эсе көптүк кылган залкар «Манас» - дүйнөлүк эпиканын асманында чолпон жылдыздай жаркыраган ажайып феномен. Бирок, «Манас» дастаны жалпы адамзат жараткан башка эпостордон көлөмү менен гана эмес, терең мазмуну, теңдешсиз көркөмдүгү, кыял жеткис чабыты менен да даана айырмаланат. Ал дүйнөлүк улуу эпостордун катарында өзүнө гана таандык уникалдуу орун ээлейт жана өз улуулугунун нурларын дүйнөлүк маданий мурастын бардык мейкиндерине чачыратып турат.

Эпос камтыган окуя, турмуш өтө кеңири жана ар түрдүү. Анда ата - бабаларыбыздын кылымдар бою туу тутуп келген коомдук адеп - ахлак идеялары, бийик гуманисттик, рухий асыл - нарктары, тарыхы, үрп - адаты, каада - салты, географиясы, диний жана медициналык түшүнүгү, эл аралык мамилелери, келечекке умтулуулары чагылдырылган. Эпосто сүрөттөлгөн эл турмушу жана өз ара мамилелери, тамак-аш, кийим-кечек, турак-жай, курал- жабдыктарынын аталышы, аш-тойлордогу салт-жөрөлгөлөрү элдин мурунку

замандардагы психологиясын жана турмушун изилдөөдө табылгыс материал болуп саналат. Көрүнүктүү чыгыштаанулучу Сергей Абрамзон «Манас» эпосу дүйнөлүк поэтиканын эстеликтеринин эң сейрек кездешкен үлгүсү, кыргыз элинин өткөн кылымдардагы турмушу жөнүндөгү монументалдуу эстелик экенин белгилеп эң жакшы айткан: "Манас" үчилтиги сыяктуу эстелик башка бир дагы элде жок.

Эпос дүйнөлүк маданияттын казынасына кыргыз эли кошкон татыктуу салым болуп саналат". «Манас» эпосуна теңдешсиз фольклордук чыгарма катары гана мамиле жасоо анын чен жеткис терендигин, зор маанисин ойдогудай аңдап билүүгө мүмкүндүк бербейт. «Манас» - кыргыз үчүн кылымдар бою кыргызды өзүнө таанытып, тарыхтын кыйын кезеңдеринде элди өз айланасына баш коштуруп, дем берген улуттук ураан, асаба, туу, касиеттүү кудурет-күч сыяктуу роль ойноп, таалим алуучу, өткөндү эске салуучу тарых китебинин, таасирдүү сахнанын жана экрандын милдетин аткарып келди. Бүгүнкү күндө эпостун маани-маңызынан ала турган сабактарыбыз арбын. Материалдык байлыктар, эстеликтер нечен кылымдап катып турганы менен, мезгил өткөн сайын бара-бара билинбей эскирип, карып, өзүнүн алгачкы сапаткасиетинен ажырай баштаса, эпосубуз ооздон-оозго, муундан- муунга өтүп, нечендеген доорлорду өзүнө сиңирип, толукталып, жаңыланып, кемелине келип биздин күнгө жетип отурат. Улуу мурас «Манас» дастанын, элибиздин тарыхын, эркиндик, келечек үчүн күрөшүн даңазалап үйрөнүү менен эртеңки болочогубуз үчүн кам көрөбүз.

Эпосту жаратуучулар жөнүндө ой бөлүшүү. Ойлорун ортого салышат.

2- практикалык сабак 6 саат
Тема: "Манас" эпосунун сюжети.
План:
1. "Манас" трилогиясынын сюжеттик курулушу.
2. "Манас" эпосунун сюжети.
3. "Семетей" эпосунун сюжети
4. "Сейтек" эпосунун сюжеттик курулушу

Негизги түшүнүктөр: Сюжет, эпос, кульминация, пролог, эпилог, каарман, образ, прототип
Адабияттар:

1.Манасчылар жана изилдөөчүлөр.Б.,1995.
2.Сооронов О. «Манас» трилогиясындагы эпикалык окуялардын сүрөттөлүш өзгөчөлүктөрү.Ф.,1981.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос,укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Кыдырбаева Р.З.Эпос «Манас».Генезис.Поэтика.Сказительство.Б.,1996.
5.С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
6.С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
7.Жакыпбеков А.Теңири Манас.Б.,1995.
8.Сарыпбеков Р.Алмамбеттин образынын эволюциялык өнүгүшү.Б.,1982.

Сабактын түрү: жаңы теманы өтүү

Сабактын максаты: "Манас" эпосунун сюжети менен таанышуу; билимдерин өркүндөтүү; мекенчилдикке тарбиялоо

Сабакта колодонуучу каражаттар: китептер, бклеттер, слайд, доска

Сабактын жүрүшү: уюштуруу.тапшырманы суроо жана бышыктоо,

Жаны тема. Тема боюнча аңгеме куруу. Тексттен окуу

Бышыктап, үйгө тапшырма берүү

"Манас" трилогиясынын сюжеттеринен китептен үзүндү окулат. Үзүндүлөр талдоого алынат.

1-тапшырма. Манасчынын эпосту аткаруусуна көңүл бөлгүлө.
К.Мамадилов “Каныкей Тайторуну чабышы” видео

2-тапшырма. Ролдоштурулган оюн. Манасчынын жана «Манасты» жазып алуучу адамдын ролун аткаргыла, эпосту эл оозунан жыйноо ишинин татаалдыгын башыңардан өткөрүп, ой бөлүшкүлө.

3-тапшырма.Кыргыздардын чабылышын көрктүү окугула.
Алооке деген кан чыгып,
Айбатынан жан чыгып.
Калың жаткан кыргыздын.
Кереге-уугун кыйратып,
Келин, кызын ыйлатып.
Каяша сүйлөп койгонду,
Кызыл канга боѐду.
Каарын салып уз алды.
Олжо кылып, оңбогур,
Беш көкүлдүү кыз алды.
Талдын баарын сулатты,
Тамдын баарын кулатты,
Такыр чаап алды эми.
Акыр, такыр заманды,
Журт башына салды эми.
Калайыктын баары ыйлап.
Каргылданып, чал ыйлап,
Эртең тартып алат деп,
Жаш өспүрүм кыз ыйлап.
Жайнап жаткан кыргыздын,
Жаккан отун өчүрүп.
Жалпы баарын көчүрүп,
Артын Бапан айдаптыр,
Андалааган кыргыздын.
Минтип шору кайнаптыр,
Бирөө тентип Алтайга
Бирөө тентип Кангайга,
Бирөө тентип Эренге.
Бирөө түшүп кетти тереңге.

3 -практикалык сабак
Тема: «Манас» дастанынын элдик кенчке айлануу этабынын башталышы. 2 саат
План:
1.Совет доорундагы залкар таланттар.
2.« Манас» эпосунда муундардын байланышы.
3. «Манас» дүйнө элдеринин тилдеринде.

Негизги түшүнүктөр: Дастан, эпос, трилогия, осуят, залкар, талант, рухий дөөлөт
Адабияттар:
1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос.Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос,укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.

4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа.Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

Сабактын түрү: жаңы теманы өтүү

Сабактын максаты: "Манас" эпосун алгачкы жаратуучулар жөнүндө түшүнүктөрүн кеңитүү; билимдерин өркүндөтүү; мекенчилдикке тарбиялоо

Сабакта колодонуучу каражаттар: китептер, бклеттер, слайд, доска

Сабактын жүрүшү: уюштуруу.тапшырманы суроо жана бышыктоо,

Жаны тема. Тема боюнча аңгеме куруу

Бышыктап, үйгө тапшырма берүү

Совет мезгилинде эпосту алгачкы изилдөөлөр тууралуу студенттер менен аңгеме куруу.
Видео көрүү

4-практикалык сабак 2 саат

Тема: "Манас" эпосу көркөм өнөрдүн башка түрлөрүндө

План:

1. "Манас" эпосу архитектура, скульптурада, искусстводо

2. "Манас" эпосу музыкада, киноискусстводо ж.б.

Негизги түшүнүктөр:Архитектура, скульптура, искусство, живопись, музыка, кино

Адабияттар:

1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос. Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа. Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

Сабактын түрү: жаңы теманы өтүү

Сабактын максаты: "Манас" эпосунуни көркөм өнөрдүн башка түрлөрүндөгү орду жөнүндө түшүнүктөрүн кеңитүү; билимдерин өркүндөтүү; мекенчилдикке тарбиялоо

Сабакта колодонуучу каражаттар: китептер, буклеттер, слайд, доска

Сабактын жүрүшү: уюштуруу.тапшырманы суроо жана бышыктоо,

Жаны тема. Тема боюнча аңгеме куруу. Манас ордо комплекинин сүрөттөрү ж.б.

Бышыктап, үйгө тапшырма берүү

«Манас»эпосу искусствонун башка түрлөрүндө. Эпостун руханий, көркөм, идеологиялык, күнүмдүк турмушубузга тийгизип жаткан таасирлери. «Манас»эпосу кыргыз адабиятында, кыргыз музыкалык искусство жана театр өнөрүндө. Ж. Бөкөнбаевдин «Семетей» пьесасы, А.Малдыбаев, В. Радлов, В.Ференин "Айчүрөк", «Манас» операларына музыкасы, Ж.Садыковдун "Манастын уулу Семетей", "Сейтек", "Айкөл Манас" драмалары, аларга композитор К. Молдобасанов жазган музыкалык сиюталар, "Манастын ордосунда" аттуу симфониялык сүрөттөмөсү, М.Бегалиевдин "Манас" симфониясы, Ж.Кулмамбетовдун "Хан Жакып" драмасы. Кино жана «Манас»: «Манасчы», «С.Каралаев», «Улуу манасчы», «Жаш манасчылар» аттуу кино, теле, видео, даректүү фильмдер. 7.3. «Манас»эпосунун көркөм сүрөт өнөрү, архитектура, скульптурадагы ролу. С.А.Чуйков, Г.Айтиев, Б. Жумабаев, Т. Курманов, С. Чокморов, Т. Герцен, М. Асаналиев ж.б. сүрөтчүлөрдүн «Манас»эпосунун негизинде тартылган сүрөттөрү. 70-80-жылдардагы жаңычыл архитектура стилинде «Манас»аэробекетинин салынышы (архитекторлор В. Иванов, К. Куделя, А. Жумакалиев, инж. С. Лопатин). Т.Садыков тарабынан Кыргыз филармониясынын алдындагы «Манас»архитектуралык - скульптуралык портреттеринин жасалышы (1986), «Манас»эпосунун 1000 жылдыгына арналып Бишкекте «Манас айылы» этномаданият борборунун (архитекторлор К. Сатаев, Д. Омуралиева, А. Алсеитов, О. Байгожоев. А Кожалиев, К. Мокеев, Ж. Исаков), Таласта «Манас ордосунун» курулушу. 1-суроо. "Манас" эпосу мазмундук-композициялык түзүлүшү жагынан тыкан, жыйынтыктуу

келип, кыймыл-аракетке, драматизмге карк келгендиктен, каармандардын кеби так, таамай, кыска болгондуктан, сюжеттери жана образдары кыргыз драматургиясында көркөм иштелип, бир нече драма, либреттолорго негиз болуп, кыргыз театрларында, коңшу өлкөлөрдүн театрларында ийгиликтүү коюлуп келет.

Семетей - А.Касымов, Айчүрөк - С.Кийизбаева, Калыйман-А. Куттубаева, Күлчоро-М. Баетов (1939); «Манас»эпосунун сюжетинин негизинде эң биринчи жолу 1937-жылы залкар талант Ж. Бөкөнбаев «Семетей» пьесасын жазган. 1938-1939- жылдарда кыргыздын туңгуч улуттук операсы «Айчүрөк» жаралат. Либреттосун «Семетейдин Айчүрөккө үйлөнүшү» аттуу эпизоддун негизинде Ж. Бөкөнбаев, К. Маликов, Ж. Турусбеков, музыкасын В. Власов, А. Малдыбаев, В. Фере жазган. Операны Москвадагы А.В.Луначарский атындагы театр институтун бүтүп келген жаш режиссер Аманкул Куттубаев койгон. 1939жылы Москвада өткөн кыргыз искусствосу менен адабиятынын он күндүгүндө опера борбордун көрүүчүлөрү, атактуу өнөр ишмерлери тарабынан жогорку баасын алган. “Айчүрөк” операсын андан бери ондогон таланттар сахнага алып чыгышты. Улуттук театр өнөрүн баштоочулардын бири, Кыргыз ССРинин эл артисти, эки «Ленин», эки «Эмгек Кызыл Туу», «Ардак Белгиси» ордендеринин, бир нече медалдардын ээси Ашыралы Боталиев «Айчүрөк» операсынан ички душман Чынкожонун татаал образын жаратып, москвалыктардын купулуна толгон. Кыргыз ССРинин эл артисти Дарыйка Жалгасынова 1966-жылы «Айчүрөк» операсында Калыймандын, 1968-жылы «Манас» операсында Канайымдын партияларын актердук чеберчилик менен аткарган. 1941-1945-жылдарда Т.Сыдыкбеков, К. Рахматуллиндин «Манас менен Алмамбет» драмасы, А.Токомбаев, К.Маликовдун «Манас», К.Маликовдун «Сейтек» аттуу либреттолору жазылат. «Манас»либреттосуна В. Власов, А. Малдыбаев, В. Фере музыка жазып, алтын казынадан орун алган «Манас»операсы жаралат. Операнын авторлору 1970-жылы КРнын Токтогул «Айчүрөк» операсынан көрүнүш: атындагы сыйлыгына татыктуу болушкан. 1982 - жылы жазылган драматург Ж.Садыковдун “Манастын уулу Семетей” драмасы Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыкка арзыган. “Сейтек”(1987), “Айкөл Манас” (1990) драмалары да КМАДТда ийгиликтүү коюлуп, көрүүчүлөрдүн жүрөгүнөн түнөк тапкан. Бул үчилтикти сахнага алып чыгууда каармандардын образын көптөгөн таланттуу актерлор таасирдүү ачып берген. Алар:

Бакдөөлөт - Чачыкей- Семетей - Сейтек С.Балкыбекова М.ДалбаеваС. Жумадылов Э. Бекболиев

“Айкөл Манас” драмасы - ыр менен жазылган эки бөлүмдүү эпикалык драма-трагедия.

Кошойдун бата берүүсү («Айкөл Манас» драмасы, 1990).

Манас - Күнболот Досумбаев, Чыйырды - Г үлшайыр Дулатова

“Манас” эпосу кыргыз сүрөт өнөрүнүн көркөм өнүгүүсүндө да зор таасирин тийгизүүдө. «Манас»эпосунун негизинде С.А.Чуйков, Г.Айтиев, Б. Жумабаев, Т. Курманов, С. Чокморов, Т. Герцен ж.б. сүрөтчүлөрдүн тартылган сүрөттөрү көркөмдүк өзгөчөлүктөрү менен көптөгөн көрүүчүлөр дүн купулуна толуп, окурмандарды эпос дүйнөсүнө жакындатып келет. Сагынбай Орозбак уулунун айтуусунда 1978- 1981-жылдары жарык көргөн, ар бир китеби 20 басма табактан өйдө, 20 миң нускадан көп “Манас” китебинин баркын көтөрүп, баасын ашырып турган нерсе - анын ичиндеги сүрөттөр эле. Ал сүрөттөр азыр китептен китепке, гезиттен гезитке, буклеттерге, каттарга, маркаларга, сувенирлерге кайра-кайра көчүрүлүп жүрөт. Көчөлөргө, мектептерге, маданият сарайларына да ушул сүрөттөр илинген. Китептен чыккан бул сүрөттөр азыр кыргыз баласынын ажыралгыс бир жандоочусуна, рухий гүл азыгына айланды. Бул сүрөттөр өзүнчө бир легенда, өзүнчө бир колдон колго өткөн таберик буюмдар болуп калды. Кыргыз тарыхында бир да сүрөтчүнүн бир да чыгармасы мурда минтип “саякаттаган” эмес, мынчалык популярдуулукка ээ болбогон. Ошол китептер чыкканда Чыңгыз агабыз кыздын себине кошуп берер мүлк болду деди эле, ал киши ошондо бул сөзүн анын жасалгасына да карап айтса керек. Ал сүрөттөрдүн автору - улуту боюнча немец, түбү кыргызстандык Теодор Герценди Талас

жергеси, анын сырдуу, ажайып табияты, кичинесинен кыргыз дастанын угуп чоңоюшу, жомоктор дүйнөсү “Манас” сюжетине тартып келген. Бир жагында Манастын күмбөзү, “Манаста” айтылган Эчкилинин тоосу турса, бир жагында Манастын Тал-Чокусу көрүнүп, көкүрөгү тунук болочок сүрөтчү жомоктогу сыйкырдуу, баатырдык рухту өзүнө терең сиңире берген, жашынан Манастын рухун жүрөгүнө байыр алдырган. “Манас” эпосунда чагылдырылган көп кырдуу турмушту, “Манас” темасын жөн сүрөтчү чагылдыра алмак эмес, ал үчүн сүрөтчү абдан бай фантазияга, учкул кыялга, тарыхый, этнографиялык билимге ээ болушу керек болчу. “Манастын” маанисин, андагы архаикалык көп түшүнүк белгилерди, азыр колдонуудан чыгып калган мотивдерди, унутулган лексиканы толук андап түшүнүүсү зарыл эле. Теодор Герцен мына ошол “Манас” сүрөтчүсү үчүн эң биринчи керек нерсени кармай билген. “Манастан” калган ”Көкөтөйдүн ашы - көп чырдын башы” деген бир сөз бар. Бул баба сөзү канча кылым айтылып келаткан болсо да, сүрөт өнөрүндө чагылдырыла элек эле, ал эми Т.Герцен муну берүү үчүн кадимкидей дасторкон четинде отурган кишилерди тартат, алар кайгы- капалуу, колдорунда кымыз, ортодо табак, табакта булоолонуп жаңы гана бышып алдыга коюлган тамак. А чыры кана? Көрсө, ошол тамакка бир нече шамшарлар сайылып турат. А шамшар, бычак, кылыч дегендер “канга кан”, “өлүмгө өлүм” деген жоокерчилик доордун бир шерти. Эпосто “Жайма көкүл жаш Айдар” деген каарман бар. Шашылышта алыска кабарга ошону жиберет, желден тез жүрүп кабар жеткирет. Сүрөтчү анын поэтикалык образын учуп бараткан ат үстүндө, өзү аттан өтүп алдыга умтулган аракетте, булуттардын арасында берет. Аны менен кабарчылыктын символдору каркыралар катарлаша, жарышып учуп баратат. Г ерцендин тулпарлары образдуулугу менен, адамга “канат болгон” кишиликтүүлүгү менен, туягы туягына тийбеген касиети менен, кыргыздардын ат философиясын кармай билгендиги менен айырмаланат. Сүрөтчүнүн кыл калеминен согуш эпизоддору да аябай эле сүрдүү, панарομалуу чыгат, жоокерлердин колдонгон куралдарын да аларды билбей калган азыркы муун үчүн ыктуу берет. Кылкылдаган көп колду берүүдө эпикалуулукту, монументалдуулукту сактоого далалат кылат. Анын баатырлары сүрдүүлүгү, чексиз кара күчтүн ээси экендиги менен айырмаланат, куду эле жомокто сүрөттөлгөндөй көзүнөн от менен жалын чыгат. Т.Герцен терс образдарга башкача бир боек сүртүп ийбейт, алар дале кадимки адам, баатыр, кара күчтүн ээси катары көрүнөт. Теодор Герцендин керемети “Манас” менен аябай айкалышып, бири - бирин ачып, толуктап турат. “Манас” сүрөтчүгө илхам, эргүү берген, темасын табууга жол көрсөткөн. Бул эмгектер дагы көп жылга чейин барктала берет, көчүрүлүп жүрө берет, накта элдик искусство катары жашай берет. Анткени ал “Асман менен Жериңдин тирөөсүнөн бүткөндөй” айкөл Манастын бейнесин толуктап тургандыгы менен кызыктуу, көрүмдүү, касиеттүү. Б.Жумабаев эпостук образдар аркылуу улуттук мүнөздү ачууга аракеттенген. «Тулпарлар» аттуу китептин жасалгасы үчүн 1965-ЖЫЛЫ Орто Азия жана Казакстан республикаларынын сынагында 1 -даражадагы, Бүткүл Союздук конкурста 2-даражадагы диплом менен сыйланган. Анын калеминен 110 жаралган Саякбай манасчынын портрети эпостук окуялар менен үндөшүп, сүрдүүлүк, улуулук таасир берип турат.

Теодор Герцен. Манас баатыр. Б.Жумабаев. Саякбай. Сүрөтчү Майрамкул Асаналиевдин Манас тууралуу сүрөтүндө кыргыздын бүтүндөй дүйнөсү жатат. Бүркүт-Асман, кабылан -Жер, ажыдаар -суу, бул үч дүйнөнүн биримдиги. Кытайлар кыргыздарды: “Азиянын арстандары, шер мүнөздүү эл, ошондуктан жигити колго түшсө кул болбойт, кызы колго түшсө күң болбойт. Буларды жеңиш үчүн баатырдык касиеттерин жоготуш керек»- деген экен. Сүрөттөгү Манас баатырдын артында Алп каракуш жана 60 эрдин сүрү бар байыркы кырк чоронун кырк уруусунун эн тамгасы-кырк кандыктын белгиси турат. Чоролордун баары ар элдин ханы болушкан. Ошол кырк кандыктын башын бириктирип, аларга бийлик жүргүзүп келген Манас канкор деп аталган. Канкор деген сөз - кандын каны, султаны, падышасы дегенди түшүндүрөт. Сүрөттүн өзөгүн эпостогу төмөнкү ыр саптары түзөт: Айың менен Күнүңдүн, Бир өзүнөн бүткөндөй. Алтын менен Күмүштүн,

Ширөөсүнөн бүткөндөй. Алды калың кара жер, Жердигинен түткөндөй Асты жагын карасаң, Ажыдаардын түрү бар. Арт жагынан карасаң, Алтымыш эрдин сүрү бар. Кара чаар кабылан, Капталынан чамынып, Чолок Көк жал арстан, Жандай салып камынып, Алп кара куш үстүндө, Канаттары калдайып... 2011-жылы декабрь айында Бишкектеги тарых музейинде "Улуу дастандагы өчпөс элестер" деген аталыштагы сүрөт көргөзмөсү ачылды. Анда Жайсаң Үмөт уулунун варианты боюнча жазылган «Айкөл Манас» эпосундагы каармандардын 92 сүрөтү коюлду. Көргөзмөгө коюлган сүрөттөр

Бүбү Мариям Муса кызынын транс абалында Манас баатырдын чоролорунун бири Жайсаң Үмөт уулунан кайыптан маалымат алып, кагазга түшүргөн "Айкөл Манас" эпосундагы каармандардын коомчулукка белгисиз элестерини түшүрүлүшү менен айырмаланат. Аны сүрөтчү Амангелди Чилдебаев Бүбү Мариям Муса кызынын сүрөттөп айтып берүүсү менен тарткан. Көргөзмөдө бизге белгилүү каармандар Айкөл Манас, акылман Бакай, Алманбет баатырлардан башка Жайсаң Үмөт уулунун, Теке баатыр, Култегин, Култегиндин зайыбы Тулбийке айымдын, Алманбеттин жарадар болушу, Манас атанын жаратын Каныкейдин ачкан учуру, Бөгөй карыя, Ырамандын ырчы уулу, Сыргак баатыр, казактардын Көкчө хан, кыргыздардын кас душманы Коңурбай жана башка бизге белгисиз ондогон каармандардын элестери кагазга түшүрүлүп, өң келбети, түспөлү, кийген кийимдери чагылдырылган. Кыргыз архитектурасында 80-жылдарда кыргыз улуттук этномаданиятынын негиздерин чагылдыруу иши башталат. 1981-жылы жаңычыл архитектура стилинде «Манас»аэробекети салынган. Авторлору: архитекторлор В. Иванов, А. Жумакалиев, К. Куделя, инженер С. Лопатин. 1986-жылы Т.Садыков тарабынан Кыргыз филармониясынын алдындагы "Манас" архитектуралык - скульптуралык портреттери жасалат. Анда Манастын, Каныкейдин, Бакайдын, Найманбай, Тыныбек, Сагымбай, Саякбайлар манасчылардын айкелдери бар. «Манас»эпосунун 1000 жылдыгына карата 1993-жылы «Манас айылы» аттуу Эл аралык архитектуралык сынак жарыяланып, архитекторлор Д. Омуралиев, А. Алсеитов, О. Байгожоев. А Кожалиев, К. Сатаев, К. Мокеев, Ж. Исаковдун долбоору жеңүүчү деп табылат. «Манас айылы» архитектуралык комплекси борборубуздун түштүк бөлүгүндө, «Ысык-Көл» мейманканасынын жанында курулган. Аянты 6 га, жалпы улуттук майрамдарды, маданий иш-чараларды өткөрүүгө арналган. «Манас айылына» келген меймандарды кире бериш жерден Манастын кырк чоросу тосуп алат: андан ары кырк кыздын келбети, кароол чокусу, кароол дөбөлөр, тулпарлар сыны берилген:

Кыргыз Улуттук «Манас Ордо» комплекси (КУМОК) - Талас облусунун Таш-Арык айылында жайгашкан. Манас Ордодо 1995-жылы БУУнун жардамынын негизинде «Манас»эпосунун 1000 жылдык маарекеси дүйнөлүк масштабда өтүлгөн. 1996-жылга чейин "Манас" коругу болуп келген. 1996- жылы расмий түрдө КУМОК деген статус берилген. КУМОКде көптөгөн объектилер курулган. Алар: администрациялык корпус, Манас таануу борбору, автоунаалар жайы, Манастын кырк чоросун чагылдырган көпүрө, оң тарапта "Манас ата" гүлзар багы, гүлзарбактын ичинде Манас жана анын кырк чоросунун айкели чагылдырылган, сол тарапта Манас айылы, 2 кабаттан турган "Манас эпосунун" музейи, Манастын күмбөзү, Манас кароол чокусу, элдик дарыгерлер борбору, түлөөкана, улуттук ат оюндары ойнолуучу "Ат майданы" жана башка кичи объектилер жайгашкан. Университеттин "Колдонмо информатика" адистигинин студенттери 2011жылы15-16-майда Таластагы Манас Ордо улуттук комплексинде болуп кайтышты. "Миң уккандан - бир көргөн" дегендей алган таасирлери чексиз.

"Манас" эпосу жана манасчылар туурасында кино, теле, видео, анимациялык фильмдер тартылып, көрсөтүлүүдө. 1962-жылы Л. Турусбекова тарабынан «Улуу эпос» аттуу фильм тартылган. 1965-жылы Б. Шамшиев «Манасчы» фильминде улуу манасчы Саякбай Каралаевдин образын көрармандарга таасын ачып берген. Фильм Оберхаузен кинофестивалында баш байгени жеңип алган. 1989-жылы М. Убукеевдин «Акыркы манасчы», 1992-жылы Ш. Апыловдун «Кааба» аттуу тасмалары тартылат. 1993-жылы тартылган Э. Абдыжапаровдун «Менин пирим Алманбет» аттуу тасмасында айтуучулук

чеберчилиги бар, бирок манасчы боло албаган адамдын элеси чагылдырылган. Кинорежиссер Нурбек Эген 2009-жылы Орусия, Франция, Г ермания өлкөлөрү менен биргеликте «Манастын төрөлүшүн утурлап» аттуу кинотасма тартып, элге сунуштады. Тасманы “Манастын төрөлүшүн утурлап” деп атаган себебин Нурбек Эген азыр кыргыз эли мукурап, кысталып турган учурда кыйынчылыктан чыгарып, элди жаркын келечекке жетелей турган Манастай инсандын чыгышы, же төрөлүү зарылдыгы, эл ошондой кишини күтүп жатышы менен байланыштырат. “Атабабалар жаратып кеткен “Манас” эпосу, Манас баатыр тарых эле эмес, бул биздин келечегибиз. Айтайын дегеним - азыр бир журт атасы пайда болуп, ал сыйкырчыдай болуп таягы менен бир койсо элдин баары оңолуп калат деген сөз эмес. Манас келиш үчүн бүгүнкү күндө эл ошого даяр болушу керек, элдин аң сезими, рухий дүйнөсү башка деңгээлде болуш керек, ошого жараша эмгектениш керек. Биримдүүлүк болуш керек, эл бир нерсеге ишенип, жалпы максаты болуш керек, дүйнөдө болуп аткан иштер жөнүндө кабардар болушу керек. Ошондо анан Манас төрөлөт, ошондо эл Манасты жарата алат. Эл аралык чөйрө үчүн бул фильм кыргыздар байыркы эл экендиги, өзүнүн санжырасын, Нух пайгамбарга чейинки тарыхын билгендиги, манасчы деген бул Теңирдин жөнөткөн кишиси экендиги, “Манасты” жатка айткандыгы менен кызык. Ошол эле кезде Беделдеги сөөктөр, кыргыздын Саймалуу-Ташы, эли башка мамлекетке жапырт жумуш издеп кеткендиги, бизге билинбеген, биз көнүп калган көрүнүштөр, мисалы биздин туш кийиздердеги оймолор, бүгүнкү күндө кыргыз баласы түшүнбөй калган ата-бабалардан келаткан көп сырдуу белгилер, жазуулар алар үчүн аябай чоң жаңылык. Азыр биздин арабызда өз эне тилин түшүнбөй калган, “Манасты” угуп атканда котормочу керек деген кишилер бар. Эгер мындай болсо, дүйнө рухий жактан ирилешип, ааламдашып жаткан учурда, бизге окшогон саны аз элдер маданияты, тарыхы улуу болсо дагы рухий жактан
тозуп, жок болуу коркунучу түзүлүп атат. Ошондон алыс болсок деген эле ой”,- дейт Нурбек Эген тасмасы жөнүндө. Тасма коомчулукта ар кандай пикирлерди жаратты. Манасчы Рыспай Исаков мындай дейт: «Бири кетти тереңге, бири кетти таңдайга, бири кетти Алтайга деп “Манаста” айтылгандай, азыр эч кимге чабылбай, эч ким чачпай эле жан - дүйнөбүздөн ушундай чачылып, туш - тарапта тентиген учурубуз экен. Мына ушундай учурда Манастай эр азамат келеби? Кыргыздын башын бириктиреби? Же кыргыз дүнүйөкор болуп өтүп кетеби? деген суроолорго жооп издептир». Эльнура Осмоналиева аттуу көрөрмандын оюу боюнча: «Кинонун дээрлик сексен пайызын көзүмө жаш толуп көрдүм, анткени кыргыздын бүт оорулуу жерлерин чукуптур да. Бирок азыркы түйшүктөрүбүз майда-чүйдө эле көрүнүш экендигин билдирди. Эртеңки күнгө үмүт берип, кайраттуулука үндөп, күч кубат берген тасма болуптур». 2010-жылдын 20-июлунда болуп өткөн «Манас» жана «Семетей» китептеринин бетачар аземинде президент Роза Отунбаева «Манас» эпосунун мазмуну боюнча көрмө жана мультфильм тартуу зарылдыгын белгиледи: “Фильм көп каражатты талап кылат, бирок биз ал каражатты табуубуз керек. Анткени кичинекей балдарыбыз жана жаштарыбыз акырындап өз маданиятын унутуп бараткан сырттан байкап тура албайбыз. Мультфильм болсо балдардын эпосту түшүнүүсүнө жардамдашат”. «Айтыш Фильм» киностудиясы тарта баштаган «Тайтору» анимациялык фильми улуттук кинематографтын тарыхында Манас темасындагы эң алгачкы толук метраждуу анимациялык фильм. Долбоордун максаты - жаш муундун Ата Мекенге, рухий дөөлөттөргө болгон сүйүүсүн арттырып, улуттук аң-сезимди көтөрүү. Режиссер Жаныш Кулмамбетов мындай дейт: «Биз эмне жөнүндө жазбайлы, эмне жөнүндө тартпайлы, объективдүү түрдө биринчи өз улутуң жөнүндө айтасың. “Өз көйнөгүң өзүңүн денеңе жакын” деп айтылгандай, жаман болсун, жакшы болсун сен жазган, сен тарткан нерсени өз элиң окуйт же көрөт. «Манас»эпосун алсак, ал - кыргыздын жашоосу, кыргыздын турмушу, кыргыз рухунун туу чокусу. Ошондуктан кинону биринчи кыргыз үчүн жараталы. Ошол эле учурда эпосто баяндалган тарых, маданият, трагедиялык көрүнүштөр башка улуттарды да кызыктырат. Анткени, бул жалпы адамзаттык проблема. Сүйгөн, ыйлаган, кайгырган бардык улуттарга тиешелүү, мүнөздүү көрүнүш». 2011-жылы

улуу манасчы Саякбай Каралаевдин кайталангыс касиеттүү талантына арналган «Улуу манасчы» деп аталган толук метраждуу фильм жарык көрдү. Кинематография мамлекеттик агенттиги тарабынан манасчы С.Каралаев жөнүндө 1960-жылдардан баштап тартыла баштаган тасмалар чогултулуп, заманбап техникалар менен жаңыланып, санариптик схемага салынып жасалган. Тасманын режиссеру Мелис Убукеев, ал эми оператору Марлис Туратбеков болуп эсептелет. Мындан тышкары Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин колдоосу менен улуу манасчы Жусуп Мамай тууралуу даректүү тасма тартылды.

5-практикалык 2 саат
Тема: “Манас” эпосундагы рухий-адептик касиеттер
План:
1. “Манас” эпосундагы рухий касиеттердин берилиши
2. Эпостогу даанышман ойлор
3. Эпостогу каарамандардын мүнөздөрү
4. Эпостогу жети осуяттын берилиши

Негизги түшүнүктөр:Рухий дүйнө, адеп, культура, макал-лакап, даанышман ой, залкар, эпос

Адабияттар:

1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос. Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа. Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

Сабактын түрү: жаңы теманы өтүү

Сабактын максаты: “Манас” эпосун алгачкы жаратуучулар жөнүндө түшүнүктөрүн кеңитүү; билимдерин өркүндөтүү; мекенчилдикке тарбиялоо

Сабакта колодонуучу каражаттар: китептер, бклеттер, слайд, доска

Сабактын жүрүшү: уюштуруу.тапшырманы суроо жана бышыктоо,

Жаны тема. Тема боюнча аңгеме куруу

Бышыктап, үйгө тапшырма берүү

Манас эпосундагы осуятар.

1)Эл журттун ажырагыс бутундугу жана бир жакадан баш, бир женден кол чыгарган ички биримдиги.

Манастын бут аракети болунгон эл- журтун бутоп, узулгонун улап,чачылганын жыйноодо болду. Качан эл ичинен ырк кетип, биримдик бузулганда, канчалык азап менен курулган Манас ордосу кайта кулады. Ошон учун Бакай бабабыздын кылымдар тупкурунон ун каткан, » Байкагыла балдарым, болунсонор бору жеп кетет.Болунуп калды кыргыз деп, башка элге кеп кетет » деген осуятын бугунку кундо дал ушул биз учун айтылып айткандай туюлат.

2)Улуттар аралык ынтымак, достук жана кызматташтык.

Бул Манастагы озоктуу идеалардын бири.Манастын улуулугу анык, кейишке салсак кечирип,кеткени болсо келтирип, башка калктардын ак ниет инсандарын бир туугандай ардактап, оз элине колун узарта билген айколдугундо. Бул жагынан Манас менен Алманбеттин мамилеси биз учун кооноргус нуска. Тагдырдын жазылышы менен жергебизди мекендеген ар элдин окулдорун оз боорубузга тартып, аларды олкобуздун ак пейил атуулуна айландырып канат бутагыбызды остуруп алуу, алыс-жакын коншулар менен достук мамиледе болуу биз учун парз.

3. Улуттук ар намыс жана атуулдук ариет.

Манасты жана анын чоролорун эл-жер учун ажалдан кайра тартынбай алга суйрогон уулу куч ушул болгон « Жоого намыс бергиче, ажалым жетсе олойун, малым

менен жанымды олжоого кантип берейин, олбой тируу жургондо не мураска жетейин, калкым кыргыз сен учун, курман брлуп кетейин » деп алар Ата-Журттун ар намысы учун кара башын канжага сайын коюшкан. Ошону менен Абыке, Кобош алты арам сыяктуу тар мудонуу арсыздардан асман жерди айрымаланышкан.

4.Арыбас мээнет, алдынкы онор билим аркылуу бакыбыт доолотко умтулуу.

Манас тегерегине ошо аз заманынын онор-билимге каньк кадырман адамдарын топтогон. Алардын жардамы менен ар дайым женишке жетишкен. Жашоонун маньзын эмгек, эпостун озунун тили менен айтканда мал багып, дан багып, жан багуу тузорун ал жакшы тушунгон.

Жаш кезинде озу да Ошпур койчуга кошулуп кой баккан.Жоокерчилик заманында ото сейрек кездешуучу тынч кездерде аштык айтык айдап, эмгек кылып аш тапкан,эр олтуруп жоо чалган эрдиктен баш тарткан, ашттына алмашып Аккуладай ат тапкан.

5. Адамды, ата-бабанын арбагын жана келечек урпакты урматтоо.

« Казан асып, кар салып, катын алып, уй тигип, калпак алып, ат минип, адам болуп турган сон жоолун куткун бабандын »- дейт Манас. Анткени ата-бабалардын арбагын сыйлаган, ата-салттын жолдогун, элиндин откон тарыхын, руханий мурасын сыйлаган. Ошону менен эртенки келечегине жол салганын, урпактын улуттун камын коргонун. Манас эпосу бу жагынан асыресе, баланы тапкан бапестеп баккан аял-энени, адамга бийик урмат менен кен пейил мамиле жасоо жагынан бугунку урпак учун улуу нуска.

6. Табигат менен таттуу мамиледе болуу.

Деги эле конку кочмон цивилизация табигат менен алака тузуунун, аны менен эриш аркак жуурулушун, жошоонун адамзат тарыхындагы эн алдынкы орногун жаратып койгон.Эгерде биз эпосту ошол орошон жоролгону ыйык тута алсак, анда дуйнодогу бирден-бир бийик философиялык, экологикалык маданияттын ээси болобуз. Манастан калган ажайып Ала-Тообузду келечек урпактарга корк келбетин кейитпей калтырып кете алабыз.

8. **Кыргыз Мамлекетин чындоо жана аны коздун карегиндей сактоо.**

Айкол Манас атабыз баштаган баатыр бабаларыбыздын бут омуру ушул аруу максатка арналды. Алар мындан мин жыл мурун улуу кыргыз мамлекетин куруп, кыйырына дан толуп, орушуно мал толуп мамыр жашлл кечирди. Бирок Манастын озуно айтылган кейиштуу себептердин айынан Кыргыз Мамлекети акыры кыйрады. Ошондон кийин мин жыл бою кыргыз кайра биригип, бирдиктуу доолот кура албады. Бир канаты Кашкарга, бир канаты Кангайга карап калганы Кысарга кире качып, болунуп –жарылды болду. Бугун мин жылдан кийин, кыргыз эли оз тарыхында экинчи ирет оз тагдыры оз колуна тийип, эгемендуу мамлекетке ээ болуп турат. Бул Айкол Манас атабыздын очкон отуну кайра жанышы, ал турган бир кездеги улуу кыргыз мамлекетинин кайра жаралышы. Ошондуктан бул кундо торт жашка толуп, уч мининчи жылдыктын босогосунда наристе баладай талпынып, келечекке умуттуу карап турган жаш мамлекетти коздун карегиндей сактап, эрешен тарткызып эрезеге жеткисуу биздин ар бирибиздин ысык милдети

6 –практикалык сабак

Тема: «Манас» эпосунун каармандары.   2 саат

План:

1.Манас-эл-жер намысы үчүн жаралган баатыр.

2.Каныкей - үзүлгөндү улаган, чачылганды жыйнаган жалпы журттун энеси.

3.Алдында жүрсө ак жолтой, аркада жүрсө сан колдой. (Бакайдын образына талдоо жүргүзүү.)

Негизги түшүнүктөр: Каараман, баатыр, патриот, Мекенчил, намыс, осуят, тарых

Адабияттар:

1.Энциклопедический   феномен   эпоса   «Манас».Б.,1995.

2.Жирмунский   В.М.Тюркский   героический   эпос. Л.,1974.

3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа. Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

Сабактын түрү: жаңы теманы өтүү

Сабактын максаты: "Манас" эпосундагы каармандар жөнүндө билимдерин кеңитет.. Алар жөнүндө маалымат алышат. мекенчилдикке тарбияланат.

Сабакта колодонуучу каражаттар: китептер, бклеттер, слайд, доска

Сабактын жүрүшү: уюштуруу.тапшырманы суроо жана бышыктоо,

Жаны тема. Тема боюнча аңгеме куруу. Тексттен окуу

Бышыктап, үйгө тапшырма берүү

Тапшырма. Бул үзүндү кайсы окуядан, кандай тарбияга чоң маани берилип жатат?
Аңдасам балаң акыл аз,
Жөнүн таппайт, дөөлөт мас,
Мал азабын балага
Бир тарттырып көрөлү,
Жайлоодогу койчуга
Алты ай малай берели,
Эркелетип олтурбай
Катыктырып көрөлү.
Сөз айтууга жатыксын,
Сөөгү бышып катыксын.

Тапшырма.Төмөнкү үзүндүлөр боюнча каармандардын мүнөз- сапаттарын салыштырып, таблицага жазгыла.

Жакыптын айтканы:
Куу балам, жетет экенсин Капкайдагы түбүмө!
Бул тентегиң койбосон, Козголоң салат уйкума.
Көп манжуу чабуул койбойбу
Эртең өрүштөгү жылкыма?!
Чачасың жыйган малымды,
Төктүрмөк болдуң, чунак уул,
Бул калмакка канымды.
Ак байбиче **Чыйырды**
Акырын сүйлөп муну айтып:
Аман болсо Манасың,
Атамдан калган мурас деп,
Кең-Көл, Талас жер табат,
Айланып кыргыз эл табат.
Уулум тентек чыкты деп,
Абышкам, мынча муңайба!
Кайгырбагын малыңа,
Кайрат бергин балаңа.
Сан дүйнө малды чачыңыз,
Арка кылып Манасты
Бул Алтайдан качыңыз!
Абакең Балта ак жолтой Сүйлөгөнү - жарыя,
Калың кыргыз ичинде,
Кадыры бийик карыя
Кайрылып айткан сөзү бул:
Жакып, жылкың менен жерге кир

Бизге белге таңуу уул ушул.
Эркек бала шок болсун,
Мал багар уул болгончо,
Бар болгончо, жок болсун.
Артыңа колуң байланып,
Бери карай айдалып,
Чыккан күнү өлгөнбүз,
Өңгүрөп, өксөп жүргөнбүз.
Аман жүрсө бул уулуң
Талаадан жыйнайт көчүңдү;
Алып берет Манасым,
Капкайдагы өчүңдү.
Малга ишенген оңобу?
Малың бала болобу?
Сенин кейип жаткан бул малың
Айдаса бир күн, жоонуку.
 Бул тентек бала оңолот,
Өлбөсө бир күн журттуку.
Андан көрө, бай Жакып,
Кара малдын баарысын
Чубатууга салалык.
Азуу сайып карыбас
Ат мыктысын табалы.
Ок өтпөс тон кийгизип,
Ок жетпес ат мингизип,
Манасты жоого сактап багалы
Эрешен тартып эр болсо,
Билбегенин билгизип,
Туйбаганын туйгузуп,
Туура жолго салалы.
Өйдө чыксак Манасты
Өбөк кылып алалы.
Ылдый түшсөк Манасты
Жөлөк кылып алалы.
Бул тентек Манас баланы
Кыргыз бүткөн чогулуп,
Эркелетип көрөлү.
Ээленсе, кара калмактан,
Ушу Манас бала үчүн,
Ажал жетсе, өлөлү!
Ошондо Жакып дирилдеп,
Балам, кылсак кантет мындай дейт:
Айтканына көнөлү,
Ыгына дың дебестен кирели.
 Алтайдан күткөн сан кара
Баарын тартуу кылып берели.
 Курган жан аман калалык,
Сулуу кыздан бир тогуз
Тандап тартуу кылалык,
Жанды сактап туралы.
 Кыйналып калган жан элек,
Кулунум, кырылып калган эл элек.

Жакып мындай дегенде,
Безге сайган эмедей
Ыргып кетти эр Манас:
"Кокуй, ата, не дейсиң,
Неге мынча маанай бас?
Жоого намыс бергиче,
ажалым жетсе өлөйүн,
Малым менен жанымды,
олжого кантип берейин!
Катүгүн, ата, не дейсиң,
Аймаңбоз берчи минейин.
Капкайдан келген балбанды
Мен кайра Бак-Бурчун айдап кирейин!
Өлбөй тирүү жүргөндө,
не мураска жетейин.
Калкым кыргыз, сен үчүн,
курман болуп кетейин.

тапшырма. Сүйлөмдөрдү толуктагыла. а)Баланы наристе кезинде .... бербейт. б)Бешиктеги баланы .... калтырбайт. в)Баланын кичине чагында бетине .... коет. г)Жаңы төрөлгөн баланы .... менен оозантат. Пайдаланылуучу сөздөр: көө сүртүп, көп карай, сары май, жабуусуз.
тапшырма. Бул ыр саптарында ким сүрөттөлгөн? Үзүндүнү уланткыла: Маңдайы жазы, башы кууш,
Бар боюнда турат тууш,
Кочкор тумшук,
кош кирпик,
Көркү-калча, көзү-тик...

7- практикалык сабак
Тема: “Манас” эпосунун тили жана поэтикасы 2 саат
План:
1. “Манас” эпосунундагы поэтика
2. Эпостогу тилдик каражаттардын берилиши

Негизги түшүнүктөр:Поэтика, салыштыруу, гипербола, литота, уйкаштык, эпитет
Адабияттар:
1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос. Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа. Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.
Сабактын түрү: жаңы теманы өтүү
Сабактын максаты: “Манас” эпосундагы поэтика. Эпостогу уйкаштыктар ж.б. Эпостогу поэтикалык каражаттар менен тааныштыруу, аларды тексттен табуу. мекенчилдикке тарбиялоо
Сабакта колодонуучу каражаттар: китептер, буклеттер, таркатма материалдар
Сабактын жүрүшү: уюштуруу.тапшырманы суроо жана бышыктоо,
Жаны тема. Тема боюнча аңгеме куруу. Тексттен окуу
Бышыктап, үйгө тапшырма берүү

8- практикалык сабак 2 саат
Тема: “Манас” эпосундагы этнографиялык элементтер жана топонимика
План:
1. “Манас” эпосундагы жер-суу аттарынын берилиши
2. Эпостогу уруу аттары

Негизги түшүнүктөр: Этнография, этноним, топонимика, антропология, гидронимика, космонимика

Адабияттар:

1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос. Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа. Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

Сабактын түрү: жаңы теманы өтүү

Сабактын максаты: “Манас” эпосунда кездешкен уруу аттары менен таанышуу; билимдерин өркүндөтүү; мекенчилдикке тарбиялоо

Сабакта колодонуучу каражаттар: китептер, буклеттер, доска

Сабактын жүрүшү: уюштуруу.тапшырманы суроо жана бышыктоо,

Жаны тема. Тема боюнча аңгеме куруу. Тексттен окуу

Бышыктап, үйгө тапшырма берүү

“Манас” эпосундагы кездешкен уруу аттары менен К.Мукашеванын Кыргыздын санжырасы аттуу китебинин негизинде карап, студенттер менен аңгеме жүргүзүү

«Манастаануу » дисциплинасы боюнча лекциялардын конспектиси

1- лекция2 саат

Тема:“Манас” эпопея кыргыз элинин, адамзаттын көөнөрбөс мурасы.

План: 1. “Манас” эпосунун көөнөрбөс булак катары орду.

2. “Манас” эпосу кыргыз элинин турмушунун энциклопедиясы

Адамзаттын агып турган тиричилиги дайыма болочокко багытталганы менен, өткөн тажрыйбасы — анын түпкү күлазыгы, таянган тоосу, келечек урпактарга энчилеген мурасы. Мунсуз коомдук жана маданий турмуштун уланышы мүмкүн эмес. Бул аныктама эң оболу сөз табиятына таандык. «Өнөрдүн алды кызыл тил» деп илгеркилер бекер айтпаса керек. Чоң кеменгерлик менен айтылган нерсе — эмне гана болбосун, адам тарабынан жасалган ар бир кыймыл, аракет, бүткөн иш жана чектелген максат алды менен адамдын аң-сезиминен даярдалып чыгат. Сөздөн, ойдон башталып, адамдын ар түркүн жетишкени тажрыйба катары кайра ойго, сөзгө келип бекемделет, аң-сезимди байытат.

Элдин генийинен жаралган көркөм сөз өнөрүнүн не бир асыл заттары байыркы түңгүюктан бери карай оор, узак сапар тартып, өзүнүн наристе нукуралык сапатын коротпой, биздин күнгө жетип, бүгүнкү күндүн реалдуу көрүнүш катарында кабыл алынат. Мындай баа жеткис асыл зат өткөн маданий эстеликтин чегинен чыгып, түз эле азыркы учурдун талабына шаймашай жооп берген жандуу эстетикалык кубулуш катарында элдин реалдуу руханий асылдыктарына келип кошулат. Кыргыз элинин улуу мурасы — эпикалык традициясы мына ушундай баа жеткис руханий байлыкка жатат. Кыргыз эли Борбордук Азиядагы эң байыркы элдердин бири экени тарыхка маалим. Өзүнүн өсүш жолунда узак, татаал кылымдарды башынан өткөргөн кыргыз эли эпикалык маданияттын эң бийик үлгүлөрүн жаратууга жетишкен. Башка элдер өзүнүн өткөндөгү маданиятын, тарыхын

жазма адабиятта, скульптурада, архитектурада, театр, сүрөт искусствосунда сактап келген болсо, кыргыз эли өзүнүн бүткүл аң-сезимин, ар-намысын, күрөшүн, көздөгөн максатын жана бир катар учурларда реалдуу тарыхый окуяларын оозеки эпикалык жанрда чагылдырган. Тил жана эпосторду изилдеген өткөн кылымдагы белгилүү немец филологу Якоб Гримм: «Биздин тилибиз—бул биздин тарыхыбызда»,—деп жазгандай, биздин улуттук тилибиз жана эпикалык дастандарыбыз — биздин тарыхыбыз деп айтууга толук акыбыз бар. Ушул жагдай, ушул шарт эпостун ар түрдүү тарыхый, турмуштук багытта өсүп-өнүгүшүнө алып келген. Маселен, «кенже» эпос деп аталган поэмаларды алып көрөлү. Адам жана табияттын сыйкырдуу күчтөрү жөнүндөгү «Төштүк», адам жана жаратылыш жөнүндөгү «Кожожаш», социалдык-турмуш жөнүндөгү утопиялуу «Кедейкан», романтикалуу сүйүү жөнүндөгү «Олжобай менен Кишимжан» эпостору улуу «Манас» эпосуна карата гана шарттуу түрдө кенже эпос деп аталат. Болбосо булардын ар бири өзүнчө зор дүйнө, түгөнгүс байлык. Бирок, кантсе да кыргыз элинин мына ошол байыркы ата мурасынын эң туу чокусу — улуу «Манас» эпосу. Чынында да «Манас» жомогу өзүнүн кайталангыс көркөмдүк кубаты боюнча, нечен кылымдардын кайгылуу, оор окуяларын тулку боюна сиңирип, имандык, философиялык мазмундуу жыйынтыктоолору боюнча, элдин тагдырын ар тараптан: жашоо-тиричилик, жоокерчилик, үй-бүлө шарттары, ар түрдүү салт-санаа, социалдык-коомдук турмуш тарабынан кеңири жана толук камтышы боюнча, дүйнөдөгү эң сейрек кездешкен дүйнөлүк поэтиканын эстеликтеринин үлгүлөрүнө жатат. Эпостун келип чыгышы да белгилүү бир тарыхый кырдаалга байланыштуу болушу мүмкүн. Бирок, «Манас» тарыхый санжыра эмес. “Манас” эпосу тарыхый жана реалдуу окуялардын негизинде кыргыз элинин чыгармачылык генийинен жаралган, улам такталып, тазарып, артыкбаш жүктөрдөн бошонуп, керектүү, зарыл жаңы кошумчаларды кабыл алып, тулку боюна сиңирип өзүнүн бүгүнкү бийиктигине жеткен көркөм чыгарма. Ошондуктан бул чыгармада кадимки кадыресе жашоо тиричилик менен катар, акыл жеткис укмуштуу фантастика, тарыхый окуялардын алыскы чагылышы шумдуктуу миф табийгый түрдө бирге, жанаша жашайт. Аларды биринен бирин ажыратууга, бөлүп алууга болбойт. Алар бирине бири өтмө катар чырмалышкан. Элдин көркөмдүк аң-сезими аркылуу муундан-муунга, укумдан-тукумга өткөн «Манас» эпосу, ошентип, бышып жетилип, чыңалып, күчүнө толуп турган кезде бизге, биздин күнгө туш келди. Бул анын зор тарыхый бактысы. Болбосо ким билет, эпос эмес, эпосту жараткан эл улам бир трагедиядан бир трагедияга учурап, азаюудан-азаюуга бараткан. Улуу Октябрдын жаркыраган таңы менен кыргыз эли капарына келбеген жаңы дүйнөгө туш келип, «Манас» эпосу сөздүн түз маанисинде да, каймана маанисинде да кайрадан жаралды. Улуу эпос эми өзүнүн экинчи өмүрү, түбөлүк өлбөс өмүрү, китептин өмүрү менен жашоо дооруна өттү. Ошентип, бир мезгилде ооздон оозго өтүп, уруудан урууга гана белгилүү болгон зор эстетикалык окуя өзүнүн накта көркөмдүк наркына ээ болуп, дүйнөлүк маданияттын алтын казнасына түздөн-түз келип кошулду. Эпоско бүгүнкү күндүн адабиятынын көркөм жана идеялык максаттарын коюуга, ага бүгүнкү күндүн адабиятынын закончленемдери менен мамиле жасоого болбойт. Ошентсе да эпос биздин күндөргө жеткирген тарыхый чындыкты жана көркөм чындыкты бүгүнкү күндүн тили менен, түшүнүктөрү менен түшүндүрүүгө жана аныктоого болот.

Тарыхый шарттар менен, өзүнчө бир аймак менен чектелген кырдаалда жаралган бул эпос бизге эмнеси менен, кандай асыл заты менен баалуу?

1. Ириде айтылуучу сөз мындай: эпостун эң негизги идеясы, анын бүткүл «кан тамырын» аралап өткөн идея адамзаттын жаралышынан бери адамды аздырып-тоздуруп, кубантып-сүйүнтүп, издентип максаттарга умтултуп, адам чаалыгып, чарчап бараткында ага канат байлап, күч берип, дем берип келген **өлбөс, карыбас идея**. Эпостун бүткүл көркөмдүк түзүлүшү, пафосу эң негизги бир идеяны баштан-аяк улап, өөрчүтүп-өнүктүрүп отурат, ал **эркиндик идеясы,көз каранды эместиктин идеясы**. «Манас» эпосунун өлбөс-өчпөстүгү, түбөлүктүүлүгү, дүйнөлүк баа жеткис маданий эстеликтердин катарынан орун алышы да дал ушул идеялык-эстетикалык касиетине байланыштуу. Эпос ырдаган, эпос даңазалаган

эркиндик, көз каранды эместик идеясы менен бүгүнкү биз түшүнгөн эркиндик, көз каранды эместик идеясы. Бирок, бизге эпос дал ошонусу менен баалуу, дал ошонусу менен кымбат, анда элдин эркиндик жөнүндөгү идеалы, философиясы, имандык чен-өлчөмдөрү бузулбай, «таралбай», ошол жаралган калыбында жеткендигинде. Албетте, эпос деген —эпос. Ар түрдүү тарыхый кырдаалдарга ылайык эпостун көркөмдүк турпатына, кала берсе идеялык түзүлүшүнө ар түрдүү катмарлануулар болбой коюшу мүмкүн эмес. Бүгүнкү окуучу, дүйнөлүк классика, дүйнөлүк фольклор менен кабары бар окуучу, аны оңой эле сезет. Катмарлануунун өзү да эпостук касиет. Мындагы эң маанилүү башкы маселе — «Манас» эпосунун түпкү нукура идеясы миң жылдар бою ар түрдүү тоскоолдуктарга, кысымдарга учураганына карабастан өзүнүн наркын коротпой биздин улуу заманга жеткенинде. Бул — эпостун майтарылгыс күчү.

«Манас» эпосу сөз өнөрүнүн эң бийик, эң таза үлгүлөрүнө жатарын айтпай коюга болбойт. Жөнөкөйлөштүрүп айтканда, кол жазмадан окуганда бир учурга тамшанып, таң калбай коюуга болбойт. Ал мындай. Эпосто баатырлар, чоролор, дөөлөр сүрөттөлөт, алар минген тулпарлар сүрөттөлөт, алардын ар биринин курал-жарактары, жоокер кийими сүрөттөлөт. Эпосто ошондой эле ар түрдүү аялдар сүрөттөлөт. Алардын иштеген иши, даярдаган буюмдары, сайган саймаларынан тартып, сырткы кебете-кешпирине чейин сүрөттөлөт. Эпосто толуп жаткан согуштук эпизоддор, баатырлардын жекеме-жеке беттешүүлөрү сүрөттөлөт. Жаратылыштын ар түрдүү кубулуштарынан тартып, адамдын ички кайгы-кубанычына чейин сүрөттөлөт. Маселе бул жерде таамай, так айтылган салыштыруу, эпитетте гана эмес. Кеп, кылымдар бою өз ичине камтылган көп катмарлуу эпостун мазмунга, адам турмушунун ар түрдүү жактарын, социалдык-турмуш, сүйүү-лирикалык, моралдык-этикалык маселелерин, байыркы кыргыздардын географиялык, медициналык, астрономиялык, философиялык түшүнүктөрүн бүтүндөй камтыган эпостук мазмунга, бир учу жомоктон, мифтен, фантастикадан башталып, бир учу реализмге (фольклордук маанидеги) келип жеткен көркөм форманын бипбирдей жанаша өсүп, бир бүтүн гармония түзгөнүндө.

Замандан заман өтүп, жер үстүндө кыргыз тили жашап тургуча «Манас» биздин улуттук туу чокубуз катарында тура бермек.

2-лекция 2 саат

Тема: Манасчылар жана семетейчилер жөнүндө жалпы маалымат. Алардын өмүр таржымалдары жана айтуучулук өзгөчөлүктөрү.

План:
1.»Манас» эпосунун алгачкы жаратуучулары.
2.Улуу манасчылар жана семетейчилер алардын чыгармачылык өзгөчөлүктөрү.

Адабияттар:

1.Манасчылар кыргыз элинин руханийинсандары.Бишкек,1993.
2.»Манас» эпосун комплекстуу изилдоонун маселелери.Б.,1994.
3.Энциклопедический феномен эпоса «Манас» Б.,1995.
4.Кыдырбаева Р.З.,Кырбашев К.Жайнакова А. Варианты эпоса «Манас».Ф.,1988
5.Жумалиев К,Жумалиев М.Легендарлык айтуучулар жана жомокчулар.Б.,1999.
6.Кыргыз адабиятынын тарыхы.2-том.Б.,2002
7.»Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.

«Манас» эпосу кыргыз элинин коонорбос бай мурасы.Ал дуйнолук эпостордон озунун океандай тендешсиз колому менен гана айрымаланбастан , кылымдардан кылымдарга соз онорун аздектеп кадырлаган манасчылардын бир нече муунунун элегинен отуп , бугункудой корком денгээлде бизге жетип,ар бир окурманын,угарманын кайдыгер калтырбагандыгында.Эпосто элибиздин нечендеген кылымдар бою башынан откоргон жашоо турмушунун издеринин,озун курчап

турган дуйного болгон коз караштарынын,муундардан-муундарга мурас болуп сакталып келген каада-салттарынын,урп-адаттарынын кенири чагылдырылгандыгы белгилуу.

«Манас» эпосун жараткан жана алгач пайда болуу мезгилинен бери карай кыргыз элинин онугуусунун ар кыл баскычтарына карата жана тарыхый урунттуу кырдаалдарына байланыштуу улам онуктуруп,озгортуп отуруп узгултуксуз эпикалык жалпылаштыруу аркылуу идеалык коркомдук денгээлин оркундотуп келгендер манасчылар болушкан.

Октябрь революциясына чейин жана андан кийинки бир катар жылдарда эпикалык чыгармаларды кызыктуу кылып аткарган адамдарды эл жалпы ат менен жомокчу деп аташкан.Бул термин «Манас» эпосун аткарган онорчулорго да тиешелуу болгон.1925-жылы Москвадан чыккан «Семетей» эпосунун титулдук бетиндеги жазууда узундунун Тыныбек жомокчуга таандык экендиги белгиленет да,ушул китептин кириш созундо»Манас» айткан адамды эл жомокчу деген наам менен атагандыгы белгиленет.

«Манасчы» деген терминди алгачкылардан болуп профессор Хусейн Карасаев «Кызыл Кыргызстан» газетасына 1930-жылы 27-майда жарыялаган «Манас» аттуу макаласында пайдалангандыгын белгилеп кетуу зарыл.Жогорку макаладан кийин гана «манасчы» деген созатайын адабий термин катары илимий терминологиялык жана энциклопедиялык адабияттарга кирип, эл арасында кенири колдонула баштаган.

«Манасты» коп эле жомокчулар айтып келишкен , тилекке каршы далайларынын аты унутулуп,тарыхтын калын катмарында калышты.Эпостун контексти аркылуу аттары белгилуу болгон Жайсан ырчы,Ырамандын ырчы уулу биринчи «Манас» айтуучулардан болушкан.18-19-кылымдын башында жашап отушкон Келдибек Карбоз уулу,Балык Кумар уулу,Найманбай Балык уулу,Чоюке Омур уулу,Тыныбек Жапы уулу ж.б. манасчылар жонундо маалыматтар аз.Ал эми Токтогул манасчы жонундогу маалыматтар легенда турундо гана бизге жетти.Байыртадан эл болуп жашап келе жаткан кыргыз элинде атадан балага , устаттан шакиртине откон уламалуу салтты ыйык сактап,коптогон манасчылардын жашап откондугу бизге белгилуу.

Улуу манасчылардын онорлорун кастарлап , онуктуруп уланткан залкар таланттар Сагынбай Орозбаков,Саякбай Каралаев,Жаныбай Кожеков,Молдобасан Мусулманкулов,Тоголок Молдо,Ыбырайым Абдрахманов,Шапак Рысмендеев,Акмат Рысмендеев,Мамбет Чокморов,Иса Жумабек уулу,Жусуп Мамай,Каба Атабеков,Шаабай Азизов,Уркаш Мамбеталиев ж.б. манасчылар эпостун традициялык сюжеттик окуяларын сактап,талантына жана шык жондомдуулукторуно карата онуктуруп келишкен.

Бугунку кундо эл арасында кенири тараган манасчы деген термин ич ара манасчы жана семетейчи деп эки топко болунот.Манасчы деп эпостун биринчи болуму «Манасты» же «Манас» трилогиясынын уч болугун толук айткан таланттуу адамдарды,ал эми семетейчи деп «Семетейди» кээде ага кошуп «Сейтекти» айткан таланттарды айтабыз.

Уч болумду тен толук айткан адамдар сейрек кездешет.Трилогиянын туруктуу салттык окуяларын толук камтыган,эпостун кенири муноздогу вариантын чон манасчылар гана аткарышат.Алардын катарына Тыныбек Жапы уулу,Чоюке Омур уулу,Сагынбай Орозбак уулу ж.б киришет.

Манасчылар эч кандай инструментсиз эле «Манас» эпосун аткара беришет.Манасчылык онордо ун менен обондун,кыймыл аракеттин,мимиканын,кол шилтоонун чон мааниси бар.

«Манастын» озу коп варианттуу болгон сыяктуу эле , анын ыргак обону да коп варианттуу.Адатта эпостун тексти озуно таандык салттуу обон менен кыймыл-аракеттин,мимиканын коштоосунда айтылат. «Манас» айтууга дилгирленген жаш манасчы текст менен катар обонду,кыймыл - аракетти ,кол жансоону же шилтоону атайын уйронуп,башка манасчылардан таалим - тарбия алат.Манасчылар талант жагынан акындардан айрымаланбаганы менен оздоруно таандык чыгармачылык озгочолукторуно ээ.Эн башкысы манасчылардынчыгармачылыгында салттуулук жана жеке табылга деген эки учур мунoздуу.

Манасчылар даяр сюжет менен катар эле мурда иштелип чыккан,эл арасында кенири белгилуу болгон корком ыктарды,даяр сутоттолорду оз варианттарында кенири пайдаланышат жана ошону менен бирге эпостун жалпы нугуна кируучу окуяларды оз созу менен баяндап,далай ирет башкалардан уккан окуялардагы туруктуу эпитеттерди эске туйот да чыгармага оз салымын кошуп,жаны табылгалар менен байытат.

Манасчыларды талантынын денгээлине карата торт топко болуштурууго болот.

1.Уйрончук манасчы

2.Чала манасчы.

3.Чыныгы манасчы.

4.Чон манасчы.

Уйрончук манасчылар «Манас» айтууга далалаттанып,аракеттенип озунон мурдагы муундардын окулдорунон,устат манасчылардан манасчылык онордун сырын уйронуп жургон айтуучулар.Уйрончук манасчылар устатынан уйронгондорун эл алдында аткара башташат.Манасчылардын экинчи тобу-чала манасчылар.Бул топтун окулдору «Манас» эпосунун айрым эпизоддорун жаттап алып аткарууга далалаттанып жургон айтуучулар.Чала манасчы термининин эки мааниси бар.Биринчи маанисинде анча такшала элек,озунун вариантын тузуп чыныгы манасчылык денгээлге жете элек манасчылар жонундо соз болсо,экинчи маанисинде узундулорду жаттап алып,ошону менен чектелип андан ары осууго дарамети жетпеген манасчылар.Чала манасчылардын «Манас» эпосун элдин арасында кенири жайылтууда мааниси зор.Чыныгы манасчылык денгээл манасчылык онордун учунчу этабы.Чыныгы манасчылар оз вариантын тузгон «Манас» эпосунун салттуу туруктуу окуяларын терен оздоштуруп,озунун кошумчалары менен байыткан адамдар.

Манасчылык онордун эн жогорку жеткен чеги-чон манасчылык денгээл.Манасчылардын арасында чон манасчылар сейрек учурайт.Зор таланттуу,эпостун осуп-онугушуно орчундуу салым кошкон жогорку коркомдуктогу вариантты жараткан,чыгарманын бардык окуяларын баштан-аяк ирети менен толук жана кенири планда айткан оз онорунун кучу менен эл арасында кадыр-баркка ээ болгон адамдарды айтабыз.

Манасчылык онордо манасчылардын мектеби тууралуу да айтылат.Ар бир эле чон манасчы мектеп тузо берген эмес.Бул манасчылардын арасында сейрек кезигуучу айрым зор таланттардын гана улушу.Ар бир мектептин башында турган чон манасчылардынжолун жолдоочулары,окуучулары,шакирттери анын салтын улантуучулары бар.

Сагынбай Орозбак уулунун мектебине Тоголок Молдо,Шапак Рысмендеев,Молдобасан Мусулманкуловдор,ал эми Саякбай Каралаевдин мектебине

Мамбет Чокморов,Мамбеталы Ашымбаев жана башка манасчылар кирет.Жогорудагы эки мектепке кирген манасчылар географиялык,уруулук белгилерге карабастан,тескерисинче эки залкар манасчынын зор таланттарындагы чыгармачылык кучтун тийгизген таасири астындагы эстетикалык принциптеги белгиге,ар турдуу турмуштук баяндоолордун автор тарабынан буткул циклдеги окуялардын суроттолушуно,ошондой эле алар жараткан варианттардын озгочолукторуно,айтуучулук манерасына карай болуштурулот.

Манасчылардын чыгармачылыгындагы негизги белгилердин бири башкалардан таалим алуу,уйронуу экендигин белгилоого болотАйтуучулардын бироолордон уйронуусунун да озунчо озгочолугу бар.Алар баштан-аяк жаттап алып уйронбойт.Окуялардын негизин,нугун гана оздоштурушот.Мурдатан айтылып келе жаткан даяр сюжетти оз талантынын кучунун денгээлине жараша ырга айлантышат.Манасчылык кесипти оздоштуруу жалан гана жаттоо процессинин натыйжасы деп айтууга болбойт,себеби чон жана чыныгы манасчылар чыгармачыл адамдар,аларда импровизатордук шык жана онор озгочо онуккон.Ошондуктан алар оз алдынча чыгарма жаратууга да жондомдуу.

Бизге кенири белгилуу болгон залкар манасчылар Сагынбай Орозбаков менен Саякбай Каралаевдер жеке эле манасты гана айтпастан,айрым ырларды да,поэмаларды да мураска калтырышкан.

3-лекция 2 саат
Тема: Дүйнөлүк белгилүү окумуштуулардын «Манас» эпосу боюнча изилдөөлөрү.

План:
1.«Манас» эпосу тууралуу алгачкы маалымат.
2.Ч.Ч.Валихановдун , В.В.Радловдун , М.О.Ауэзовдун , В.М.Жирмунский,А.Н.Бернштам ж.б. окумуштуулардын «Манас» эпосу боюнча изилдоолору.
3.Кыргыз окумуштууларынын «Манас» эпосу боюнча изилдоолору.

Адабияттар:
1.Бернштам А.Н. Историческое прошлое кыргызского народа.Ф.,1942.
2.Абрамзон С.М.Киргизский героический эпос «Манас» как этнографический источник. «Манас» -героический эпос кыргызского народа.Ф.,1968.
3.Жирмунский В.М.Введение в изучение эпоса «Манаса».Ф.,1948.
4.Юнусалиев Б.М.Кириш соз.»Манас».1-болук.1-китеп.Ф.,1958.
5.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
6.Кыргыз адабиятынын тарыхы.Б.,2002.

Кыргыз элинин маданий эстеликтеринин эн корунуктуулорунун бири «Манас» эпосу тууралуу изилдоо откон кылымдарда эле ишке ашырыла баштаган.Эпос дин тараткан миссионерлердин ,жер кезген саякатчылардын , белгилуу илимпоздордун , жер ченчи , эл байкоочу атайын чалгынчылардын да кызыгуусун жарата алган.
Бугунку кундо илимге белгилуу маалыматтарда «Манас» тууралуу алгачкы маалымат «Мажму атут-таворих » аттуу эмгекте кездешет. Эмгек фарсы тилинде жазылган.Кол жазманын авторлору Аксыкенттик Сайф ад-дин жана анын уулу Нооруз –Мухамед болуп саналат.Эмгекти академик Бартольд 16-кылымда жазылган деп эсептейт.»Мажму атут-таворихти Ленинграддагы библиотеканын архивинде сакталган жеринен байкап, «Манаска» тиешелуу экендигин изилдоого алган окумуштуу А.П.Тагиржанов документ 1503-1514-жылда жазылган деп божомолдойт.

Кол жазмада «Манас» эпосу жонундо соз болбостон,Манас баатыр тарыхый реалдуу турмушта жашап откон адам катары айтылып,анын калмактар менен болгон курошу,бул курошто ага кимдер жардам бергендиги маалымдалат.
«Манас» эпосун изилдоого озгочо басым коюлуп,кенири коомчулукту тааныштырууга болгон аракет 19-кылымдын экинчи жарымынан тартып колго алына баштаган.Эпостон тексти жазып алып,илимий пикир айткан окумуштууларынын алгачкыларынын бири-казак элинин атактуу уулу,орус армиясынын офицери,ориенталистЧ.Ч.Валиханов болгон.
Ч.Валиханов орустардын аскердик экспедициясынын катарында 1856-жылы кыргыз жерине келип,ошол сапар учурунда «Манас» эпосунан узунду жазып алат.Окумуштуу оз колу менен жазган экспедициянын кундолугундо 26-майда анда кыргыздардын ырчысынын болгондугун эскерткени менен ал эпостон узундуну кимден ,качан ,кантип жазгандыгы жонундо так маалымат берген эмес.Ч.Валихановдун «Жунгария очерктери» аттуу эмгегит 1960-жылы Петербургда жазылган.Ал эмгекте «Кокотой хандын ашы» мен тарабынан кыргыз рапсодасынын айтуусу боюнча жазылды»-деп айтылган.Окумуштуу аталган эпизодду «Манас» эпосундагы эн мыкты эпизод деп атаган.Жазылып алынган тексти орус тилине которууга аракет жасаганы менен текстин 910 сабы гана которулган.Котормо биринчи жолу 1904-жылы окумуштуунун мыкты чыгармаларынын катарында Санкт-Петербургда жарык коргон.
Казак окумуштуусу кыргыз эпосун жогору баалоо менен чыгармага «Манас» кыргыздардын бардык мифтеринин,жоо жомокторунун,уламыштарынын бир мезгилге келтирилген жана бир адамдын баатыр Манастын айланасына топтоштурулган энциклопедиялык жыйнагы» деген пикирин айткан.
«Манас» эпосунун уч болумун толук камтып , кагаз бетине жазып алууга аракет жасаган адам орус элинин белгилуу окумуштуусу
В.В.Радлов болгон.Ал 1860-жылдары кыргыз жерине эки ирет келип ,элдик оозеки чыгармачылыктын улгулорунон жыйнаган.Жазылып
алынган материалдарды 1885-жылы окумуштуу озунун 10 томдон турган « Тундук турк урууларынын элдик адабиятынын улгулору» аттуу эмгегинин 5-томуна кыргыз,немец тилдеринде жарыялаган.Тексти жазып алуу учурунда бир топ кыйынчылыктар болгонгондугун окумуштуу эскертип кеткен.В.В.Радлов жазып алган материалдардын илимий баалуулугу ботончо зор болуп саналат.Баш созундо бир катар илимий пикирлерди билдирип,кыргыздарда соз онору озгочо онукկондугун,эпостун бир катар олуттуу озгочолукторун туура байкап баа берген. "Манас" эпосунун озгочо касиеттерин кыргыз элинин тарыхый жашоо турмушу менен тыгыз байланышта карап,манасчылардын чыгармачылык озгочолуктору,угуучу чойронун ролу ондуу эпостун маанилуу маселелери боюнча да пикирлерин билдирген.
«Манас» эпосуна кайрылып озунун баалуу пикирин айткан окумуштуулардын дагы бири венгер окумуштуусу Георг Алмаши болуп саналат.1911-жылы «Восточное обозрение» журналына «Манас баатырдын уулу Семетей менен коштошкону» аттуу эпизодду жарыялап ,комментарий берген.Ал комментарийде «Манас» эпосунун ыр тузулушуно,окуяларына карата озунун коз карашын билдирген.Г.Алмашинин «Манас» эпосу тууралуу жалпы мунуздо тааныштыгы бар экендигин байкоого болот.
Профессор Павел Фалев 1922-жылы жазган «Кара кыргыздардын былинасы кандайча курулат» аттуу макаласында «Манас» эпосунун айрым озгочолуктору жонундо соз кылат.Окумуштуу изилдоосун В.В.Радлов жазып алган материалдардын негизинде жургузуп,эпостун текстин байыркы Култегиндин эстелигиндеги жазуулар менен салыштырып карап ,бир катар окшоштуктарды белгилеген.
«Манас» эпосуна арналган биринчи фундаменталдуу эмгек казак элинин атактуу окумуштуусу М.О.Ауэзов тарабынан жазылган.»Манас»-кыргыздын элдик баатырдык

поэмасы » аттуу эмгегинде чыгарманын коптогон муноздуу озгочолукторуно баа берет.Окумуштуу 1920-жылдардан тартып омурунун акырына чейин «Манас» эпосуна кызыгып,ой-пикирлерин айтып,манасчылардын чыгармачылыгы,чыгарманын сюжеттик курамы,образдык тутуму,корком формасы ондуу эпостун негизги маселелерин кенири илимий талдоого алган. «Манас» эпосунун жаралыш доору жонундо да окумуштуунун олуттуу коз караштары бар.
Эпостун кыргыз элинин тарыхы,этнографиясы менен болгон байланышын А.Н.Бернштам,С.М.Абрамзон ондуу советтик белгилуу окумуштуулар изилдешкен.Белгилуу кыргыз тарыхчысы О.Караев бул маселеге белсенип киришип жатат.
«Манас» эпосун илимий изилдоодо К.Рахматулиндин эмгектерин(«Манасчылар»,»Улуу патриот укмуштуу Манас») эске албай коюга болбойт.Окумуштуу манасчылар жонундо коп материал топтоп ,алардын чыгармачылык озгочолуктору,улуу манасчылар Сагынбай
Орозбак уулу менен С.Каралаевдин варианттары боюнча баалуу пикирлерин айткан. «Манас» эпосун илимий изилдоодо ботончо орун В.М.Жирмунскийге таандык.Ал озунун «Манас» эпосун изилдоого киришуу » аттуу эмгегинде тарыхый салыштырып изилдоо методун колдонуп изилдоо жургузгон.»Манас» эпосунда уч катмар бар экендигин белгилеп ,алардын ар бирине муноздомо берген.
«Манас» эпосун изилдоого арналган эмгектердин жалпы саны бугунку кундо 3 минден ашат.Алардын ичинен Б.М.Юнусалиев,Р.З.К.ыдырбаева,С.Мусаев,Э.Абдылдаев, Р.Сарыпбековдордун эмгектерин ботончо болуп корсотууго болот.Коркомдук жактан иштелип чыккан , эпостун курамынан орун алган сюжеттер,образдар,тарыхый окуялар,фактылар,аларды корком суроттонун принциптери,эпостун жаралыш доору ондуу масштабдуу проблемалар бул окумуштуулардын эмгектеринде бир кыйла кенири жана ар тараптан изилденген.Эпосту изилдоодо окумуштуулар жалпы муноздогу маселелерден конкреттуу,эпостун идеалык мазмунун аныктай турган башкы проблемага ото башташты.К.Кырбашев,М.Мамыров,А.Жайнакова ,С.Бегалиевдердин да манастаануу илиминде озгочо орду бар корунуктуу эмгектери бар.
«Манас» эпосун илимий изилдоо тарыхы негизинен эки кылымга жакын мезгилди камтыйт.Бул мезгилде эпостун коптогон маселелери изилдоого алынды.Бир катар олколордо(КЭР, АКШ , Англия , Туркия , Франция , Германия , Венгрия ж.б.) «Манас» эпосун изилдеп жургон илимпоздор бар ,бирок,алардын эмгектери менен кыргыз окурмандары тааныш эмес.
«Манас» эпосун илимий изилдоодо зор ийгиликтер бар болгону менен эпоско байланыштуу коптогон маселелер,проблемалар кенири илимий изилдоого муктаж. «Манас» эпосун комплекстуу изилдоо маселеси жолго коюлууда.

4-лекция 2 саат

Тема: Аксылык Сайф ад-диндин «Мажму атут-таворих» -«Тарыхтардын жыйнагы» аттуу эмгеги.

1. «Тарыхтар жыйнагынын» илимий чөйрөдө ээлеген орду,мааниси.
2. «Тарыхтар жыйнагындагы» айрым окуялардын эпостогу окуялар менен окшоштугу.
3. Эмгектин кыргыз тилине которулушу жана анын мааниси.

Молдо Сайпидин Аксыкентинин «Мажму атут-таворих» кол жазмасы жана «Манас» эпосунун эң алгачкы варианты.

Бул «Тарыхтар жыйнагынын» («Мажму атут-таворихтин») автору XV кылымдын аягы XVI кылымдын баш жагында жашап өткөн Молдо Сайпидин Аксикенти болуп саналат. Анын атасы Дамбылда Шах Аббас Аксикентишаарында тулуп, азыркы тил менен айтканда

Орто Азиядагы өз учурунун белгилүү аалымдары, мамлекет ээлери менен аралаша жүрүп, дамбылда, шахдеген наамдарга ээ болгон адам экен. Кол жазманын 90-бетине чейин Молдо Сайпидин Аксикенти бүтүрүп, калган жагын анын уулу Нурмухаммед (Ноорузмухаммед деп да аталган учурлар бар) жазып бүтүрүптүр.

Аталган колкитептин азырынча үч нускасы белгилүү. Илимдүүлөр чөйрөсүндө алгач сөз болуп, биздин замандаштардын каламына алына баштаганы Ленинград Мамлекеттик университетинин китепканасынын Чыгыш бөлүмүндө 963-номур менен сакталып турган кол жазма болуп саналат. Аны тажик окумуштуусу А.Т.Тагиржанов окуп, ал жөнүндөгүойлорун өзүнчө китеп кылып чыгарган ("Собрание историй "Мажму ат-таворих". Ленинград университетинин басмасы, 1960-жыл 2-чыгарылышы). Ал китептин бир нускасы биздин Колжазмалар корунда 168/5041 номуру менен сакталуу.

Экинчи нускасы СССР Илимдер Академиясынын (Азыр Россия академиясы) Азия Элдер институтунун Ленинград бөлүмүндө 667-номур менен катталган. А.Т.Тагиржановдун жазганына караганда нуска "Жами ат-таварих" делген, ката көрсөтүлгөн ат менен сакталып турган. (А.Т.Тагиржановдун жогоруда аталган китебинин 3-бетин караъыз!). Бул мурда эле атактуу тарыхчы В.В.Бартольдко белгилүү болгон. Ал жөнүндө 1899-жылы 11-мартта Археологиялык коомунун Чыгыш бөлүмүндө кыскача кабар бергени, кол жазма ага В.В.Каллаур тарабынан жиберилгени, сактаган чыныгы ээси Ширкенттик Жагдыкожо деген болгондугу, автору Сайф ад-дин колкитепти аяктабай каза болуп калып, аягын уулу Нооруз-Мухаммед (Нурмухаммед) бүтүргөндүгү, бул хижра жыл санагы боюнча X кылымга (биздин эсеп боюнча 1494-1495-жылдан башталып, 1591-1592-жылдарга туура келет) таандык экени айтылат. Башкача айтканда, кол жазманын башкы автору XV кылымдан XVI кылымдын башына чейин жашагандыгы маалымдалат.

Кол жазманын бул нускасын В.А.Ромодин таап, окуп, мазмунун өз сөзү менен жазып чыгып, машинкага бастырып , бир нускасын Кыргыз Илимдер Улуттук академиясынын алдындагы Колжазмалар коруна "Извлечение из маджуму ат-таварих" деген наам менен өткөргөн. Жогоруда аталган эки нуска аркылуу "Мажму атут-таворих" жөнүндө алгач кыргыз окумуштууларына кененирээк маалымат берген филология илимдеринин кандидаты, белгилүү "Манас" изилдөөчү маркум Заир Чакиевич Мамытбеков болуп саналат. Үчүнчү нуска өз республикабыздын Жалал-Абад областынын Ала-Бука районуна караштуу Баймак кыштагында (Илгерки аталышы Наманган уезди, Кутулук-Сейит волосту, Баймак айылы) 1898-жылы тулуп, мектеп, медреседен, он айлык мугалимдер курсунан, аягында келип Фрунзедеги (Азыркы Бишкек жыйырманчы-отузунчу жылдарда эъ жогорку окуу жай болгон, кыргыздын мыкты интеллигенттери өсүп чыккан атактуу Педтехникумдан билим алган (1927-1931-жылдары) Жайлообаев Назармат аксакал 1968-жылы Академиянын Тил, адабият институтунун алдындагы Колжазмалар коруна өткөргөн «Мажму атут-таворих» болуп саналат.

1503-жылы жазылган «Манас» жана ал туралуу азыноолак сөз.

XV кылымда Аксы багытындагы илим,билим очокторунун бири болгон Аксикенти шаарында аалымдар арасында кадыр таап, дамбылда, шах деген наамдарга ээ болгон Аббастын үй бүлөсүндө туулган Молдо
Сайпидин Аксикентинин "Мажму атут-таворих" ("Тарыхтардын жыйнагы") аттуу кыргыз тарыхындагы баа жеткис кол жазмасын Молдо Мамасабыр
ажы Досболов менен бирге которуп, илимий эмгектер, макалалар жазганым менен анда камтылган "Манас" туурасында атайын токтолуп, сөз сала элек болчумун. Ушул иште эпос деген эмне, эпикалык каарман Манастан тарыхый адам Манасты айрымалап карап, ошого жараша "Манас ата", "кыргыздын башын бириктирген Манас", "Манас падыша", "Манас ажоо". "Манас осуяттары" деген сыяктуу сөздөрдү чебердеп, мазмунун түшүнө пайдалануу ж.б. туурасында өз ойлорумду кошууну көздөп турам.
Сагымбай Орозбаковдун сүрөттөөсү боюнча:

"Астыъкы эрди албайып,
Кандалчынын кабындай.

Муруттарын караса,
Бурган балта сабындай.
Көздөн чыгып зардабы,
Көөрүктүү оттун жалындай.
Кайраты кара түн болуп,
Беттен чыккан ызгаары
Беш байпактык жүн болуп..." (Инв.№ 584, 67-бет) турган; Саякбай Каралаевдин айтуусунда:
"Чондугу тоонун өрүндөй,
Көзү көлдүн оозундай,
Көрүнгөндү соргудай.
Кареги чуъкур быткылдай
Кагышканды жуткудай" (Инв.№ 537, 19-бет) болуп көрүнгөн, бир уктаса ойгонбой, Чубак атына минип, чаап келип найза сайганда араъ чукуранган ("Найзаны колго алганы, Этегин ача салганы. Качырып келип кан Чубак,Как сооруга малганы. Инв.№ 585, 304-бет) эпостук каарман Манасты ушул турушунда турмушта болгон тарыхый адамдай туюшуп, "ажобуз", "ханыбыз" дешип, Ормон Ниязбек уулуна чейинки хандарынын бири катары жаъылып элестетип атышкандар бар. Чындыгында реалдуу та-рыхта Манас деген кыргыздын ханы болгон эмес. Ошондуктан эл мүдөөсүн (суусунун) кандыра турган идеяларды Манас реалдуу Адам, падыша катары ишке ашырбастан, элдик оозеки (азыр жазмага түшкөн) көркөм чыгарма-жомок (эпос) түрүндө тартып атат. Азыр "Манас" эпосунун мазмунунан алып жасалган осуяттарды (жетөөнү теъ) да реалдуу тарыхта жашап өткөн Манас айткан экен деп түшүнбөө керек. Бул осуяттардын аталыштары көъүл бураарлык болуп көрүнгөн менен (койгон максатынада айып жок), мазмундары жүрөктөргө жете бербей, от алдырып, дух көтөрүп, идеологияга айлана албай жатканы да ошондон – тарыхта болгон инсандын колу менен жасалбай же оозу менен айтылбай жомоктон (эпостон) алынгандыгында болуп атат.

Кара жомоктор (чоъ жомоктор, эпостор) гана эмес, кичинекей жөө жомоктор деле уккандан соъ же окуп чыккандан кийин бир азга дээликтирип,
жылуу илеп тартуулап, атүгүл бир нерседен үмүттөндүрүп да кое алат. Бирок ошол аз убакыт өткөндөн кийин бараткан жолуъ түгөнгөндөй болуп, үмүтүъ үлпүлдөп өчүп, толкунуң токтоп, андан ары жагы көрүнбөй караъгылыкка – жомокко айланып кетип, шаабайыъ сууп, духуъ өчүп туруп каласыъ. Ошондуктан тигил же бул ысымдуу адамды туу тутуп, идеал кармоого ниеттенгенде, айрыкча бир мамлекет элдин идеологиясына айландырууга келгенде ошол ысымдагы адамдын реалдуу өмүрү, реалдуу жасаган иштериреалдуу тарыхта чагылдырылышы абзел. Ошондо гана сен тутунган идея, идеология реалдуу болуп, канчалык нарылап жылсаъ деле чоъбу, кичинеби бир чындыкка кезигип, үмүткөүмүт улана берет. Маселен, христиан дининдегилер үчүн Иисус Христостун (Иса пайгамбардын), мусулмандар үчүн Мухаммед пайгамбардын, атүгүл өткөн Советтик түзүлүштүн атуулдары үчүн В.И.Лениндин өмүрлөрү ишеничтүү идеалдар болушкан жана болуп келатат.

Айланып кайра Манаска келсек, эъ алдын ал тарыхый адам же ойдон чыгарылган көркөм каарман экенин ажырата билгенибиз жөн. Биз улуу эпосубуз деп билип, угуп, окуп жүргөн чыгармадагы Манас реалдуулуктан алда канча алыстап, фантазияга айланып кеткен эпикалык каарман. Ал эми чыныгы Манас аттуу баатыр болгон-болбогонун ажырата изилдеген Манас таануучулар чыкпай аткансыйт. Элибиз негизинен тарыхта болгон баатыр экенине шек санабайт. Атүгүл, жогоруда айтып кеткендей, ажобуз (ханыбыз) болгон деп билишет. Демек, Манас иликтөөчүлөр анын тарыхый жагына көбүрөөк басым жасап, болгон булактар аркылуу реалдуу Манастын баатырлык, көсөмдүк, башкаруучулук ж.б. жактарын айрымалап көрсөтүп алып, анан ошондон өсүп-өркүндөп чыккан эпикалык баатырдан эл идеалын алып учканын айта берсе туура болмок. Ошондуктан эпостун даяр текстинде айтылгандардан башка тарыхый булактарга көбүрөөк көъүл

салып, атактуу баатырыбыздын реалдуу иш-аракеттерин ажырата билип алсак, бардык жерде, айрыкча "Манас жомок да" деп кол шилтеп койгондордун алдында сөзүбүз ишенимдүү болот.

Бул багытта Манастын ата-бабасы учкай эскерилип, өмүр жолунан кабар айтылып, душман менен болгон бир нече согуштук айкаштары, баатырдык жагы кашкайта көрсөтүлгөн, мындан туптуура 5 кылым мурда 1503-1504-жылдары кагазга түшүрүлүп бүткөн "Мажму атут-таворих" (автору Молдо Сайпидин Аксикенти) аттуу кыргыздын биринчи тарыхы жана "Манасы" болгон колжазма негизги материалдардан болуп берет деп эсептейм.

Эъ алдын Молдо Сайпидин Аксикентинин (Сайф аддин ибн дамулла Шах Аббас Аксикенти) "Мажму атут-таворихинин" (Тарыхтардын жыйнагынын) биринчи кезекте, мындан 5 кылым мурда реалдуу Манаска алдаканча жакын мезгилде жазылганын, автору Алла алдында жалган сүйлөөгө акысы жок дин адамы болгонун, ошондуктан болгонун болгондой, укканын уккандай чагылдыраарын эске алып туруп, анан талдаганыбыз туура болот. Ошондой эле колжазманын тексти менен таанышпай туруп "бул санжыра", "колжазманын автору кыргыз эмес» - деп дөөрүгөн оозкөптүрмөлөрдү ээрчибей, илимий жана өз улутунун өкүлүкатары, патриот катары ийне менен кудук казгандай чыдамкайлык менен адилет кароолору керек.

"Тамчыдан деъиз жаралат" дейт эмеспи, анда ушул багытта анча-мынча окуп, билип калгандарымды мен да ортого сала кетейин. «Төгүн жерден өрт чыкпайт» демекчи, ушунчалык зор (көлөмү гана эмес, бардык жагынан зор) улуу эпосубуздагы баш каарман Манас баатырдын реалдуу турмушта жашап өткөнүнө кымындай да күмөнүм жок болуп келген. Анын аныктыгына МолдоСайпидин Аксикентинин "Мажму атут-таворих" кол жазмасын Молдо Мамасабыр Досболов экөөбүз которуп, китеп кылып чыгаргандан соъ ("Тарыхтардын жыйнагы". Б., "Акыл" мамконцерни, 1996-жыл) андан бетер ишенип, көп нерселерди аъдап алгансыдым.

Дагы кайталай кетемин, "Мажму атут-таворих" мындан туптуура 5 кылым мурда жазылып, анын автору Молдо Сайпидин Аксикенти Манастын чындык турмушуна бизге караганда алдаканча жакын б.а. беш жүз элүү жылдан да жакын болуп, биз канчалык биларман, көрөгөч болбойлу ал бизге караганда Манас туурасындагы чындыкты бизден жакшыраак билген десек ката кетпейт.

"Мажму атут -таворихте" Манас реалдуу турмушта болгон адам, тарыхый баатыр катары жазылат. Ал согушкан, жүргөн, байланышкан жерлери катары кыргыз аймагындагы Чаткал, Кабак, Кочкор, Ат-Башы, Ысык-Көл, Касан, Талас, Аксы, Арпа сыяктуу географиялык аттар кайталанып, Аъгатөрө, Алооке, Токтомуш хан, Жолой, Айкожо (лакап аты Темиркожо), Каракожо ж.б. сыяктуу тарыхый адамдар, дагы Мир Сайид Жафар, Сайид Ибрахим, Сайид Жалалиддин, Полот хан, Көкүмурза, Өлбөскулан, Кийикбат, Жамгырчы, Сайд Мир Жалил (Мавлона Азам) ж.б. аталып, көпчүлүгү калмак-кыргыз согушуна катышып, Манастын замандаштары катары аракеттенишет. Алар кайсынысы кандай иш аткарып, качан жашап өткөнү тарыхчыларга белгилүү болсо керек. Мен ошолордун ичинен "Мажму атут-таворихтеги" Манастын негизги душманы Жолойду, ошондой эле Жакыпбек Манас аттуу уулдуу болгондо Абкахан деген перзент көргөн Алооке туурасындагы өзүм окуган айрым тарыхый фактыларды айта кетем.

XIII-XIV кылымдардын 1254-1324-жылдарында жашап өткөн Италиялык саякатчы Марко Поло Хулагу хан (Алооке) 1217-жылы өлгөнүн, анын Абаги деген уулу болгонун жазыптыр (В.Шкловский.Земли разведчик. Изд-во ЦКВЛКСМ, «Молодая гвардия», 1969г.) «Мажму атут-таворихте» да Алооке Манастын атасы Жакыпбектин замандашы болгону, Манас төрөлгөндө Алооке да Абкахан деген балалуу болгону кабарланган. Буга караганда Манас XIII кылымдын аягы, XIV кылымдын башында жашап өткөнү кабарланат. Кытайлык кыргыз тарыхчысы Анвар Байтур: "Жаъы эранын 1242-жылы Чагатай хандын уулу Карамуллаху Талас кыргыздарын кыргын кылат. 1246-жылы анын ордун ээлеген Йесу Мунке (Жаъы эранын 1246-1252-жылы) Карамуллакунун катыны Органа (1252-1260-жылы)

Чагатай урпагы Алагу (1260-1266-жылы) сыяктуулар тяншандык кыргыздар үстүнөн оор чапкынчылык жасап, аларга өтө чоъ зыян салат. Айрыкча Алогу (бизче Алооке, О.С.) Талас, Ысыккөл жана Иле өзөнүнүн бойлорундагы кыргыздарга катуу зулум салат" - деп жазат (Анвар Байтур. "Кыргыз тарыхынын лекциялары", "Учкун", 2-китеп, 1992-ж., 42-бетте). Мында да Алооке 1265-1266-жылдардын ичинде каза болгону көрсөтүлүп атат. Демек, А.Байтурдун жазганы боюнча

сүрүштүрө келгенде да Манас XIII кылымдын аягы же XIV кылымдын ичинде өмүр сүргөнү боолголонот.

Белгилүү полиглот (көп тил билген) окумуштуу Евгений Дмитриевич Поливанов Манастын тарыхый адам болгону жөнүндө жазылып калган факты-материалдарды көрбөгөнүн айта келип (анда "Мажму атут-таворих" жөнүндө, анын ичинде Манас бар экени жөнүндө кабар тарай элек эле), эпостун текстинетаянып туруп «Так или иначе,есть основания сближать образ Манаса с эпохой Тимура и тимуридов,т.е.полагать,что историческая личность,легшая в основу этого образа,могла быть или младшим современником самого Тимура или современником Улугбека и других тимуридов(Академиянын кол жазмалар фондусу.Инв.?134)-деп жазып,ага улуу эпосто ок чыгаруучу курал Аккелте Манаста ганаболгондугун,башка кыргыз жоокерлеринде болбогондугун б.а. андай куралга кыргызга окшогон көчмөн элдер жетише электигин кошумча факты-мисал катары көрсөтөт.

Кыргыздын биринчи жазма тарыхы болгон "Мажму атут-таворихти" кыргыз совет окумуштууларына XX кылымдын элүүнчү жылдарынын аягында кабарлаган жана алгач изилдеп, «Собрание историй "Маджму ат-таварих (г.Ленинград, изд-во Ленинградского университета, 1960 г.) сыяктуу бир нече китеп чыгарган тажик окмуштуусу А.Т.Тагиржанов тарыхый баатыр Манастын жашап өткөн мезгилин Марко Поло, Анвар Байтур көрсөткөн даталардан бери, Е.Д.Поливанов айткандан нары жылдырып: "В версии деятельность Манаса отнесена к эпохе после смерти Тулуя и до появление Тимура" деп, Чыъгыз хан уруктарынын бийлиги токтоп, Амир Темир такка отурганга чейинки мезгилде өткөнүн көрсөткөн (Жогоруда аталган китебинин 27-бетин караъыз).

Ушундай эле ойду кыргыз тарыхчысы Белек Солтоноев да ырастайт: "Алтайдан далай могол, түрк Орто Азияга көчө келген. Булардын ичинде могол уругунан катаган деген эл болгон...

Катаган Чыъгыз заманынан бир аз соъ бул жерге келип жана анын Кошой деген ханы, Манастын нары замандаш жолдошу болгонго караганда - Манасты Чыъгыздан кийин болгон деп ойлоого мүмкүн".

"Жана Шоорук хан кызы Акылай дейт. Темирдин Шахрух деген баласы болгон. Кыргыз сөзүндө "х" тамгасы жок, Шахрух Шоорук деп айтылат. Итимал (этимал.О.С.) бул кабарга караганда Манас Темирден мурунураак деп айтууга мүмкүн" (Б.Солтоноев. Кызыл кыргыз тарыхы. 2-том, Б., "Учкун", 1993-ж., 144-145-66.). Алынган шилтемеде Акылай Шооруктун кызы (эпосто Акылай Манастын аялы), Шахрух (Шоорук) Темирландын (Темирдин) уулу болгон соъ, Манас Темирден кийин же анын бийлиги учурунда болушу керек эле. Демек, бул жерде автор тарабынан же арап тамгасынан көчүрүп жарыялагандар тарабынан кеткен чаташуу бар. Мүмкүн тарыхчы "Манас Темирден мурунураак (өткөн)" деген оюн "Манастын уулу Семетейдин бир катынын Темиркан кызы Чачыкей дейт, балким Темиркан - Темир болор" деген оюна таянып, айтып аткан чыгар.

Белек Солтоноев аталган китебинин ("Кызыл кыргыз тарыхы") дагы бир жеринде: "...болжолу 1460-жылдан (Адигине, Тагай туулган чак) берки кыргызда жана ошондон берки заманда Манас жана анын кырк чоросунун

аттары учурабай (Тарыхчы өзү окуган жазма түрүндөгү булактарды эске алып айтса керек. О.С) жана бүткүл кыргыз Манасты Адигине, Тагайдан мурунку деп билет» (Жогорку китептин 146-бетинде.) - деп, Манастын жашап өткөн доору XV кылымдан мурда болгонун аныктап атат. Ошентип, тарыхчынын Манас өткөн мезгили катары ар

түрдүү ой-жорууларын жыйынтыктай келсең, Манас Чыңгыз хан доору менен Адигине, Тагай жарыкка келген 1460-жылдар аралыгындагы бир учурда жашаган болот.

Б.Солтоноев Молдо Сайпидин Аксикентинин "Мажму атут-таворихи" менен түздөн-түз тааныштыгы болбогон менен эл оозунан анын мазмунундагы айрым фактыларды укканы бар экенин аталган китебинин 37-бетинен окусак болот: "1920-жылында Талас кыргызынын берген кабары: "Алма-Атага жакын Кара-Кыштак деген жерде кыпчактын локуш деген уругунан Манас деген баатыры каракытай каптап келгенде жеринен ооп,

Таласка келип туруп, Намангендин Каракожо деген улугу менен бирлешип туруп, каракытай менен согушканда, каракытай абдан быт-чыт болуп жеъилип, Каштекти (Кара-Кыштак болуу керек. О.С.) кайтадан кыпчакка берген. Мындан соъ ал жерге каракытайлар көп жылга жете келе албаган". Мында Манастын мурдагы турагы катары көрсөтүлгөн Каракыштак, аны душмандарга алдырып, кайра жеъип алган жерлери, Манастын Каракожо менен бир тарапта туруп согушкандары, Манастын кыпчак уруусунан болгону - баары "Мажму атут-таворихтеги" окуяларга туптуура келет. Демек, Молдо Сайпидин Аксикентинин аталган кол жазмасында Манас тууралуу айтылгандары менен айрым кыргыздар тааныш болгону көрүнүп турат. Жогоркуларды кабарлаган таластык азаматтардын айткандары да Манас жашап өткөн доор караханиддер Тяншанды басып келген мезгилинен бери жакта болгону көрсөтүлүп атат. Караханиддер болсо (каракытайлар) Түндүк Теъир-Тоодо 1137-1218-жылдар аралыгында бийлик жүргүзгөнү белгиленет (Б.У.Урустанбеков, Т.К.Чороев. "Кыргыз тарыхы". Фрунзе, КСЭ, 1990, 220-бетти караъыз).

Демек , Манас XII кылымдан бери жактагы кылымдардын биринде өмүр сүргөн баатыр деп айтса туура болот окшойт. Аны XV кылымда жазылган Жусуп Баласагундун «Куттуу билим», Махмуд Кашкаринин «Түркий тилдер сөз жыйнагы» ("Диван лугат ат-түрк") китептеринде Манас тууралуу бир да сөз жолукпаганы да ырастап турат.

Жогоруда келтирилген факты-божомолдор эки жерде эки төрт дегендей тактыкка ээ болбогон күндө да Манасты тарыхый болгон адам катары кабылдоо, анын чындыкка жетүү жолунда зор жардамдарга келет, "Манас" изилдөөчүлөрдүн жаъы нукка - реалдуу багытка бурулушуна, түрткү болот го деп ойлоймун. Бир нече эмгектерди жаратып, коом, мамлекет тарабынан ардактуу наам, сыйлыктарды алган беделдүү (маститый) делген "Манас" изилдөөчүлөр (манасоведдер) бул айтылгандарга кол шилтеп, өздөрү мурун айтып алган ойлорунан кайткысы келбей, тизгин тарткылары, ойлонуп көргүлөрү келбес, бирок, баары бир эпикалык карман Манас эмес, турмушта болгон Манас-адамдын дарек-жолуна түшүш үчүн жогоруда аталган улуу кишилер менен окумуштуулардын жазгандарына кайрылбай кетүүгө болбос. Аны беделдүүлөр жасагылары келбесе да, келечектеги
илимге, Манасты изилдөөгө умтулган жаштар колго алышаарында талаш жок.

Биз, кыргыздар, байыркы эл экенибизде талаш жок, аны мамлекеттүүлүгүбүздүн 2200 жылга толгонун далилдөөчүфактылардын табылып атканы эле жетишет. Бирок, байыркы элдин айткан-дегендеринин
баары эле байыркы боло бербеси түшүнүктүү да. Элдик оозеки чыгармалары да ошондой: бири байыркы, бири андан берки, дагы бири жакынкы мезгилдерде эле пайда болгон эмеспи, "Манасты" да эпикалык арымы, сыйкыр күчү менен мифтерден, легендалардан, жөө жомоктордон тартып "Эр Төштүктөй" эпосторго чейин оп тартып алганын, ошондой күчү, шарты барын эсепке албай туруп, пайда болуу мезгилин улам арылата бергенден, ага болгон ишенимди азайткандан башка пайда жок экенин эске тута барганыбыз жөн го.
Молдо Сайпидин Аксикентинин "Тарыхтардын жыйнагы" ("Мажму атут-таворих") китебиндеги Манас тууралуу ой-жазмасынан алып айткан тажик
окумуштуусу А.Т.Тагиржановдун: "Бул версияда ("Мажму атут-таворихте".-О.С.) Манас жасаган кыймыл-аракеттер Тулуй өлүп, Тимур бийликке келгенге чейинки аралыкта өткөнү көрүнөт." - деген тыянагы да ырастайт.(Жогорудагы материалдардын бардыгы

О.Соороновдун « 1503-жылы жазылган «Манас» аттуу эмгегинен алынды.Түзүүчү- А.Т.)

«Мажму атут-таворихти» О.Сооронов Молдо Мамасабыр ажы Досболов экөө которуп чыгарган китептин ичинен Манаска тиешелүү жерин бөлүп алып, жалпы окурман журтуна жеткиликтүү болсун үчүн атайын түшүндүрмөлүү котормо текстти даярдаган.

5-лекция2 саат

Октябрь революциясынан кийинки «Манас» эпосунун изилдениши.

План:

1. «Манас» эпосунун экинчи омуру ,кагазга тушурулушу,изилдоочулордун салымы.
2. «Манас» эпосунун элдик кенчке айлануу этабынын башталышы.
3. «Манас» дуйно элдеринин тилдеринде.

Адабияттар:

1.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун тарыхый онугушунун негизги этаптары.Ф.,1981.
2.Ауэзов М.О.Мысли разных лет.Алма-Ата ,1981.
3.Айтымбетов О. Улуу баатыр баяны .Б.,1990.
4. «Манас» эпосун комплекстуу изилдоонун маселелери.Б.,1994.
5.Манасчылар –кыргыз элинин руханий инсандары .Б.,1992.
6. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.

«Манас» эпосун эл арасынан жыйноо иштери октябрь революциясынан кийин гана кенири жолго коюла баштаган. «Манастын» текстин корком чыгарма катары таанып,жазып алууга киришкен алгачкылардын бири Каюм Мифтаков болгон.Ал 1922-жылы манасчы Сагымбай Орозбаковдун айтуусунда «Манас» эпосунан кагаз бетине бир нече барак гана жазып алган ,манасчыдан эпостун калган текстин жазып алууну Ыбырайым Абдырахманов иш жузуно ашырган.

Ы.Абдырахмановдун «Манасты» жазып алууда синирген эмгеги зор.Ал С.Орозбаковдун вариантын жазып алуу учун манасчынын жанында 1922-жылдан тартып,1926-жылга чейин жургон .Манасчыдан трилогиянын биринчи болугун гана жазып алууга жетишкен.Жазылып алынган текстин колому 180378 сап ырдан турат.

1930-жылдардын баш ченинде республикада атайын илимий мекеме уюштурулат да,натыйжада,»Манас» жазуу иши биринчи жолу илимий принциптин негизинде ишке ашырыла баштаган.Ар кыл кесиптеги жана жаштагы,илимий денгээли да ар кыл адамдар катышкан бул иштин журушундо республикадагы илимий денгээлге байланыштуу копчулук учурда илимий принциптер сакталбай калган.1930-жылдан 1947-жылга чейин К.Жумабаев,Ы.Абдырахманов,Жунуш Рисов,К.Кыдырбаевалар тарабынан Саякбай Карала уулунан эпосту толук жазып алууну ишке ашырышкан.Бул мезгилде манасчыдан 500553 сап ыр коломундогу материал кагаз бетине жазылып алынган.

1935-жылдан баштап Ш.Рысменде уулунан эпосту жазып алуу иши ишкеашырылган.Тексти жазып алууну О.Кыштообаев,К.Кыдырбаева,Т.Байжиевдер жургузушкон.Манасчыдан жалпы колому 46671 сап ыр коломундо текст жазылып алынган.М.Мусулманкул уулунан 1944-45-жылдардын аралыгында С.Байсалов,А.Тайкуронов,Ы.Абдрахмановдор тарабынан 57688сап ыржазылып алынган.Манасчыдан эпостун бардык эпизоддору кыскача жазылып алынган .Токталы Абдраков,Мухамед-Садыр Багышев, Инаят Мусаевдер 1938-40-жылдары Багыш Сазан уулунан 41140 сап ыр жазып алышкан.Тоголок Молдо озунун вариантын жазып кол жазмалар фондусуна тапшырган.Ыбырайым Абдрахманов трилогиянын бардык негизги окуяларын камтыган , озунун 14380 сап ырдан турган вариантын жазган.Ал озу жазып алган варианттардын ичинен эн жакшы деп санаган окуяларды камтып , оз вариантын тузгон .1960-70-жылдарда «Манас» секторунун кызматкерлери тарабынан Мамбет Чокмор уулунан эпостун уч болугу тен жазылып алынган.Эпостун 2-3-болумдору жана уч болумдун айрым эпизоддору коптогон айтуучулардан жазылып алынган. «Манас» трилогиясын жазып алууда «Манас» секторунун салымы ботончо зор.

1940- жылдын 25-ноябрында Фрунзе шаарында жалпы союздук кенешме откорулуп, Москва,Ленинград жана башка шаарлардан окумуштуулар чакырылып, «Манас» эпосунун пайда болуш маселесине конул бурулуп, эпостун жаралганына 1000 жыл болду деген чечим чыгарылып,юбилей откорууну пландаштырышат.Бирок,негизги китептер чыкпай калгандыгына байланыштуу юбилей откорулбой калган.1945-1947-жылдары да эпостун 1100 жылдыгын белгилоо тууралуу маселе каралып,бирок тиешелуу иш чаралар жургузулбогондуктон белгиленбей калган.1950-жылдары

«Манас» эпосунун айланасында курч маселелер козголуп,натыйжада 1952-жылы буткул союздук конференция откорулуп,ага коптогон окумуштуулар катышып кызуу талкууга алынган.Анда «Манас» эпосунун элдуулугу тууралуу маселеге озгочо конул бурулган. «Манас» эпосу элдик чыгарма деген жыйынтык чыгарылып,варианттардын ичинен алгылыктуу текстеринен алып,бириктирилген вариант тузуу маселесин которуп чыгышкан.1958-1960-жылдары К.Маликов,А.Токомбаев,Т.Сыдыкбеков тарабынан даярдалып, «Манас» эки, «Семетей», «Сейтек»бирден китеп болуп басмадан жарыкка чыгарылып,кенири коомчулукка тартууланган. «Манас» эпосун таанытуу жана пропогандалоо максатында башка элдердин тилдерине которуу маселеси да кенири жолго коюлган.Кыргыз элинин эпосторунун ичинен эн биринчи жолу жазылып алынып,башка элдердин тилине алгач которулганы да «Манас» эпосу болгон.»Манас» эпосун орус тилине которуу ишине 30-жылдары конул бурула баштаган.1935-жылы «Манасты» орус,кыргыз тилдеринде бастырып чыгаруу иши каралган.1935-45-жылдары республикалык,союздук газета-журналдарда Евгений Дмитриевич Поливанов,С.Клычков,М.Тарловский,Семен Израилевич Липкин,Ф.Оүакевич,Э.Беккер ж.б.котормосунда «Алмамбет и Алтынай » ,1941-жылы «Манас»,1961-жылы «Манас» озунчо китеп болуп жарыкка чыккан.Ал эми 1946-жылы Москвадан «Манас»кыргызский эпос» китебинин жарыкка чыгышы,республиканын маданий турмушундагы маанилуу окуя болгон.(С.Липкин,Лев Минаевич Пенковский,М.Тарловский которгон).1937-жылы Парижде чыгуучу «Европа» журналына жарыяланган «Чон казаттан» узундуну француз тилине Бошславская менен Ролан Мальро которгон.1942-жылы Куандык Жеминин котормосунда Алматыда «Алгачкы айкаш» казакча чыккан.Эпостун айланасында чыккан кырдаалга байланыштуу 1940-жылдардын аягы ченде «Манас» эпосун которуу жана жарыялоо иштери дымый тушкон.Курама варианттын торт томдугунун жарык корушу менен эпосту башка тилге которууга ынгайлуу шарт тузулгон.Эпостун кыскартылган варианты боюнча торт томдугу тен 1962-63-жылдары казакча которулуп,жарыкка чыккан.Ч.Валиханов жазып алган «Кокотойдун ашын» А.Маргулан казакча которуп жарыялаган..Кыскартылган варианттын негизинде эпостун эки китеби 1964-жылы 1-китеби Миртемирдин,2-китеби Султан Акбаринин котормосунда озбек тилинде чыккан.Тажикче СОВ боюнча Атхам Асландын котормосунда жарык коргон.1977-жылы Артур Томас Хатто Ч.Валиханов жазып алган «Кокотойдун ашын» кыргызча жана англисче Англияда бастырып чыгарган.1988-жылы Улан-Батордо В.Энебиштин котормосунда эпос монгол тилинде озунчо китеп болуп чыккан.Венгриялык туркологИмтван Конур Мондоки эпосту венгер тилине которуунун устундо иштоодо.Шинжан Уйгур автономиялык областында уйгурча чыгуучу журналдарга Сыдык Аблимиттин котормосунда «Манас», «Семетей» эпосторунан узундулор жарыяланган.

6-лекция 2 саат

«Манас» эпосу - улуттук педагогиканын энциклопедиясы.

План:

1. «Манас» эпосундагы педагогикалык ойлордун чагылдырылышы.
2. «Манас» эпосунун кыргыз эли учун мааниси.
3. Эпостогу улуттук биримдикке жана коз карандысыздыкка ундогон идеалардын берилиши.

Адабияттар:

1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2. «Манас» эпосун комплекстуу изилдоонун маселелери.Б.,1994.
3.Кыдырбаева Р.З.Генезис эпоса «Манас».Ф.,1980.
4.Молдобаев И.Б.Отражение этнических связей киргизов в эпосе «Манас».Ф.,1983.
5.Исаков Б.Сабат санжырасы..Б.,1993.
6. «Манас» эпосу жана дуйно элдеринин эпикалык мурасы.Б.,1995.
7.Максутов Б.Айкол Манас баяны.Б.,1995.
8.Мусаев С.Эпос «Манас».Б.,1994.

9.Айдаркулов К. «Манас» эпосундагы элдик оюндар .Б.,1994.
10.Восточные авторы о кыргызах.Б.,1994.

Турмуш корунушторун камтыган кенендиги жагынан «Манас» дуйнолук эпикада эн барандуу орунда турат.Журт башына калайман
салган ботон жердик баскынчыларга каршы кыргыз элинин жургузгон курошу, чабылып- чачылган кыргыз урууларынын башын бириктирип,журт кылган айкол Манас баатырдын эрдигин данктоо анын озок тамыры.Бул эпостук мазмундун бир гана бабы,анын мындан башка да тарамдалып болунгон коп темалары бар.Казаттарды,баатырлардын эрдиктерин баяндаган эпизоддордон тышкары «Манаста» адам тиричилигинин маани жайын чечмелеп,коп турдуу корунушун суроттогон учурлар кенири кездешет. «Манастын» дуйно таанымдык жана коркомдук кучу,колому угармандарынын жана окурмандарынын конулун озгочо буруп келет.Эпосто лирикалык,социалдык-турмуштук, моралдык-этикалык темалар озунун коптогон улгулору менен кездешет.Байыркы кыргыздардын географиясы,медицина,зергерчилик, аскердик онору жонундогу тушунуктору топтолгон.Куунак сатира менен юмордон тартып,адам башына келген эн оор учурду суроттогон улгусуно чейинки корком каражаттар менен формалардын коптогон турлору бар.Реализм менен жомоктук фантастика жуурулушуп,терен психологизм менен байланышып турат.Керемет сыйкырдын кучуно ишенген коз караштар философияга келип тогошот. «Манас» кыргыздардын коп кылымдык тарыхы менен маданиятынын турдуу этаптарын чагылдыруучу оз алдынча энциклопедияны элестет.Кыргыз элинин педагогикалык коз караштары менен философиялык ой жугуртуулорунун озгочолукторун ачып берет.Моралдык этикалык нормалар менен тааныштырат.Чыгармада кыргыздардын эркиндикти суйгон аскердик патриоттук духу озгочо ачык корсотулгон.Ал кыргыздардын чет жердик баскынчыларга каршы жургузгон курошундо ачык чагылдырылган.

Кыргыз эли дээрлик толук сабатсыз мезгилде эркиндик жана коз карандысыздык учун болгон куроштун оор шарттарында «Манас» эпосу коптогон жылдар бою муундардын рухий жана акыл жактан онугушуно олуттуу тасир беруу менен бирге,элдик-педагогикалык программадагы буткул элдик университет катары кызмат кылган.Анткен,ал жогорку денгээлдеги поэзиялык формада болуп,элди акыл жактан,адеп-ахлак жактан тарбиялоого чон комок берген.

Эпостун каарманы-Манас гармониялык инсандыктын кыргыздык идеалын элестетет.Ал эмгекте да,ишмердуулукто да жетилген инсан катары калыптанган.Чыгармада Манаска жолборс журок,жоон билек,арстандай айбаттуу,санжыргалуу,асыл,айкол,эр журок ж.б.д.у.с.мунуздомолор берилген.

«Манаста» акыл эстин улуулугу жонундо ой туюнтулган.Эпостун каармандары акылдарынын жана жондомдуулукторунун кучу менен белгилуу максатка жетуудо тоскоолдуктардын бардыгын женип отот,акыл-эс кыйла кучтуу жана каардуу душманды да женип чыгат.Кыргыз эли эркиндик жана жакшы турмуш учун курошуу учурунда коптогон пайдалуу билим,эмгектик тажрыйба топтогон.

Анын бардыгы кобунчо оозеки чыгармачылык аркылуу осуп келе жаткан муунга откон..»Манаста» чагылдырылган ушул билимдердин бардыгы кийин жазма адабияттын пайда болушуна жана илимий биоимдерди калыптандырууга негиз болгон. «Манас» элдик энциклопедия катары кыргыздардын рухий жашоосунун бардык жактарын гана чагылдырбастан эне тил жана адабият, тарых,этнография , архитектура ,психология ,педагогика ,медицина ,астрономия ,математика, биология , география ,адамдын анатомиясы ,жаныбарлардын физиологиясы ж.б. сыяктуу тармактардагы билимдерин да корсотот.Мында бул маалыматтарды осуп келе жаткан муундарга беруу ыкмалары да корсотулгон.Мисалы: бир гана эпизоддо осумдуктор менен жаныбарлардын ушунчалык коп туру аталгандыктан жана баяндалгандыктан, табият менен бирдикте болуунун тажрыйбасынан алынган бай элдик билимди байкоого болот.

Элдин бул коллективдуу акылынан жаралган чыгармада ошол мезгилдин эн популярдуу идеясы улуттук биримдикке,эркиндик жана коз карандысыздык учун чет жердик баскынчылар менен курошко чакыруу чагылдырылган.Кыргыздардын

ата-бабалары ата мекенди коргоо учун курошто ото туруктуулуктун улгусун корсотуп,эр журоктуулук менен салгылашкан,ар бир салгылашта элдин чыныгы уулдары менен кыздарынын эрдиктери бар болгон.Улуттук каарман Манастын томонку созу патриоттук чакырык катары кабыл алынган:

Атамдан калган жер учун,
Аттанганы турамын.
Акылмандын барынан,
Бабанардын жомогун,
Баштан аяк сурадым.
Атадан калган жер учун,
Намысты кыргыз береби.

«Манаста» элдик педагогиканын улуулугу Ата Мекенди коргоо идеясы отконду жана келечекти азыркы учур аркылуу уланмалуулукту камсыз кылуу менен ишке ашыргандыгында турат.Ата Мекенди коргоо улам кийинки муундун жоопкерчилигинде болору,эпостун томонку саптарында айтылат.:

Оз журтун кармап билуучу,
Артында калган бала жаш,
Аргын кыргыз элинди,
Тополон кылбай ким баштайт.

Эл Ата Мекенди коргоону балдарга болгон мээрим жана алар жонундо камкордук коруудон сырткары карабайт.Учур келечектен кучтуулук кылат.Балдардын келечеги жонундогу камкордук элдин келечеги жонундогу камкордук болуп саналат.Балдар жана Ата Мекен жонундогу бул буткул элдик камкордукту Каныкей эне айткандай энелик мээрим менен ишенимдуу жана чын ыкластан педагогикалык проблема катары караганыбыз маанилуу.Эл келечек муунга томонкуну эскертет,ким оз энесин кадырлабаса, ал оз Ата
Мекенин да барктабайт.Баланын милдети эне менен Мекендин алдында бирдей. «Манас» патриоттук багыты менен гана корунуктуу болбостон,адамзаттын тукумун улантуучу жана анын келечек умуту болгон баланын торолушу жана аны тарбиялоо да анын негизги темаларынын бири болуп эсептелет. «Манастын» бардык варианттары учун баланын культу жана ага сыйынуу мунөздуу.Муундардын руханий байланышы,алардын уланмалуулугу эпосто коп жагынан,ата-бабалары топтогон патриоттук,эмгектик,аскердик жана эстетикалык тарбиясын урпактарга беруудон ,мурунку муундун урп-адаттарын жана салт-санааларын сактоодон ,алардын жалпы элдик багытын кубаттоодон жана онуктуруудон , бабалардын мурастарын кастарлоодон ,ата-бабалар баштаган акыйкат иштерди улантуудан корунот. Ошондуктан,элдик каарман Манас учун муундардын байланышы, алардын тагдыры,ар турдуу урууларды бириктируу негизги омур максаты болгон:

Манас Манас болгону
Манас атка конгону,
Кулаалы таптап куш кылдым,
Курама жыйып журт кылдым.

«Манас» жогорку идеалдуу жана корком чыгарма катары кыргыздар учун осуп келе жаткан муунду Ата Мекенге,оз элине
берилгендикке,чынчылдык менен акыйкаттыкка,эрдик менен туруктуулукка тарбиялоочу жалпы эл тааныган каражат болуп саналат. «Манастын» негизги идеасы ар бир кыргыз уй-булосунун турмушуна терен синген.Ата-энелер элдик кармандардын образдарына
коп кайрылышат.Балдарын Манас, Бакай,Кошой ,Каныкей ,Айчурок ж.б. эпостун каармандары сыяктуу акылдуу,айкол,айткандарын аткарган уул-кыздардан болуп осушко уйротот.

7-лекция 2 саат

Тема:«Манас» эпосунун образдар системасы.

План:

1.Эпостогу он каармандар.Манастын жана Бакайдын образдары.

2.Эпостогу терс каармандар жана алардын образдары.Жакыптын ,Конурбайдын,Жолойдун, Кыргылчалдын образдары.

Адабияттар:

1.Кыдырбаева Р.З.Эпос «Манас».Генезис.Поэтика.Сказительство.Б.,1996
2.Байгазиев С.Улуу « Манас» улутубуздун тил жана дил бешиги.Б.,1996.
3.Сыдыков А.Героические мотивы в эпосе «Манас».Б.,1995.
4.Кырбашев К. «Манас» эпосунун стили.Ф.,1983.
5.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун историзми .Ф.,1987.
6.Сарыпбеков Р.Алмамбеттин образынын эволюциялык онугушу.Ф.,1977.
7.Мусаев С. Эпос «Манас». Б.,1994.
8. «Манас» энциклопедиясы. Б.,1995.

«Манаста» суроттолгон образдардын баатырдык эпостун каармандары катары спецификалык озгочолуктору бар.Каармандардын жалпыланып берилиши –баатырдык эпостордун гана эмес бардык эле жанрдагы фольклордук чыгармалардын образдарынын эн муноздуу белгиси.Элдик оозеки чыгармада инсан сыйымдуу чогултулган образ катары катышат. «Манастын» ар бир каарманы жеке адамга гана эмес ,коптогон адамдарга тиешелуу муноз тагдырларды алып журот.Ар бир образ конкреттуу адамды суроттобостон,эн бир баатыр адам ,айкол башчы (Манас), телегейи тегиз зайып жана эне (Каныкей) ,акылман карыялар (Кошой,Бакай),ишенимдуу жардамчы (Алмамбет),чыныгы дос (Кулчоро),оздон чыккан жат (Канчоро) жонундогу элдин элес тушунугун,коз карашын,берген баасын озуно камтып алып журот.

«Манас» эпосу чыгыш теги боюнча байыркы чыгармалардын катарына кирет.Ошондуктан анын айрым образдарында турдуу доордун белгилери сакталган.Манас,Жолойдун образдарында бул белгилер дене тузулушунун зордугунан жана адамдан тышкары кучунон ,ошондой эле ага душмандын зыян келтире албастыгынан корунот.Ал эми чыгарманын калыптанышындагы кийинки учурлар борбордук каармандын образына «мусулмандык» белгини кошкон.

Коп катмардуулугуна карабастан каармандардын иш аракеттери жана кылык –жоруктары,коз караштары жана тушунуктору негизинен уруучулук тузулуштун жогорку стадиясы –согуштук демократия мезгилине туура келет.Согуштук демократия мезгилинде элдин турмушу бардык жагынан согушка коз каранды болгон.Буткул эр було туруктуу кол болбогондуктан согушка катышууга милдеттуу болгон.Мындай шартта адам алгач жоокер катары бааланган ,башка сапаттардан жоокерге зарыл болуучу согуштук журушторго даяр туруу жана анда озун уруусунун жана элинин татыктуу мучосу катары корсото билуу сыяктуу сапаттар жогору коюлган.Бут каармандар ушул коз караштан каралат.Эпосто аялдар колуна курал алып душманга каршы аттанбаса да бардык куч аракетин ушул ишке жумшайт.Эпикалык баатырдын образынын озгочо белгилеринин бири согуштук демократия доору жана анын керектоолору менен шартташкан жоокердик сапаттын аныктоочу мааниге ээ болушу болуп саналат.

Эпостун эл жактырган каармандарында эн мыкты адам,андагы эн бийик касиеттер жонундогу идеал чагылдырылат, же болбосо айрым образдар турмушта болгон нерсени эмес ,элдин тушунугундо ,кыял- тилегинде ,умутундо болууга тийиш болгон нерселерди да чагылдырган.

Каармандарды идеалдаштыруунун ыкмалары катары салтка айланган мотивдер,элдик оозеки чыгармачылыктын корком каражаттары,анын айланасына башка каармандардыжайгаштыруу,жоокердин атынын,жоо кийимдеринин жана курал-жарагынын орду,мааниси кенири колдонулат.

Идеал каармандарга эн биринчи иретте биз Манасты-эпостун биринчи болугунун борбордук каарманынын образын кошобуз.Анын буткул омур жолу идеалдаштырылган.Манастын минген аты,кийген жоо кийимдери,,колдонгон курал-жарактары да озгочо.Эпосто Манас учун Аккуланын мааниси ботончо зор.

Манастын тегереги кырк чородон ,акылман аялы Каныкейден ,кеменгер кенешчилери Бакай менен Кошойдон турат.Алмамбет , Сыргак , Чубак баатырлардын ,Манастын эн ишенимдуу жардамчыларынын образдары да оз кезегинде идеалдаштырылган.Ал

эми Каныкей элдин тушунугу боюнча чыгарманын биринчи болугундогу аялдардын ичинен жалгыз телегейи тегиз каарман.

Жогорудагы каралган озгочолуктор эпостун копчулук каармандарына таандык ,себеби алар чыгарманын жанрдык озгочолугу менен шартташкан.Бирок жогорудагы айтылгандардан эпостун бардык каармандары бирдей деген жыйынтык чыгарууга болбойт ,себеби ар бир каармандын озуно тиешелуу озгочолуктору бар.

Манас эпостун эн башкы каарманы.Ал кыргыз элинин баатыры.Бардык уруулардын башын бириктируу менен чет жерден басып кирген жоолордон сактап ,ата журттун эркиндигин ,элдин элдигин коргогон баатыры ,кол башчысы ,каны. Дуйнонун бардык эле элдеринин оозеки чыгармачылыгынын эпикалык улгулорундо борбордук негизги он каармандын жарык дуйного келиши менен каармандын келечекте аткара турган миссиясынын тикеден-тике байланыштуу болушу –салттык корунуш болуп эсептелет.Муну менен элдик философиянын оптимистик коз карашы жамандык канчалык кутуусуздон келип ,канчалык оор болсо дагы,ага каршы тура ала турган жакшылык кучтун болору ,ал акыры салтанат курары белгиленет.Манас баатырдын эн негизги озгочолонгон белгиси катары анын эл жерине берилгендиги болуп саналат.

Ата журтту коргоо ,андан канын ,жанын аябоо ,намыскойлук анын жоокердик мунозундо жетектоочу рол ойнойт.Манас чабылып -чачылган кыргыз урууларынын башын бириктирип бекем,кучтуу мамлекет кура алган.Эпостун башкы каарманынын образы французтардын эпосундагы Улуу Карлдын, орустардын Киев циклиндеги былиналарындагы Владимир Кызыл Кундун ,калмактардын эпосундагы Жангардын ,огуз турктордун дастандарындагы Баюндур кандын образдары окшош. Аталган чыгармаларда да окуя башкы каармандардын айланасында онугуп-осот.Манас деген соз кыргыз тилине индоевропа тилинен кирген байыркы соз деп аныкталууда.Саясий , диний ,маданий байланыштардын натыйжасында индоевропа тилдеринде суйлогон элдердин биринен кыргыздарга оошуп,эпостун башкы каарманына прототип болгон инсанга титул ат катары колдонулган.

Бакай -«Манас» ичилтигинин бардык болумундо башкы каарман катары катышат.Ал эн алгач башкы каармандын акылман кенешчиси
катары белгилуу.Эпосто Манастын эн жакын тууганы.Бакай тууралуу «Астыда журсо ак жолтой,аркада журсо сан колдой ,карангыда коз тапкан ,капилетте соз тапкан ,сайып журуп тал кылган ,салып журуп там кылган» деп айтылат.Акылмандыгы ,кыраакылыгы менен алты ай мурда келе турган азапты алдын ала билип ,аны болтурбай Манасты ар кандай кырсыктардан коргойт.

842-жылы Кытай императоруна кыргыз элчилеринин жолугушууга баргандыгы тууралуу тарыхый булактарда кездешет.Аларды Кытай императору У-Цзу озу ордо сарайында кабыл алган экен.Кытай жазма эстеликтеринде элчиликти «Ге-си-хэ-хай-и» аттуу адам жетектеп баргандыгы тууралуу маалыматтар бар.Аны кыргызча которуп транскрипцияласа «Улуу кол башчы Бакай адилеттуу таркан» дегенди тушундурот.Ошондуктан кыргыз элчилигин Кытай императоруна жетектеп барган адам эпостогу Бакайдын прототиби болуу керек деп божомолдоого болот.

«Манас» эпосунда терс каармандардын образдары да кенири суроттого алынган.Терс каармандардын катарына Конурбайдын ,Жакыптын ,Кыргылчалдын ,Канчоронун образдары кирет.

Конурбай -кытай ханы Алоокенин уулу.Ал баатырлыгы жагынан Манас баатыр менен тен тайлашкан каарман.Эпосто Конурбайдын айлакерлиги,куулугу ,намысыздыгы, калыссыздыгы жана башка терс сапатары кенири суроттого алынган.Анын намыссыз экенин Манас баатырды алдап жарадар кылганынан коруугo болот. Ал жеке эле Манас баатыр менен касташпастан ,оз элиндеги кандар менен мамилеси жаман экендигин эпостун контекстинен байкоого болот.Алмамбеттин атасы Соорондуктун«Кан-Жайлак» деген жайлоосун тартып алып ,экоонун ортосунда пикир келишпоочулуктор пайда болот.Ал «Манас» трилогиясынын биринчи жана экинчи болумдорундо катышып ,Манастын уулу Семетейдин колунан олтурулот.

Жакып Манастын атасы.Ал Манасты баласыз жургонуно арман кылып карыганда корот.Бирок ,Манас торолгондо «Малымды чачаар да» деп кейийт.Жакып дунуйого ото карамдуу саран адам болот.Ошондуктан Манас экоонун ортосунда пикир келишпестиктер болот.Манас дуйнодон откондон кийин Бакдоолоттон туулган балдарын «Каныкейди алгыла» деп тукуруп,Каныкей карыган кайын энеси Чыйырдыны ээрчитип ,Букарды коздой качып кетишет.Семетей эр жетип Таласка кайтып келгенде аны уу чыланган кымыз менен тосуп чыгып ,ал кымызды ичип озу ууланат. Жакыптын дунуйокорлугу ,сарандыгы ,оз баласын аябаган ташбоорлугу эпосто жеткиликтуу чагылдырылган.
Кыргылчалдын образы да эпостогу терс образдардын озгочо тиби деп айтууга болот. Себеби ,ал кырк жигиттин башчысы болуу менен бирге ар дайым алардын ортосуна от жагып ,караозгойлугункорсотуп турат.Озгочо «Чубак менен Алмамбеттин жол талашуусу» аттуу эпизоддо Чубакты «бир кытайга тен болбой ,четте калдын» деп намыстантып ,Чубак менен Алмамбеттин ортосундагы мамилени курчутат.Кыргылчалдын бузук создуулугу ,жаман иштерге баштагандыгынын натыйжасында кырк чоро Семетейдин колунан каза табат. «Манас» эпосунда катышкан каармандар ото коп.Алардын арасында озгочо болунуп турган негизги он жана терс каармандар бар.

9-лекция 2 саат

Манас» эпосунун историзминин башаттары.

План:

1. «Манас» - баатырдык эпостун классикалык улгусу.
2. «Манас» эпосундагы окуялардын тарых менен байланыштуулугу.
3. «Манас» эпосунун жаралыш хронологиясы.

Адабияттар:

1.Мамытбеков З.Ч.Отражение жизни иборьбы кыргызов в эпосе «Манас».Б.,1993.
2.Сыдыков А.Героические мотивы в эпосе «Манас».Ф.,1982.
3. «Манас» эпосун комплекстуу изилдоонун маселелери.Б.,1994.
4.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун историзми.Ф.,1987.
5.Кырбашев К. «Манас» эпосунун стили.Ф.,1983.
6.Максутов Б.Айкол Манас баяны.Б.,1995.
7.Молдобаев И. «Манас»- историко-культурный памятник кыргызов.Б.,1995.
8. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.

« Манас» чыгышы жагынан байыркы мунозго ээ болгон баатырдык эпостун классикалык улгусу,уруучулук коомдун ойрондолушунан баштап,биздин мезгилге чейинки элдин турмушун корком чагылдырып келген бир нече доорлордогу ар кыл окуяларды кенири камтыган корком чыгарма.
Жаралышы байыркы мунозго ээ болгон классикалык баатырдык эпостун чыгышы,анын калыптанышы,доорунун мунозу Ф.Энгельстин адам баласынын алгачкы коомунун осуп-онугушу жонундогу «Уй –булонун ,жеке менчиктин жана

мамлекеттин келип чыгышы» деген теориялык эмгегинде туура корсотулгон.Гректердин баатырдык заманында уруучулук уюмдун кадимкидей кучундо болгондугун,ошону менен анын жоюла баштагандыгын ,мал-мулктун балдарга мураска калган аталык укуктун орногондугун ,уй-булонун урууга карама - каршы коюлгандыгын,ак сооктордун ,кандардын ,уруу башчыларынын бийлиги
да алардын тукумуна мураска откондугун ,бийликти барынан жогору аздектегенин ,уруулардын да оз ара салгылаша кеткендигин ,мал-мулкту кун учун талап алуучулук согуштун кесипке
айлангандыгын Ф.Энгельс озунун аталган эмгегинде теориялык жагынани негиздеген.Ушул эле жерде айтылгандардын бардыгы

гректердин «Илиада» , «Одиссея эпосторунда кандай жалпыланса ,кыргыздардын «Манасында» да ошондой
кенири чагылдырылган.

Жазуу-сызуу ырааттуу онукпогондуктон кыргыздардын байыркы доорлордогу тарыхы ачык-айкын эмес,узул-кесил муноздо.Андыктан кыргыз элинин байыркы тарыхынын урунттуу учурлары жалпылаштырылган турундо болсо да «Манас» эпосунда сакталып келиши ыктымал.Саякбайда Алооке менен Молтонун кыргыздарды чабышы деген эпизод менен «Манас» эпосу башталат.Дал ушул чабуулдун изи тиги же бул денгээлде тарыхтан табылып калат.

Биздин заманга чейинки 3-1-кылымдарда кучтогон гундардын Модеси201-жылы гегунь элин чаап озуно караткан.Тарыхта аты аталган ошол гегунь кытай транскрипциясы менен жазылган кыргыз экендиги эбак далилденген.Модэ монголдорду,кытайды,тангутту ,бут Туркстанды Каспийге чейин басып алган.Тарыхта аты катуу дунгурогон гундардын Модесине тиешелуу даректерди Н.Я.Бичуриндин «Байыркы мезгилдердеги Орто Азияда жашаган элдер жонундогу маалыматтардын жыйнагы» жана профессор А.Н.Бернштамдын «Гундардын тарыхынын очерки» деген эмгектеринен кездештирууго болот.

Моде гундардын башчысы Шаньюй Тумендин баласы,Шаньюй эн улуу ,тоодой чон деген маанини билдирет.Тумен калмакча он мин дегенди туюндурат.Монголчо тумын,кыргызча тумон делип озгоруп кеткен.Атасы Модени озуно мурасчы кылып калтыргысы келбей Орто Азияда турушкан юечжыларга-массагеттерге барымтага карматкан.Барымтаны алар менен Шаньюй Тумен юечжыларды басып алмак болуп чабат.Юечжылар Модени олтурмок болгондо ал аргымиак атты уурдап минип,уйуно качып барат.Ошол эрдигине атасы Тумен он мин атчандарды болуп берип,аларды ага башкартат.Гундарча Моде ,монголчо Модо ,кыргызча Молтого кийин откон сыяктанат.Моде озу ышкырып тийген жаа жасап,аскерин ат устунон ата билууго машыктырат.Жааны атканда жебе мээленген нерсеге тийбей ышкырган бойдон учуп кетсе,аткан кишинин башы алынат.Ууга чыкканда аткан ок жандыкка тийбей ызылдап учса ,анда да жоокердин башы кыя чабылат деп Моде озунун аскерлерине катуу буйрук берген.Кундордун биринде Моде аргымагын атат ,айрым жанындагылар атууга батына алышпайт.Ошол замат Моде алардын башын алган.Бир аз убакыт откондон кийин Моде озунун аялын да жаа менен атат.,жанындагылар аябай корконduктан чечкиндуулук корсотуп ата алышпайт.Моде алардын башын шылый чабат.Арадан бир нече убакыт откондон кийин Моде ууда журуп Шаньюй Тумендинаргымагын атат,жоокерлердин бардыгы ага кошулуп атышат.Ушундан кийин Моде аларды озунун коптон куткон мудоосуно пайдалангысы келет.Тумон ан улоого чыкса,атасынын артынан саргара кууп журуп Моде аны атат.Карамагындагылар даШаньюйду атышат.Моде оз атасы Шаньюй Тументи олтуруп,озу такка олтурат.Ал биздин заманга чейин 209-жылы бийликке келген.Моде тундуктогу ,туштуктогу кочмон элдерди,урууларды да озуно караткан.Анын мезгилинде гунндар аябай кучтонуп дунгурогон.Моденин каарын,кучун баамдаган кытай

империясы гундарды согушуп жене албасын билишкен.Куч менен оз атасын олтуруп кандуу моюн болгон Моделен кытай империясы уройу учуп коркон.Айласы кеткенде аны амалкойлук менен эпке келтирууну алдын ала ойлоп,кытай императору озунун жогорку даражалуу торосунун кызын каныша деген ат менен Модеге аялдыкка берууго мажбур болгон.Жыл сайын ага ар кыл жибек жана башка кездемеден ,куруч ,вино ондуу салыктарды берип турууну да кытайлар оз моюндарына алган.

1936-жылы М.Ауэзов менен А.Н.Бернштам «Манастын» 1000 жылдыгын белгилоо жонундо сунуш айтышкан.Андан бери копжылдар откондон кийин 1986-жылы Ч.Айтматов бул сунушка коомчулуктун конулун дагы бир жолу бурган.

А.Н.Б.ернштам 1942-1946-жылдары Суджиде руник кол жазмаларынын маанисин тарыхчынын козу менен баамдаган.Эскеруу жазмаларынын стили жана манызы илимпоздун тарыхый элестетуусун шыктандырган.Коп узабай анын калеминен бойыркынын баатырын жандуу суроттоп жазган чыгарма пайда болгон.Ал Манас эле.Бернштамдын жандуу Манасты тузууго аракети оз убагында кабыл алынбай калган. Ошондон бери эпостун жаралыш датасын аныктоого эч жанылык киргизилген эмес. Окуянын логикалык тизмегинде эпостун келип чыгуу башаты башка мезгилдердин узумдору менен коштолуп турат.Ошондуктан аны бутундой алып окуяны тизмектештире улап журуп отурганда гана ошол башатты табууга болот.В.М.Жирмунский «Манастын» сюжетин талдоонун негизинде анда уч катмар бар экендигин белгилейт.биринчиси –эн байыркы ,жомоктук-мифологиялык (болжол менен 6-14-кылымдар.бул мезгил Манастын,Жолойдун,Оронгунун ,Сайкалдын ,Тоштуктун образы менен байланышкан.Экинчи катмар калмактар менен куроштун тарыхый фонуна тиешелуу (15-18-кылымдар).Мында Кокчо ,Шаатемир ,Кошой ,Конурбай ,Алоокенин образдары жаралган.Учунчу катмар 18-19-кылымдарды камтып, «мусулман» мезгили катары кирген.»Манас» эпосун изилдоодо лингвистикалык ,фольклордук жана тарыхый услдарды колдонуу зарыл.

Тил материалдары боюнча кыргыздардын келип чыгыш тарыхын изилдоодо аны тарыхындагы ар кайсы этаптарда -байыркы (энесай),орто доордогу (алтай) ,жаны (тянь-шань) кыргыз тилин реконструкциялоо зарылдыгы келип чыкты.Андыктан аталганмезгилдер «Манастын» тилинде кайсы бир денгээлде чагылдырылганы табийгый нерсе.Эпостун башталыш этабы анын тилинде з-чылдык бар экендиги менен белгилениши мумкун.

Эпосту хронологиялаштыруунун дагы бир усулу-фольклордук усул. «Манаска» циклдештируу жаатынан коз жугуртуу абзел.Эпостогу окуялар акырындык менен чиеленишип онугуп отурары белгилуу. Анын ядросуна –башкы каарманына окуяга катышкан башка кааармандар биринин артынан бири кошулуп журуп олтурат.Эгер кийинки окуялардын биринин артынан бирин болуп алып,кызыл сызык менен жанылбай журуп отурсак,чыгарманын ядросуна чейин анын тарыхый эн байыркы башатына чейин жетууго мумкун.Бул ишти шакекчелерин бирден эсептеп отуруп дарактын озогуно чейин жетип,анын жашын аныктаган ишке салыштырсак болот.

Профессор ,манастаануучу Р.З.Кыдырбаева «Манасты» циклдештируунун негизги озогу катары чет жердиктердин кол салууларынан коргоо учун чачкын кыргыз урууларын бириктирууго умтулуу деп эсептейт.Ушул негизги мудоого баш ийуу менен окуялар улам уланып олтурган. Орто Азиялык мезгилде традициялык мазмун жаралып,айтылыш стили пайда болгон.

«Калмактар менен болгон согушуу мезгили айрыкча 16-18-кылымдарда «Манас» эпосунун тарыхый мазмунунун боротоло калыптанышында аныктоочу ролго ээ болгон» деп белгилеген В.М.Жирмунский.

Учунчу усул-тарыхый усул.Эпостун оз мезгили , оз мейкиндиги жана реалдуулугу бар.Мына ушулардын бардыгын чечмелоо керек.

Тарыхты жана эпосту салыштыруу коз карашынан алганда Р.З.Кыдырбаеванын : «15-16-кылымдарда эпостун жана тарыхтын оз ара тыгыз окуялары киргизилип,айрым тарыхый окуялар эпостук мазмунга дал келип,ал эми мазмун оозеки санжыра катары кабыл алынат,ушул мезгилде «Манас» озуно Алтын Ордонун бир катар тарыхый инсандарын (Ногой ,Шыгай ,Эдигей ,Агыш ,Ямгырчы ,Ир-Кокше ,Ир-Кокшай баатырларын) камтыйт.Бул ысымдар эпостун айтылышына карай озгоруп ,анын текстинин мыйзамы менен жашай баштайт» деген пикири негиздуу..Мына ушундай болорун,эпостун тарыхыйлыгы ушунда экендигин европалык элдердин эпос изилдоочулору да туура белгилешуудо.Француз тарыхчысы Макс Блок «Роланд жонундо дастанды» тарыхый булак катары пайдалануу мумкун экендигин белгилеген. «Манас» адамзат тарыхынын бутундой

бир доорун ,кайталангыс катмарын тузгон кадимки кочмон цивилизациянын ,кочмон маданияттын кооно улгусу.

Хронология-1.убакыт тартиби боюнча бир окуялардын тузулушу ,тартиптелиши,2.тарыхый окуяларды кайсы убакытта болгондугуна жараша корсотуу,окуялардын белгиленген даталары.

10-лекция 2 саат

«Манас» эпосу жана Чынгыз Айтматов.

План :

1. «Манас» эпосу –кыргыз рухунун туу чокусу.
2. «Манас» эпосуна Ч.Айтматовдун чыгармачылыгында кайрылышы.
3. Ч.Айтматовдун «Манас» эпосун пропогандалашы.

Адабияттар:

1.Ч.Айтматов. «Манас» -кыргыз рухунун туу чокусу. В кн.:Энциклопедический феномен эпоса «Манас» Б.,1995.

2.Акматалиев А. «Манас» Айтматовдун дуйносундо .Китепте: «Манас» эпосун комплекстуу изилдоонун маселелери.Б.,1994.

3. «Манас» энциклопедиясы. Б.,1995.

4.Эркебаев А.Элдик эпостон адабий эпоско.Ф.,1990.

5.Заркунов А. «Тенири Манас»- эпостун кара создогу варианты.Б.,2003.

Кыргыз калкы нечен кылымдык тарыхты карытып,айтылуу «Манас» баштаган элдик оозеки чыгармачылыктын эн сонун улгулорун жаратып,аларды кийинки муунга мурас катары калтырып келишкен.Ал кенчтер мурас катары адамдын ан –сезиминде гана жашап кала бербестен,кыргыз маданиятынын,адабиятынын пайда болушунун жана калыптанышынын негизги булагы болуп саналган. «Манас» эпосу Ч.Айтматовдун жан дуйносуно балалык мезгилде эле синген.Жазуучунун чон энеси Айымкан, эжеси Карагыз жомоктор,элдик ырлар ,уламыштар макал-лакаптар,дастандардын озунчо бир кенчи боло турган.Чон энелерин ээрчип жайлоодо тоо-тоолоп журот,айыл-ападагы той-тамашаларды корот,элдин урп-адатын,уй-булолук салтын билип,ар бир кыргыз баласы сыяктуу ариб тааный электе «Манас» баштаган эн асыл мурастарды угуп,таалим алып,корком дуйнонун укмуштуудай сыйкырдуу касиетине аралашат.Таластан биринчи ирет манасчынын унун уккандыгын жазуучу эскерген.Чолпонбай,Дуйшонкул сыяктуу баатырлардын эрдигин оз элин ,жерин жоо душмандардан коргогон Манаска салыштырышып ыйык тутуп,оздорун да баатырлардай сезишип,бири-бирине ант берген балалык кундор коп эле болгон. «Манастын» духу менен турмуштагы болгон кыйынчылыктарды,азап-тозокторду которуп,женишке умтулуп келишкен.

Жазуучунун чыгармачылыгынын башатына жол ачкан корком булактар жонундо кеп козгогондо да «Манас» эпосу алгачкылардан болуп айтылат.1952-жылы «Манас» тууралуу жазган илимий негиздеги эмгегинде:кыргыз элинин дуйнолук маанидеги эн залкар мурасты-«Манасты» жаратканына дагы бир жолу ынантат.Балалык мезгилде кулакка синген жагымдуу саптардын дуйносуно озу

ой жугуртот.Бул Айтматовдун «Манаска» илимий-чыгармачылык жаатында кайрылган алгачкы кадамы эле.

Айтматов менен «Манастын» башкача айтканда ,дуйнолук элдин эки залкар корком дуйносунун байланышын негизинен эки багытта кароого болот: биринчи «Манас» эпосуна Ч.Айтматовдун кайрылышы, экинчиси Ч.Айтматовдун «Манас» эпосун пропогандалашы.

Алгач айтып коюучу кеп Ч.Айтматов ар бир чыгармасында эле «Манаска» кайрыла бербейт. «Манас» анын корком дуйносундо ар дайым жашап,чыгармачылык шык,эргуу берип турат,ал бутундой жазуучунун чыгармачылыгы менен озоктош,тамырлаш.Белгилуу сынчы К.Асаналиевдин созу менен айтканда,эпос жазуучунун корком акыл -зээнинде кандайдыр бир айрым узундулору,же кээ бир белгилеримен эмес,барынан мурда синкреттик искусствонун улуу туундусу катары озунчо бир буткон система турундо жашайт.(Башка элдер оздорунун

откон тарыхын ,маданиятынын жогорку улгулорун архитектурада,скльптурада,живописте сактаса кыргыздар «Манас» эпосунда сактаган. Айтматовдун озу эпос жонундо дайыма ой-толгоодо болорун,элдик акылмандуулуктун коп катмарлуу,коп кырдуу чыгармасын чыгармачылыгында жон эле пайдаланбастан,оздоштурулгон турундо пайдаланарын бир нече жолу белгилешкен,анын «Манас» эпосуна айрым бир учурда гана корком зарылдыктан кайрылып келгендигин чыгармачылыгы шарттайт.Бул кайрылуу чыгарманын тематикасына,идеалык-эстетикалык маанисине,корком образдар системасына,философиялык ,адеп-ахлактык проблемасына байланыштуу болот.Ч.Айтматов алгач «Жамийла» повестинде эпостун башкы каарманынын атын гана атайт.: «Кен талаа ,колдо!Касиеттуу туулган жер ,колдо! Манас ,колдо!». Бирок ,жазуучу Манастын атын атоо менен терен ойду камтыган.Согуш мезгилинде Манастын образы элдин журттун патриоттук сезимин тушурбоо учун ,кайраттуулукка,эрктуулукко,женишке ундоо учун чон роль ойноп келгендигин жазуучу анын маанисин чыпчыргасын коротпой таамай корсото алган.

«Ак кеме» повестиндеги Энесай легендасынын мазмунунун тубу да «Манас» эпосу менен байланышат.Кыргыздардын «Манаста» Алтайдан ак калпактуу Ала-Тоого , «Ак кемеде» Энесай боюнан когултур Ысык-Колго кочуп келиши элдин башынан откоргон тарыхый жалпылыкты билдирет.Айтматов озунун идеасын окурмандарга терен жеткируудо «Манас» эпосуна таянат.

«Кылым карытар бир кун» романындагы манкуттун образы да «Манас» эпосунан чыгат.

Баланы кармап алалык ,
Башына шир салалык ,
Уйго алып барып кыйнайлык ,
Алты зубун калмактын ,
Аяк башын жыйнайлык.

Эпосто айтылган бул саптардан улам Ч.Айтматов бугунку кун менен байланыштырып ,озунун манкурт жонундогу легендасын жаратып ,дуйнолук мааниде анын сырын чечмелеп берет.

«Жамийладан» «Кыямат» романына чейин жазуучунун чыгармачылыгына коз салсак,анда «Манастын» стихиясыкаармандардын мунозун,ички дуйносун суроттоодо,гуманистик ,философиялык ой айтууда ,адеп-ахлактык проблемаларды козгоодо кызыл сызык сымал чыгармалардын негизинен отуп тургандыгын байкоого болот. Ч.Айтматов «Манас» баштаган элдик оозеки чыгармачылыктын казынасына кайрылуунун,аны иштеп чыгуунун
эн сонун улгусун оз чыгармачылыгы аркылуу буткул дуйно адабиятына корсотуудо.

Жазуучу уникалдуу «Манасты» жараткан элдин акылмандуулугуна,генийлигине,укумдан-тукумга жеткирген Сагымбай ,Саякбай сыяктуу «легендарлуу эпик» , «азыркынын Гомери» , «20 асырдын рапсоду» деп

аталган индивидуалдуу залкар корком суроткерлердин ролуна чон баа берет.Сагынбай жонундо мындай дейт: «Сагымбайдан жазылып алынган текстерди кунт коюп окуп чыккан адам ,анын соз байлыгына,акындык чеберчилигине,суроткер кудуретине баш ийбей койбойт.Бул бир ааламда укмуш жаралган уникалдуу талант. «Манас» «Манас» болгондон берки эпостун тамчыга тамчы кошулуп,созго соз,ойго ой кыналып,байыркы кыргыз журтунун буткул чыгармачылык кубатын Сагымбай бир озу дилине сыйгызып тургандай сезилет.Сагымбайдын айтуусундагы вариантка башкы редакторлук кызмат аткарып «Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу» аттуу баш соз жазган.Ал эми Саякбай Каралаевдин оз оозунан «Манасты» угуп, чогуу журуп ,ата-баладай мамиледе болгондугу барына белгилуу.Ч.Айтматов : «Ал океан сындуу «Манастын» миллион сабын жат билген» аттуу макаласында улуу манасчылардын эн акыркысы Саякбайдын портретин жандуу тартат.Манасчынын фантазиясына артистик талантына ашкан оноруно тан

берет: «С.Каралаев «Манас» айтып жатканда андан конулду тартып алалбай,кирпигинин ирмелгенинен тартып,колунун жансалышына чейинки ар бир кыймылына арбалып,абазына кулак тошоп,муюп олтуруп,анын жаны эпикалык уюткунун озунон жаралганбы деп ойлоп кетесин» деп баа берген.Ал «Манастын» 1000 жылдык мааракесин откоруунун демилгечиси.»Манас» аэропортунун аталышында салымы бар.А.Жакыпбеков менен К.Жусуповдорго «Манасты» кара созго айландыруу идеасын да Ч.Айтматов берген.Ч.Айтматовдун «Манасты» пропогандалоосунун багыты ар турдуу экендигин коробуз.Ал «Манас» эпосу-кайталангыс жана катасыз корком тажрыйба аркылуу адабиятттын бардык проблемаларына,тематикаларына ой жугуртуп,анын бийик гуманизмин даназалаган эркиндик, коз каранды эместик идеасын ,терен философиясын,имандык сабагын,укмуштуу фантазиясын(оптимистик трагедиялуулугун) поэтикалык коркомдугун,пафосун, структуралыктабиятын ,стилдик чен-олчомдорун,создордун ыйыктыгын,образдардын ички дуйносунун кылдат ачылышын,жаратылыштын ар турдуу кубулуштарынын суроттолушун талдайт да : «Маселе бул жерде таамай ,так айтылган салыштыруу,эпитетте гана эмес.Коп кылымдар бою оз ичине камтыган коп катмарлуу эпостук мазмунга,адамтурмушунун ар турдуу жактарын,социалдык- турмуштук ,моралдык-этикалык маселелерин,байыркы кыргыздардын географиялык ,медициналык ,астрономиялык , философиялык корунушторун бутундой камтыган эпостук мазмунга,бир учу жомоктон ,мифтен ,фантастикадан башталып,бир учу реализмге (фольклордук маанидеги) келип жеткен корком форманын бипбирдей жанаша осуп,бир бутун гармония тузгонундо» деген пикирин айткан.

11-лекция 2саат

«Манас» -бийик гуманизмге сугарылган эпос.

План:

1. «Манас» эпосу- баатырдык эпостун классикалык улгусу.
2. «Манас» эпосунун варианттары.

Адабияттар:

1. «Манас» эпосун комплекстуу изилдоонун маселелери.Б.,1994.
2. «Манас» эпосу жана дуйно элдеринин эпикалык мурасы.Б.,1995
3.Кыргыз адабиятынын тарыхы.Б.,2002.
4.Кыдырбаева Р.З.Эпос «Манас».Генезис.Поэтика.Сказительство.Б.,1996.
5.Ала-Тоо.Кыргыз руху-«Манас» .Б.,1995.
6.Мамытбеков З.Ч.Отражение жизни и борьбы киргизов в эпосе «Манас».Б.,1993.
7.Сыдыков А.Героические мотивы в эпосе «Манас».Ф.,1982.
8.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун историзми.Ф.,1987.

Жанрдык белгилери боюнча «Манас» баатырдык эпостун катарына кирет.Анын мазмуну камтыган чек,берген маалыматтарынын колому баатырдык эпостун салттык алкагынын олчомунон алда канча кенири жана терен.Коптогон кылымдар бою кыргыздардын элдик топ катарындагы уюткусу ыдырабай,бузулбай ,аты сакталып,жашоосун улантуу,тукумун улоо,биримдигин жоготпоо учун жургузуп келген тынымсыз жана оор кармаштарын-туруктуулук,создун он маанисинде коктук менен кошоруп жургузгон курошун баяндоого арналган бул чыгармадагы башкы тема-элдин эркиндиги,коз карандысыздыгы учун курош,сырттан басып кирген душмандарга каршы салгылаштарда корсотулгон эрдиктерди даназалоо,калктын уюткусун тузгон ата уулдар окулдорун ынтымакка,биримдикке чакыруу.Ошону менен бирге эле улгулуу журуш туруш,мыкты сапаттардын элестуу мисалдарына таянуу менен калктын бардык муундарына ,айрыкча жаштарга таалим –тарбияберуу.Ушул негизги максатка ылайык эпостун мазмунунда тупку теги турмуштун озуно эл башынан откоргон жана откоруп жатканчындык корунушторуно таянган ,ошол чындыктан алынып,жалпылаштырылуу аркылуу корком боек менен курчалып,элестуу

корунушторго айландырылган турдуу мунноздогу чон жана чакан ар кандай окуяларды баяндоого -онор алды кызыл тилдин жардамы менен ыр аркылуу жомоктотуп айтып беруугo кенири орун берилген. «Манастын» терен мазмунун ,андагы камтыган окуялардын озгочо кенен чегин жана турмуш корунушторун баяндоо ыктарынын коп жактуулугун эске алганда бул эпосту бир чыгарма дегенге караганда озунчо толук денгээлдеги,бутундой адабияттын улгусу,же бери эле болгондо ошондой корком багыттын оозеки турундогу корунушу деген жондуу да калыстык да болмок.Эпосто кыргыз фольклорунун коптогон жанрлары синтездештирилген,ар башка тур-туркумдор бири-бирине жуурулушуп ,чыгарманын башкы багытынын таламдарына ылайыкташтырылган жана жомоктун мазмунуна ,окуялардын онугуш жолуна жараша синип ,оз-оз ордун алган.Кошоктордон,керээз ,арман ырларынан тартып,санат-насыяттарга,макал-лакап,учкул соз,жоо-жомоктордун турлорунон тартып,уламыш ,легенда ,мифтерге чейинки ж.б.эн коптогон оозеки корком чыгармачылыктын улгулору эпостун мазмунунан жолугушу мунун мазмуну.»Манас» ар турдуу жанрдагы чыгармалардын жыйнагы,коптогон маалымат кабарлардын жонокой топтондусу эмес.Мазмунунун озгочо кенендигине,баяндоо ыктарынын ар турдуулугуно карабастан «Манас» жогорку коркомдукко ээ чыгарма,анын окуялары композициялык бир бутундукко баш ийип турат.Бардык турдогу окуяларды бириктирип,байланыштырып турган кызыл сызык Манас баатырдын омур жолу жана баатырдык иштери.Эн байыркы учурларга таандык жоо жомоктук мотивдеор да ,чыгарманын озок окуяларынан мурдагы,кийинки маалыматтар да,оозеки чыгармачылыктын ар кыл тур-туркумдорунун улгулору да ушул башкы максатка ылайыкташтырылган ,баш ийдирилген.

«Манастын» окуяларынын кенендик чеги,ар кыл мунозу чыгарманын сюжеттик нугунан да таасын корунот.

«Манастын « темасынын ар жактуулугун ,мазмунунун терендигин,озгочо бийик коркомдук денгээлин эске ала бул чыгарманы Ч.Айтматов «Кыргыз искусствосунун туу чокусу» деп атайт. «Манаска» негизги мыкты касиеттерди узак жылдар бою эл башынан откоргондорду чагылдырган терен мазмунун ,берген маалыматтарынын кенен чегин,уккандарга эстетикалык ырахат тартуулаган коркомдук денгээлинин кол жетекис бийик улгусун,байыркы элдердин бири болгон туптуу калк кыргыздардын узак тарыхый жолундагы буткул алгылыктуу табылгаларын ичине камтып турган казыналык маанисин,тендешсиз зор коломун эскеалганда аны адам баласы жараткан укмуштардын катарына кируучу,кыргыздар жараткан керемет десе болот.

«Манас» корком соз онорунун туундусу,аалам укмуштары аталган кенири белгилуу жети эстелик материалдык маданий мураска жатса,кыргыз

эпосу руханий мурас ,болгондо да кочмон элдердин бири жараткан улгу.Ушул белги «Манаска» башка жалпы адамзаттык укмуштардын арасында артыкчылык орун берип турат.Анткени негизи таш,металл ж.б.материалдардан турган ар бир улуу мурас –укмуш эстелик курулуш материалы канчалык катуу болгону ,ушуга байланыштуу туболуктуу сыяктанганы менен алар убакыттын ,климаттык чойронун терс таасирине тушугушу мумкун жана ушуга ылайык алгачкы сапат касиеттерин ошол улгусундо дайым сактап тура албай,каруу-эскируу,мыкты белгилеринен ажыроого мажбур болот.Ал эми кирпичтери элдин суйлоо тилинин таза ,тунук берметтеринен кыналган «Манас» коркомдук денгээлин дайым боксортпой,бир днгээлде туболук сактай алат.

Кыргыздар арасында «Манас» эпосунун кадыр -баркы ото жогору,турмушта алган орду озгочо.»Манастын» окуяларын корком чыгарма катары эмес,болгон чындык тарых катары кабыл алып,анын сюжетиндеги айтылган ар бир маалыматка турмушта орун алган факты турундо ишенишкен кыргыздар эпостун окуяларынан,катышкан каармандардын журум-турумдарынан жаш-кары дебей улгу катары эсептеп,таалим-тарбия алышкан,журт арасындагы талаш-тартыш,чыр-чатак ,доо ж.б.жомоктун маалыматтарына,андагы соз болгон урп-адаттык,салттык

жоосундардын негизинде чечилген.»Манастын» негизги окуялары,сюжеттик нугу менен элдин басымдуу копчулугу тааныш ,ал турмак эпостон бир нече ырды жатка билбеген кыргызды табуу кыйын экендигине да окумуштуулар конул бурушат.Октябрь революциясына чейин кыргыздардын арасында баласына «Манас» деген ысымды койбоо салтынын катуу сакталышы да эпосту элдин урматтосунун далилдеринин биринен.Эл арасында «Манаска» зор маани берилгендиктен жана калктын кундолук турмушунда бул чыгарма кенири орун алгандыктан,кыргыздар арасында четтен келгендердин козуно эн алды менен ушул жомок чалдыгат,конулун бурат,анын устуно ар бир кыргыз башка элдердин окулдорунун алдында улуттук сыймыгы,баалуу мурасы,бетке тутар асыл мактанычы катары эн алды менен «Манасты» айтат.Ушунун натыйжасында кыргыз элине таандык корком туундулардын-искусство улгулорунун ичинен эн корунуктуусу «Манас» эпосу. «Манас» эпосу коп варианттуу чыгармалардын катарына кирет.Бир эле чыгарманын ар кандай алымча –кошумчаларга тушугуп,озгортуулору менен,коп турдо айтылышы анын варианттарынын коп нускалуулугун шарттайт.

«Манас» оозеки жаралып ,оозеки жашаган корком чыгармалардын катарына киргендиктен варианттуулук анын негизги маныздык да,формалык да белгилеринин бири.Турдуу варианты болбой жана ал варианттар ар бири оз бетинче жашоо менен ,башка жаны вариантты жаратпай жашоосун улантуусу да,жалпы эле оозеки корком чыгармачылыктын улгусу катарындагы мазмундук ,формалык белгилерин сактап калуусу мумкун эмес.Ар бир жеке адам жараткан чыгарма варианттарга ээ болгондон-чыгарманы башкалар жактырып кабыл алып,оз алымча-кошумчалары менен аткара баштагандан тартып гана элдик мааниге ээ боло алат,оозеки жашаган коркомтуундулук укукка жетишип,ушул статуста оз жашоосун баштайтВариант жаралбаса жеке инсан жараткан чыгарма ошол алгачкы улгусундо гана калып,омурун токтотот-эл арасында жашай албайт.

Вариант жаралуунун себептери коп.Чыгармага озгортуу киргизуу негизинен эки турдо болушу мумкун.Биринчи учурда айтуучу уккан чыгармасын оз калоосу менен кыскартып же ондоп ,ал эми айрым окуяларды кенейтип ,толуктап аткаруу аркылуу вариант жаратат.

Сөздүк

Адат – өнөкөт, жорук-жоосун, салт-санаа.
Азада- тазалык. Таза жүргөн мырза адам.
Азан – Намазга чакыруу.
Айкөл – Кыргыз эли Манастын жеке өзүнө гана берген улуу наам, туруктуу эпитет. Каармандын адилет, ак көңүл, кең пейил, баарына чыдаган сапаттарын чагылдырууга арстан, көкжал, төрө, канкор (кандардын каны) сыяктуу көптөгөн эпитеттер көп колдонулат.
Акыр заман – диний түшүнүктөгү дүйнөнүн бүтүшү.
Алаамат – коркунчтуу жышаан.
Аллегория – (грек сөзү-“каймана айтуу”) Турмуштун ар түрдүү кубулуштарын каймана мааниде баяндоо. Элдик поэзияда, эпосто, жазуучулардын чыгармаларында айрым көрүнүштөрдүн каймана мааниде сүрөттөлүшү.
Албарс – мыкты, өтө курч болот. М. Албарс кылыч, шамшаар.
Архаизм – (грек сөзү) Улуттук тилдин лексикалык составынан чыгып калган байыркы сөз же сөз тизмеги. Алар өткөн тарыхый доорду, байыркы турмуштук шарттарды туура, реалдуу сүрөттөө максатында автордук речте, каармандардын диалогунда, жай баракат баяндоолордо, мүнөздөмөлөрдө колдонулат. “Манаста” көп кездешет.
Бейпай – убара, азап, кыйноо байкуш.
Бидия – билим, акылман.
Булгун – териси баалуу жаныбар (норка)

Буркан – буд дининдегилер сыйынуучу айкел, сөлөкөт, идол.
Бурут – эпос боюнча кытай, калмактар кыргыздарды ушундайча аташат.
Гипербола – (грек сөзү) Бир нерсенин күчүн, сырткы келбетин, окуянын маанисин ашкере апыртып, сүрөттөгөн элестүү көркөм сөз каражаттарын гипербола деп аташат. Маселен, Манастын сырткы келбетинин сүрөттөлүшү: Арстан Манас баатырдын,

Ар мүчөсү башкача:
Айбаты албарс **темирдей,**
Муруту чөлдүн **камыштай.**

Добул – мөндүр.
Добулбас – согушта урулуучу барабан.
Доолон – кымбат кездеменин аты.
Дуу-дуу – кытай жарым ханы, провинциясынын башчысы.
Дооран – өлгөн адамдын сөөгүн коёрдун алдында анын тирүүсүндөгү күнөөлөрүн жеңилдетүү максатынкөздөгөн диний ырым-жырым. Өлгөндүн күнөөлөрүн сатып алуу үчүн акча, кээде мал да коюлат. Ал дубаны окуган молдо дооранга коюлган акчаны же малды жанында отургандарга (адатта дооранга жармач, бечара адамдар олтурушат) үлөштүрүп берет.
Дүнчү – тилмеч.
Жаан – аалам, дүйнө жүзү, жер жүзү.
Жайсаң – башчы, айыл башчы же өзүнчө топтун башчысы.
Жакут – кызыл түстүү асыл таштын бир түрү.
Жаң-жуң – генерал - губернатор же ага жакын маанидеги мансаптык чин.
Жезнай – Чоор сыяктуу музыкалык аспап.
Жомокчу – “Манас” жана башка эпосторду айтуучу. Өткөк кылымдын 30-жылдарына чейин “Манасчылар” эл ичинде “ырчы”, “жомокчу” аталып келген. Мисалы, 1925-жылы араб ариби менен кыргыз тилинде Москвадан чыккан “Манас” эпосунун титулдук бетинде ал вариант Тыныбек **жомокчуга** таандык экендиги белгиленет жана китепченин кириш сөзүндө Тыныбек **“жомокчу”** наам менен аталат.
Жосун – жол-жобо, жүрү-турум, үлгү.
Заңгар – түрү суук, эгебейсиз зор, чоң, кээде өңү кара адам деген маанисинде.
Зар – алтын, кээде баалуу буюм, мүлк маанисинде да айтылат.

Кадек – кездеменин аты.
Капка – шаарды курчаган сепилдин дарбазасы; башы туюк таштуу тар капчыгай.
Карып – тентимиш эл жеринен ажыраган, таянычы жок адам; өтмө маанисинде: байкуш, кедей, бечара.
Касап – зордукчу, залим, таш боор.
Касап – мал союп, эт сатуучу.
Кашка – мыкты, акылман, билги, жетекчи, башкаруучу деген маанилерде.
Керээз – өлгөн адамдардын артында калган жакындарына калтырган кеңеши, акыл-насааты, өтүнүчү. “Манас” эпосундагы **Көкөтөйдүн керээзи** классикалык үлгү. Керээз дүйнөдөн өтүп бараткан каармандын акыркы тилеги, мурас-санаасы.
Комут – ыраазы болбой калуу; каниет албай калуу.
Кошун –кол, аскер, черүү.
Көкө-теңир – асман кудайы.
Көөсөр – кем акыл, көөдөк, аңкоо.
Кымкап – алтын, күмүш зым кошуп жасалган кымбат баалуу кездеме, кээде ошондон тигилген тыш кийим.
Кыяк – ок өтпөс соот.
Кыям –түбү, түпкү теги.
Макан – эт.
Манасчы – “Манас” эпосун аткаруучу, айтуучу адам. “Манас” адабияттык термин маанисинде ээ болуп, түпкү мааниси бүгүнкү фольклористикадагы түшүнүккө караганда алда канча кеңири. Улуу эпос “Манасты” жараткан, укумдан-тукумга өткөрүп, оозеки сактаган, мазмунун байытып, аны азыркы көлөмгө, көркөмдүк деңгээлге, жеткирген көркөм сөз чеберлеринин өзүнчө тобун билдирет.

Манастаануу – кыргыз фольклористикасынын “Манас” эпосун илимий негизде изилдөөчү илимий бөлүм.
“Манасты” жыйноо – тиешелүү мекемелерде сактоо, иликтөө, жарыялоо максаты менен эпосту эл оозунан жазып алуу.
Меш – эркечтин тээрисинен жасалган чанач.
Накыл – осуят, акыл сөз.
Напси – алк, кулкун, суктук.
Нөөкөр – (Жөкөр) – монгол тилинде жолдош. Эпосто “чоро” деген терминге синоним катары айтылат.
Ойрот – монгол, калмак.
Ойрот – жалпы, баары деген мааниде.
ООлат – урук, тукум.
Өкүмөт – бийлик.
Өтүрүк – жалган, калп.
Пул – акча, кээде жалпы эле дүнүйө, мүлк деген мааниде.
Пафос- эргүү, жандандыруу менен айтылган пикир.
Салбырын – көпчүлүк эл катышкан аңчылык.
Сардар – аскер башчы.
Символ – Бир абстрактуу түшүнүктү, ойду билдирүүчү нерсе, аракет, образ.
Себил – ок өтпөс кийим; курал-жарак.
Семантика – тил илиминде сөздүн, сүйлөмдүн түзүлүшүн аныктаган ыкма.
Сүкүт – тым-тырс, болуу, унчукпоо, ичинен тобо келтирип, ойлуу олтурган адамдын кебетеси.
Стереотип – белгилүү бир көркөм образдын чыгармада кайталануусу.
Сыбызгы – дабышы ичке чыккан музыкалык аспап.
Сыргак–кыраан бүркүттүн түрү.
Семетейчи – эпостун “Семетей” бөлүмүн гана айткан манасчы.
Сюжет – эпикалык, лиро-эпикалык, драмалык чыгармалардын мазмунунда берилген окуялардын, турмуштук кубулуштардын өз ара тыгыз байланышы жана ыргык менен улам өнүгүп-өсүп отурушу.
Тайпа – уруу, бөлүк.

Тай туяк – тайдын туягына окшоштурулуп уютулган акча ордуна колдонулуучу алтын же күмүш.
Текстология – (латын). Сөз байланышы. Көркөм чыгарманын жазылыш тарыхын, тексттерди салыштырып тактоо жана басмага даярдоо жумуштарын жүргүзө турган филология илиминин өз алдынча бир бөлүгү.
Тотем – тыйуу салуу деген түшүнүк. Байыркы адамдар өзүн айлана-чөйрөдөгү жаратылыш менен тыгыз байланышын үзөө элек кезинде, алар айрым айбанаттарды, тоолорду, сууларды, айрым чөптөрдү керемет катары сактап, тыйуу салып аларга сыйынышканын тотем деп белгиленет.
Тул – өлгөн адамдынсырткы кийимдерин кийгизип койгон анын кеби-сөлөкөтү (эри өлгөн аял ошондой кептин алды жагына олтуруп күйөөсүн жоктогон); эри өлгөн жесир аял.
Туулга – баатырлардын согуш учурунда кийүүчү металдан жасалган баш кийими.
Удайчы – хандын, төрөнун буйругун аткарып жүрүүчү жан жөкөрү.
Ултаң – кул.
Үртүк – коооздолгон жасалган ат жабуу.
Чабандес – ат үстүндө өтө маш адам, чыйрак адам.
Шап – канжар, бычак.
Эге – кудайдын аты.
Эгиз – бийик тоо.
Эпитет (грек.epitheton –тиркеме). Эң кеңири тараган жана эң кеңириколдонулган көркөм сөз каражаттарынын бири. Нерсенин, кубулуштун, окуянын өзгөчө бир касиетин, сапатын, белгисин аныктаган сөз эпитет деп аталат. Мисалы, Манас баатыр “арстан” деген эпитет менен мүнөздөлөт.

Эпос – (грекче epos сөз, кеп, баян) – элдин башынан өткөргөн баатырдык иштерин даңазалаган ыр түрүндөгү эпикалык чыгарма.
Эпопея – байыркы Грециядагы белгилүү бир тарыхый окуялар жөнүндөгү ырлардын, поэмалардын жыйнагы эпопея деп аталган. Азыркы мезгилде болсо, элдин турмушун кеңири жана толук сүрөттөгөн романды же романдардын циклы эпопея деп аталат. “Манас” да циклдешип айтылат, ошон үчүн “Манас” эпопея.
Теңир – түрк- монгол элдеринин улуу Кудайы. Теңирдин ысмы шумер жазмаларында “Дингир” формасында белгилүү.
Үлген – Алтай-Саян- элдеринин ишениминде Асмандын ээси.
Феномен – биздин тилде “укмуш” дегенди билдирет.
Эволюция – Көркөм чыгармадагы мотив, сюжет, поэтиканын өзгөрүү, жаңылануу жолдору.
Этикет – адеп-ахлакты сактап жүргөн каарманга карата айтылган көрүнүнүш.

“Манас таануу” предмети боюнча

СИЛЛАБУС

Адистиги : *“Башталгыч класстарда окутуу” шифр 050709 “Укук таануу” шифр 030503 “Экономика жана бухгалтердик эсеп” шифр 080110*

Окуу формасы: күндүзгү

	Семестр	**Сааттардын көлөмү**
Курс	**2**	
Семестр	**3-4**	
Зачет		
Экзамен	+	
Лекция		**72**
Лабораториялык сабак		
Практикалык сабак		**36**
Өз алдынча иштөө, сааты		**90**
Модулдар	**1-2**	
Курстук иш		
Жалпы:		**198**

Окутуучу: Рыскулова Мээрим Ылачынбековна

Бул силлабустун негизги максаты студенттерге окуу процесси жана «Манас таануу » предмети боюнча керектүү маалымат берүү .

Окутуучу жөнүндө байланышуу маалымат жана жолдору:
Окутуучу: Рыскулова Мээрим Ылачынбековна
Электрондук почта: ryskulova.2021@bk.ru
Сабак окуу процессинин бекитилген графиги боюнча жүргүзүлөт.

«Манастаануу» курсунун негизги максаты. Студенттерге «Манас» эпосу жана анын кыргыздар үчүн мааниси,манасчылар жана алардын өмүрү ,чыгармачылыктары эпосту изилдөө багытында талбай аракет жумшаган окумуштуулардын илимий эмгектеринин маани -маңызы тууралуу маалыматтарды

берүү болуп саналат. «Манас» эпосун эл арасынан жыйноо жана иликтөө иштерине качантан баштап аракет жасала баштаган жана ал аракетттердин натыйжасы тууралуу да кеңири сөз болот. Ошондой эле "Манас" эпосубузда чагылдырылган кыргыз маданиятын, тарыхын, этнографиясын, этнопедагогикасын үйрөнүү менен акыл-ой, рухий, сөз байлыктарын , кесиптик, күндөлүк жана социалдык маанилүү кырдаалдарда колдоно билүүсүнө көнүктүрүү, элин, жерин, Ата Мекенин, улуттук дөөлөттөрүн сүйүүгө, мекенчилдикке тарбиялоо, улуттук аң-сезимин көтөрүү. Өзүнө элдик энциклопедиялык билимди камтыган «Манас» эпосунун образдар системасы талдоого алынып,сюжеттик нуктун өнүктүрүлүшү,салттуулуктун сакталышы,сюжетиндеги туруктуу формулалары жана поэтикалык формулалары тууралуу сөз болуп, мындан тышкары анда кеңири кездешкен көркөм сөз каражаттарынын түрлөрү жөнүндө да маалыматтар камтылат.

Курстун милдети.

- Манастаануу боюнча студенттердин билим деңгээлдерин жогорулатуу;
- «Манас» эпосунун мазмунун толук өздөштүрүү;
-Эпос боюнча жазылган илимий эмгектерди окуп,конспектилөө;
-Илимий макалаларды, рефераттарды жазуу;
-Эпостун негизинде уюштурулган конференцияларга,талкууларга катышуу;

Студент дисциплинаны өздөштүрүүдө төмөнкү **компетенцияларга ээ болот:**

- тандаган кесибинин маанилүү экендигин билүү, анын келечеги үчүн бардык күч аракети менен талбай окуп-үйрөнүүгө ОК-1;
- алдыга максат коюуга;
- ишмердүүлүгүнө жардам берүүгө;
- сапаттуу билим алуусуна көмөктөшүү ОК-7

Дисциплинаны аяктагандан кийин ээ болот:

- "Манас" эпосунун кыргыз мамлекети үчүн маанисин;
- "Манас" эпосу кыргыз элинин маданий мурасы экенин;
- Кыргыз элинин маданий рухун таанып үйрөнүүдө эпостун орду;
- "Манас" эпосундагы тарыхый-этнографиялык аспектилерин;
- Манасчылардын өмүрү жана чыгармачылыгын;
- Эпосту илимий изилдеген окумуштуулар жөнүндө;
- Элдик оозеки чыгармачылыктагы "Манас" эпосунун ордун;
- "Манас" эпосунун дүйнөдөгү эпикалык чыгармалардын бири катары;
- Эпостун дүйнөлүк маданиятка кошкон салымын;
- "Манас" трилогиясынан үзүндү айтууга;

1.1.Студент билиши керек:

- эпос – элдик оозеки чыгармалардын озгочо турун.
- эпостун пайда болушунун элдик тарыхый казынасын.
- кочмон калктардын осуп-онугуусундогу чыгарманын эпикалык ролун.
- «Манас» эпосунун изилдоонун этаптарын жана Манас айтчуулардын эмгектерин.
- кыргыз элинин орто кылымдагы тарыхындагы «Манас» эпосунун ордун.

Жасай билиш керек:

- «Манас» эпосунун этаптарын жана Манасчылардын эмгектерин изилдоону .
- Элдик каада-салттарды, салт-санааларды, улуттук оюндарды.

колдоно билиш керек:

- сүйлөө мезгилинде көркөм каражаттын терминдерин;
- «Манас» эпосундагы термин жана сөздүктөрдү колдоно билүүнү;
- кесипке ылайык тексттерди окуп, колдонуу аркылуу студенттердин оозеки жана сүйлөөсүнүн жазма формасы өсөт жана маалыматка ээ болуп,алган билимди колдоно билүү жөндөмдүүлүгүнө ээ болушат;

1.2. **Дисциплиналарды өздөштүрүүнүн жыйынтыгындагы компетенциялар:**

Берилген дисциплиналарды өздөштүрүү процессинде студент төмөндөгү компетенцияларды билүүгө тийиш:

Компетенциянын коду	Компетенциянын мазмуну
ОК-1	-тандаган кесибинин маанилүү экенидигин билүү; анын келечеги үчүн бардык күч аракети менен талбай окуп-үйрөнүүгө ОК-1;
ОК-7	-алдыга максат коюуга; -ишмердүүлүгүнө жардам берүүгө; -сапаттуу билим алуусуна көмөктөшүү ОК-7
ПК-1	-сабактын максатын жана милдетин аныктоо жана пландаштыруу
ПК-2	-сабакты уюштуруу жана өтүү -педагогикалык көзөмөл жүргүзүү -сабакты жыйынтыктоо жана баалоо -сабакка анализ берүү -технологиялык каражаттарды жана жаны методдорду колдонуу
ПК-4	-педагогикалык этиканы сактоо
Студенттерди окутууда сабактан тышкаркы иштерди уюштурууда колдонулуучу компетенциялар	
ПК-7	-педагогикалык контроль жүргүзүү, - башталгыч класстардын окуучуларын окутууда чыгармачылыгын өстүрүү.
Билим берүү процессинде методикалык жардам	
ПК-13	-окуу-методикалык документциялар жана укуктук нормативдик документтер менен иш алып баруу -окуу-методикалык комплектти тандоо -мамлекеттик стандарттын жана окуу программасынын негизинде материалдарды иштеп чыгуу(жумушчу программалар, силлабус)

ОКУУ САБАКТАРЫН ЖҮРГҮЗҮҮ ФОРМАСЫ

Предметтин мазмуну окуу процессин уюштуруу аркылуу ар кандай формасы менен ишке ашат – лекция, практикалык сабак жана студенттердин өз алдынча иштөөсү (жумушчу программада каралган).Студенттердин өз алдынча иштөөсү аудиториялык сабакта жана сабактан (практикалык тапшырмаларды аткарууда), тышкары да даярдануу аркылуу ишке ашырылат. Манас” эпосундагы осуяттарды күнүмдүк жашоодо колдоно билүүгө үйрөнөт.“Манастаануу” дисциплинасын окуу ББЗИТИнин бардык адистиктери үчүн жалпы 36 саат менен семестрде каралган. Анын ичинен 24 саат лекция, 12 саат практикалык саат. Студенттердин өз алдынча иштөөсү үчүн 30 саат. Жыйынтыктоочу экзамен менен аяктайт.

БИЛИМДИ ТЕКШЕРҮҮ ФОРМАСЫ

Предметти окутуу процессинде текшерүүнүн төмөнкү түрлөрүн колдонуу максатка ылайыктуу: учурдагы текшерүү, аралык текшерүү, жыйынтыктоочу текшерүү.

Учурдагы текшерүү теманы өздөштүрүүдө тандалган сабакта каалаган учурда ишке ашат. Аралык текшерүү – бардык студенттер үчүн ар бир предметтик модулда өтүлгөн материал боюнча алардын алган билимдерин баалоо.

Ар бир модулда минималдык жана максималдык балл аныкталат. Ар бир модулдагы максималдык балл өтүлгөн материалды 100% өздөштүрүүсүнө барабар. Ар бир модулда минималдык балл милдеттүү жана башка модулдун баллы менен толукталбайт. Оң

жыйынтыкты алуу үчүн 50 баллдан кем эмес балл топтоо керек. Эгерде студент модулдун жыйынтыктары менен жетиштүү балл топтосо, анда ал жыйынтыктоочу текшерүүгө чейин эле баа ала алат.Ал эми баасы жетиштүү топтолбосо жыйынтыктоочу текшерүүгө катышат. Баллды академиялык баага которуу төмөнкү схема боюнча жүргүзүлөт:

Бардык предметтик модулдагы минималдык баллдын суммасы 50, ал эми максималдык – 100 баллды түзөт.

Баалоо

Берилген курс боюнча илимдерди баалоо семестр боюнча топтолгон упайдын негизинде бааланат.

Баалоо	100 балдык система
Эн жакшы (5)	85-100
Жакшы (4)	70-84
Канааттандырарлык (3)	55-69
Канааттандырарлык эмес(2)	0-54
Келген жок (1)	0-54

Курстун саясаты

Студенттердин укугу жана милдети:

Сиздин башкы милдетиңиз силлабус боюнча берилген тапшырмаларды аткарууда өтө кылдаттык менен ар бирин өзүнчө изилдеп чыгып, толук түшүнүктүү болгондон кийин гана ишке киришүү. Бул сиздин ишиңиздин эффективдүү болушуна жардам берет.

1. Силлабуста көрсөтүлгөн тапшырмаларды аткарууда активдүүлүктү көрсөтүү менен бирге, пайда болуп жаткан проблемалар боюнча өз убагында активдүүлүктү көрсөтүү менен бирге, пайда болуп проблемалар боюча өз убагында мугалим менен байланышка чыккыла.
2. Сабактарга,экзамендерге өз убагында даяр болуу.
3. Берилген тапшырманы так аткаруу
4. Суроолорго жооп таба билүүгө аракеттенүү
5. Предмет боюнча түшүнүксүз болсо, тартынбай суроо берүү.
6. Эгерде студент үй тапшырмасын аткарбай, нөл упайга ээ болсо, экзаменге кирбей калуусу күтүлөт.
7. Системалуу түрдө окутуучу жана борбор менен байланышып туруусу зарыл.
8. Эгерде предмет боюнча жогорку баа албай калсаңыз, кайрадан толуктап тапшырууга мүмкүнчүлүгүңүз бар.

Предметтик модул боюнча рейтингдик балл модулдун татаалдыгына жана маанилүүлүгүнө карата бөлүштүрүлөт.

Манастаануу дисциплинасынын тематикалык ПЛАНЫ

Дисциплина боюнча модулдун №	Лек тема №	Теманын аталышы	Сабактын түрлөрү боюнча сааттардын бөлүнүшү					Эскертүү
			лк	прак (сем)	лаб	СӨАИ	башка түрлөрү	
ДМ 1	1.1	“Манас” эпопея-кыргыз элинин,	2					

		адамзаттын көөнөрбөс мурасы						
	1.2	Манасчылар жана семетейчилер жөнүндө жалпы маалымат	2			5		
	1.3	Дүйнөлүк белгилүү окумуштуулардын “Манас” эпосу боюнча изилдөөлөрү	2					
	1.4	Аксылык Сайф ад-диндин “Мажму атут-таворих” аттуу эмгеги	2					
	1.5	“Манас” эпосунун алгачкы жаратуучулары жана дүйнөгө таанылткан таланттар		2				
	1.6	Октябрь революциясынан кийинки “Манас” эпосунун изилдениши	2					
	1.7	“Манас” эпосунун сюжети		6		10		
	1.8	“Манас” эпосу элдик педагогиканын энциклопедиясы	2					
	1.9	“Манас” эпосунун образдар системасы	2					
		Жыйынтыгы	**14**	**8**		**15**		
ДМ 2	1.1	“Манас” эпосундагы эл достугу темасынын берилиши	2					
	1.2	“Манас” эпосунун историзминин башаттары	2					
	1.3	“Манас” эпосундагы рухий-адептик касиеттер		2		7		
	1.4	“Манас” эпосу жана Ч.Айтматов	2					
	1.5	“Манас” эпосунун каармандары		2				
	1.6	“Манас”-бийик гуманизмге сугарылган эпос	2			8		
	1.7	“Манас” эпосундагы этнографиялык элементтер жана топонимика	2					
		Жыйынтыгы:	**10**	**4**		**15**		
		Жыйынтыгы:	**24**	**12**		**30**		

Манастаануу дисциплинасынын башка структуралык бөлүмдөрдүн окуу дисциплиналары менен байланышы: Философия, тарых, математика, астрономия, биология, зоология

ПРАКТИКАЛЫК САБАКТЫН ТЕМАЛАРЫНЫН ТИЗМЕСИ

№	**Темалардын аталышы**	**Сааты**
1.	“Манас” эпосунун алгачкы жаратуучулары жана дүйнөгө тааныткан таланттар	2
2.	“Манас” эпосунун сюжети	6
3	“Манас” эпосундагы рухий-адептик касиеттер	2
4.	“Манас” эпосунун каармандары	2
	Бардыгы:	**12 саат**

Студенттердин өз алдынча иштөөсү окуу прцессинде студенттердин өз алдынча адабияттарды окуп, даярданып билимин өркүндөтүүгө жардамын тийгизет. Окутуучу окуу жылынын башында ар бир студентке жекече тапшырмаларды берет. Студент ал темалар боюнча өз алдынча адабияттардан изденип рефераттарды жазып, даярданат да ,окутуучуга тапшырып балл топтойт.

Студенттин өз алдынча иштөөсү үчүн темалар

№	**Теманын аталышы**	**Сааты**
	1-модуль	
4.	“Манас” эпопеянын азыркы коомдогу мааниси(оозеки)	5
5.	“Манас” эпосунун 1000 жылдык юбилейи (оозеки)	4
6.	Манасчылардын өмүрү,чыгармачылыгы (конспект)	6
	Бардыгы:	**15**
	2-модуль	
1.	Реферат	10
2.	“Манас” эпосунан үзүндү айтып берүү (оозеки)	5
	Баардыгы:	**15**
	Жыйынтыгы:	**30**

«Манас таануу» дисциплинасы боюнча модул алуунун

ГРАФИГИ

Курс	семестр	группа	Окуу жумалары								баары
3	5		1	2	3	4	5	6	7	8	
Өз алдынча иштин темалары			1	2	3		4	4	5		
сааты			5	4	6		5	5	5		30

Модуль боюнча текшерүү үчүн суроолор:

1-модуль

№	**Суроолор**	**Балл**
1.	Эмне үчүн “Манас” эпосун кыргыз турмушунун энциклопедиясы дешет?	6

2.	20 –кылымда “Манас” эпосун кимдер изилдеген?	6
3.	Эпостогу каармандар кимдер? Алар эпосто кандайча сүрөттөлөт?	4
4.	“Манас” эпосун изилдөө, жыйноо тарыхы жөнүндө айтып бергиле	5
5.	Манасчылардан кимдерди билесиң?	4
6.	“Манас” эпосу кандай сюжеттерден турат?Кыскача айтып бер.	5
7.	Манасчы деген термин качан пайда болгон?	5
8.	“Манас” эпосундагы поэтика	5
9.	СРС	20
10.	Тест	40
11.	**Бардыгы**	**100**

2- модул

№	**Суроолор**	**Балл**
12.	Манасчылар айтуу өзгөчөлүгүнө жараша канча топко бөлүнөт?	5
13.	Улуу эпосту алгачкы жаратуучулар кимдер?	5
14.	“Манас” дастанынын элдик кенчке айлануу этабынын башталышы жөнүндө айтып бер.	5
15.	1952-жылдагы “Манас” эпосуна арналган конференция жөнүндө эмне билесиңер?	5
16.	“Манас” эпосундагы топонимика жөнүндө айтып бер?	5
17.	“Манас” эпосундагы элдик медицина кандай өнүккөн?	5
18.	“Манас” эпосундагы улуттук идеологиянын булагы кандайча берилет.	5
19.	“Манас” эпопеясы көркөм өнөрдүн башка түрлөрүндө	5
20.	СРС	20
21.	Тест	40
22.	**Баардыгы**	**100**

«Манастаануу» курсунун структурасы
(24 саат лекция, 12 саат практикалык сабак)
Лекциялардын мазмуну
1-лекция 2 саат

Тема:“Манас” эпопея кыргыз элинин, адамзаттын көөнөрбөс мурасы.

План:1. “Манас” эпосунун көөнөрбөс булак катары орду.

2. “Манас кыргыз элинин турмушунун энциклопедиясы”

Адабияттар:

8. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
9. С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
10. С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
11. Жакыпбеков А.Теңири Манас.Б.,1995.
12. Манас С. Орозбаковдун варианты боюнча 4томдук “Кыргызстан” Б., 1995
13. С.Байгазиев Манастаануу Б., 2010
14. Т. Абдырахманов Манастаануу окуу китеби Б.,2013

2-лекция 2 саат

Тема: Манасчылар жана семетейчилер жөнүндө жалпы маалымат. Алардын өмүр таржымалдары жана айтуу өзгөчөлүктөрү.

План:

1. «Манас» эпосунун алгачкы жаратуучулары.
2. Улуу манасчылар жана семетейчилер алардын чыгармачылык өзгөчөлүктөрү.

Адабияттар:

1. Манасчылар - кыргыз элинин руханий инсандары.Б.,1984
2. Энциклопедический феномен эпоса»Манас».Б.,1984
3. Кыдырбаева Р.Эпос «Манас».Генезис.Поэтика.Сказительство.б.,1996
4. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
5. Сайф ад-дин Аксыкенти «Мажму атут-таворих».Б.,1996.
6. Молдобаев И. «Манас» -историко-культурный памятник кыргызов.Б.,1996.

3-лекция 2 саат

Тема: Дүйнөлүк белгилүү окумуштуулардын «Манас» эпосу боюнча изилдөөлөрү.

План:

1. «Манас» эпосу тууралуу алгачкы маалымат.
2. Ч.Ч.Валиханов,В.В.Радлов,В.М.Жирмунский,Е.Поливанов ,А.Н.Бернштам ж.б. окумуштуулардын «Манас» эпосу боюнча изилдөөлөрү.
3. Кыргыз окумуштууларынын «Манас» эпосу боюнча изилдөөлөрү.

Адабияттар:

1. Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2. Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос.Л.,1974.
3. Юнусалиев Б.М.Улуу эпос,укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4. Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа.Ф.,1986.
5. Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

4-лекция 2 саат

Тема: Аксылык Сайф ад-диндин «Мажму атут-таворих» - «Тарыхтардын жыйнагы» аттуу эмгеги.

План:

1. «Тарыхтар жыйнагынын» илимий чөйрөдө ээлеген орду,мааниси.
2. «Тарыхтар жыйнагындагы» айрым окуялардын эпостогу окуялар менен окшоштугу.
3. Эмгектин кыргыз тилине которулушу жана анын мааниси

Адабияттар:

1. Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2. Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос.Л.,1974.
3. Юнусалиев Б.М.Улуу эпос,укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4. Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа.Ф.,1986.
5. Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

5-лекция 2 саат

Тема: Октябрь революциясынан кийинки «Манас» эпосунун изилдениши.

План:

1. «Манас» эпосунун экинчи өмүрү,кагазга түшүрүлүшү,изилдөөчүлөрдүн салымы.
2. «Манас» дастанынын элдик кенчке айлануу этабынын башталышы.
3. «Манас» дүйнө элдеринин тилдеринде.

Адабияттар:

1. Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун тарыхый өнүгүшүнүн негизги этаптары.Ф.,1982.
2. Ауэзов М.О.Мысли разных лет.Алма-Ата,1981.

3.Айтымбетов О.Улуу баатыр баяны.Ала-Тоо журналы.Б,1990.
4. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.

6-лекция 2 саат
Тема: «Манас» эпосу-улуттук педагогиканын энциклопедиясы.
План:
1. «Манас» эпосундагы педагогикалык ойлордун берилиши.
2.«Манас» эпосунун кыргыз эли үчүн тарбиялык мааниси
3.Эпостогу улуттук биримдикке жана көз карандысыздыкка үндөгөн идеалардын берилиши.
Адабияттар:
1.Манасчылар жана изилдөөчүлөр.Б.,1995.
2.Сооронов О. «Манас» трилогиясындагы эпикалык окуялардын сүрөттөлүш өзгөчөлүктөрү.Ф.,1981.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Кыдырбаева Р.З.Эпос «Манас». Генезис. Поэтика. Сказительство.Б.,1996.
5.С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
6.С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
7.Жакыпбеков А.Теъири Манас.Б.,1995.
8.Сарыпбеков Р.Алмамбеттин образынын эволюциялык өнүгүшү.Б.,1982.

7-лекция 2 саат
Тема: «Манас» эпосунун образдар системасы. **План:**
1.Эпостогу оң каармандар. Манастын жана Бакайдын образдары.
2.Эпостогу терс каармандар жана алардын образдары. Жакыптын, Коңурбайдын, Жолойдун,Кыргылчалдын образдары.
Адабияттар:
1.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун тарыхый өнүгүшүнүн негизги этаптары.Ф.,1982.
2.Ауэзов М.О.Мысли разных лет. Алма-Ата,1981.
3.Айтымбетов О.Улуу батыр баяны. Ала-Тоо журналы. Б ,1990.
4. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.

8-лекция 2 саат
Тема: «Манас» эпосунда эл достугунун берилиши
План:
1. «Манас» эпосунда эл достугунун берилиши
2. Эпостогу башка улуттагы каармандардын берилиши
Адабияттар:
8. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
9. С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
10. С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
11. Жакыпбеков А.Теңири Манас.Б.,1995.
12. Манас С. Орозбаковдун варианты боюнча 4томдук “Кыргызстан” Б., 1995
13. С.Байгазиев Манастаануу Б., 2010
14. Т. Абдырахманов Манастаануу окуу китеби Б.,2013

9 –лекция 2 саат
Тема: «Манас» эпосунун историзминин башаттары.
План:
1.«Манас» - баатырдык эпостун классикалык үлгүсү.
2.«Манас» эпосундагы окуялардын тарых менен байланыштуу учурлары.
3.«Манас» эпосунун жаралыш хронологиясы.
Адабияттар:
1.«Манас» эпосун комплекстүү изилдөөнүн маселелери.Б.,1994.
2.«Манас» эпосу жана дүйнө элдеринин эпикалык мурастары.Б.,1995.
3.Кыргыз адабиятынын тарыхы.II том, Б.,2002.

4.Кыдырбаева Р.З.Эпос «Манас». Генезис. Поэтика.Сказительство.Б.,1996.
5.Мамытбеков З.Отражение жизни борьбы кыргызов в эпосе «Манас».Б.,1993.
6.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун историзми.Ф.,1987.

10-лекция 2 саат

Тема: «Манас» эпосу жана Чыъгыз Айтматов.

1.«Манас» эпосу - кыргыз рухунун туу чокусу.
2.«Манас» эпосуна Ч.Айтматовдун чыгармачылыгында кайрылышы.
3.Ч.Айтматовдун «Манас» эпосун пропогандалашы.

Адабияттар:

1.Ч.Айтматов «Манас» -кыргыз рухунун туу чокусу.Ф.,1984.
2.Акматалиев А. «Манас» Айтматовдун дүйнөсүндө.Китепте:Кыргыз адабияты:тарых жана мезгил.Б.,2010.
3.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун тарыхый өнүгүшүнүн негизги этаптары.Ф.,1982.
4.Ауэзов М.О.Мысли разных лет.Алма-Ата,1981.
5.Айтымбетов О.Улуу батыр баяны.Ала-Тоо журналы.Б,1990.
6. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.

11-лекция 2 саат

Тема: «Манас» - бийик гуманизмге сугарылган эпос.

План:

1.«Манас» - баатырдык эпостун классикалык үлгүсү.
2.«Манас» эпосунун варианттары.

Адабияттар:

1.Ч.Айтматов. Сияюшая вершина древне кыргызского духа. Китепте:Энциклопедический феномен эпоса «Манас2.Б.,1995.
2.Кыдырбаева Р.Кырбашев К.Жайнакова А.Варианты эпоса «Манас» .Ф .,1988.
3.Кыргыз адабиятынын тарыхы.II том, Б.,2002.
4.Кыдырбаева Р.З.Эпос «Манас». Генезис. Поэтика. Сказительство.Б.,1996.
5.Мамытбеков З.Отражение жизни борьбы кыргызов в эпосе «Манас». Б.,1993.
6.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун историзми.Ф.,1987.

Практикалык сабактардын мазмуну

1-практикалык сабак. 2 саат

Тема: «Манас» эпосунун алгачкы жаратуучулары жана дүйнөгө тааныткан таланттар.

План:

1.Улуу жомоктун жаралышына таасир берген күчтөр, алгачкы жаратуучулар. (Жайсаң, Ырамандын ырчы уулу, Токтогул ырчы тууралуу айтылган маалыматтар.)
2.18-19- кылымдарда жашап өтүшкөн талантуу манасчылар. (Жусуп Мамай, С.Каралаев,С.Орозбак уулу өмүр жолдору жана чыгармачылыгы)

Негизги түшүнүктөр: Эпос, жомок, манасчы, шедевр, трилогия

Адабияттар:

1.Манасчылар жана изилдөөчүлөр.Б.,1995.
2.Сооронов О. «Манас» трилогиясындагы эпикалык окуялардын сүрөттөлүш өзгөчөлүктөрү.Ф.,1981.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос,укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Кыдырбаева Р.З.Эпос «Манас».Генезис.Поэтика.Сказительство.Б.,1996.
5.С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
6.С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
7.Жакыпбеков А.Теъири Манас.Б.,1995.
8.Сарыпбеков Р.Алмамбеттин образынын эволюциялык өнүгүшү.Б.,1982.

2- практикалык сабак 6 саат

Тема: “Манас” эпосунун сюжети.

План:
1. “Манас” эпосунун сюжети.
2. “Семетей” эпосунун сюжети
3. “Сейтек” эпосунун сюжеттик курулушу

Негизги түшүнүктөр: Сюжет, эпос, кульминация, пролог, эпилог, каарман, образ, прототип
Адабияттар:

8. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
9. С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
10. С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
11. Жакыпбеков А.Теңири Манас.Б.,1995.
12. Манас С. Орозбаковдун варианты боюнча 4томдук “Кыргызстан” Б., 1995
13. С.Байгазиев Манастаануу Б., 2010
14. Т. Абдырахманов Манастаануу окуу китеби Б.,2013

3 -практикалык сабак
Тема: «Манас» дастанынын элдик кенчке айлануу этабынын башталышы. 2 саат
План:
1.Совет доорундагы залкар таланттар.
2.« Манас» эпосунда муундардын байланышы.
3. «Манас» дүйнө элдеринин тилдеринде.

Негизги түшүнүктөр: Дастан, эпос, трилогия, осуят, залкар, талант, рухий дөөлөт
Адабияттар:

1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос.Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос,укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа.Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

4-практикалык сабак 2 саат
Тема: “Манас” эпосу көркөм өнөрдүн башка түрлөрүндө
План:
1. “Манас” эпосу архитектура, скульптурада, искусстводо
2. “Манас” эпосу музыкада, киноискусстводо ж.б.

Негизги түшүнүктөр:Архитектура, скульптура, искусство, живопись, музыка, кино
Адабияттар:

9. «Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
10. С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
11. С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
12. Жакыпбеков А.Теңири Манас.Б.,1995.
13. Манас С. Орозбаковдун варианты боюнча 4томдук “Кыргызстан” Б., 1995
14. С.Байгазиев Манастаануу Б., 2010
15. Т. Абдырахманов Манастаануу окуу китеби Б.,2013

5-практикалык 2 саат
Тема: “Манас” эпосундагы рухий-адептик касиеттер
План:
1. “Манас” эпосундагы рухий касиеттердин берилиши
2. Эпостогу даанышман ойлор
3. Эпостогу каарамандардын мүнөздөрү
4. Эпостогу жети осуяттын берилиши

Негизги түшүнүктөр:Рухий дүйнө, адеп, культура, макал-лакап, даанышман ой, залкар, эпос

Адабияттар:

1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос. Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа. Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

6 –практикалык сабак

Тема: «Манас» эпосунун каармандары. 2 саат

План:

1.Манас-эл-жер намысы үчүн жаралган баатыр.
2.Каныкей - үзүлгөндү улаган, чачылганды жыйнаган жалпы журттун энеси.
3.Алдында жүрсө ак жолтой, аркада жүрсө сан колдой. (Бакайдын образына талдоо жүргүзүү.)

Негизги түшүнүктөр: Каараман, баатыр, патриот, Мекенчил, намыс, осуят, тарых

Адабияттар:

1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос. Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа. Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

7- практикалык сабак

Тема: "Манас" эпосунун тили жана поэтикасы 2 саат

План:

1. "Манас" эпосунундагы поэтика
2. Эпостогу тилдик каражаттардын берилиши

Негизги түшүнүктөр:Поэтика, салыштыруу, гипербола, литота, уйкаштык, эпитет,ассонанс

Адабияттар:

1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос. Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.
4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа. Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

8- практикалык сабак 2 саат

Тема: "Манас" эпосундагы этнографиялык элементтер жана топонимика

План:

1. "Манас" эпосундагы жер-суу аттарынын берилиши
2. Эпостогу уруу аттары

Негизги түшүнүктөр: Этнография, этноним, топонимика, антропология, гидронимика, космонимика

Адабияттар:

1.Энциклопедический феномен эпоса «Манас».Б.,1995.
2.Жирмунский В.М.Тюркский героический эпос. Л.,1974.
3.Юнусалиев Б.М.Улуу эпос, укмуштуу жомокчу.Ф.,1985.

4.Рахматуллин К.Творчества манасчи.Китепте: «Манас»-героический эпос киргизского народа. Ф.,1986.
5.Жумалиев К.,Жумалиев М.Легендарлык ырчылар жана жомокчулар.Б.,1999.

«Манастаануу»курсу боюнча аткарыла турган тесттер:
1-модул
1-варинт
1.Совет доорунда «Манас» эпосунун идеяларына карата коюлган негизги айыптар.
а)эпостун сюжети толук кандуу эмес; б)эпостун байыркылыгы;
в)пантүркизм,панисламизм, г) фашизм,расизм.
2.Жакып өзүнүн болочок уулунан эмнени үмүт кылат?
а) байлыгын сактап калуу үчүн мураскорду; б) боштондук алып келе турган баатырды;
в) жардамчыны; г) баскынчыны.
3.”Кайып” түшүнүгүнүн бир мааниси.
а) жок жерден пайда болуу; б) жок болуп кетүү;
в) өлүм; г) төрөлүү.
4.Манасчылык касиеттин келишине, духтардын кайсы типтери себепкер болот?
а) мифтик колдоочулар; б) ата-бабалардын арбагы;
в) олуялардын арбагы; г) Манас дүйнөсүндөгү арбактар.
5.Совет доорунда “Манас” эпосунун тексттеринде кайсы элементтер жана мотивдер антиидеологиялык деп табылган?
а) диний,улутчул; б) мифтик,жомоктук; в) тарыхый; г) ойдон чыгарылган.
6. Алманбеттин аялы ким?
а) Кыз Сайкал; б) Карабөрк;
в) Каныкей; г) Арууке
7.Манастын жети атасынын бири.
а) Кыргылчал; б) Ногой в) Алманбет; г) Кошой
8.Кыргыздардын символикалуу саны.
а)7, 9, б) 20,23 в) 10,11 г) 2,3
9.Асман менен жериңдин,
Тирөөсүнөн бүткөндөй.
Айың менен күнүңдүн,
Бир өзүнөн бүткөндөй…**Бул портретик сүрөттөө кимге таандык?**
а)Бакай б)Алмамбет в)Манас г)Сыргак
10. Кең көйнөктүн тазасы,
Зайып заттын паашасы.
Кара сурдун сулуусу,
Адамзаттын нурдуусу…**Бул портретик сүрөттөө эпосто кайсы каарманга таандык?**
А)Айчүрөк б)Кыз Сайкал в)Акылай г)Каныкей
11. Шооруктун кызы …,
Шоодураган капырай!
Он алты жарым жашы бар,
Олоңдой кара чачы бар.**Көп чекиттин ордуна тиешелүү каармандын атын жаз.**
а)Карабөрк б)Арууке в)Акылай г)Кыз Сайкал
12.Манастын энесинин аты.
а) Чыйырды; б) Сайкал; в) Бакдөөлөт; г) Канымжан.
13.Манастын жалган аты.
а)Мажик; б) Чон жинди; в) Чеге; г) Кутубий.
14.Эмне себептен Манаска жалган ат коюлган?
а) кара күчтөрдөн сактап калуу үчүн; б) ички душмандардан аман сактап калуу үчүн;
в) сырткы душмандардан аман сактап калуу үчүн; г) жаман сөздөн аман сактап калуу үчүн.**15.”Манас” эпосунун 1000 жылдыгы белгиленген жыл**.
а) 1940-ж; б) 2003-ж; в) 1995-ж; г) 1952-ж.

2-вариант

1.“Манас” боюнча Бүткүл союздук илимий конференция өткөрүлгөн жыл.

а) 1995-ж б)1952-ж в) 1940-ж. г) 1938-ж.

2. “Манас” боюнча Бүткүл союздук илимий конференциянын өткөрүүгө эмне себепкер болду?

а) “Манас”эпосунун элдүүлүгүн аныктоо б) “Манас”эпосунун антиэлдүүлүгүн аныктоо в) “Манас”эпосун комплекстүү изилдөө г) “Манас”эпосунун тексттерин басмадан чыгаруу.

3.Кыргыз элинин элдик медицинасында колдонулган дарылардын бири...

а) парацетамол б) кашкулактын өтү

в) топурак г) аюнун териси

4.”Манас”эпосундагы негизги идея.

а) бөтөн элдерди жана мамлекеттерди басып алуу; б) бардык элдердин жана мамлекеттердин боштондугу;

в) элдин биримдиги; г)элдин байлыгын сактоо.

5. Кыргыз элинин жакшы аял жөнүндөгү түшүнүк идеалы:

а) сулуу жар б) акылдуу, чебер уз, сарамжал, баатырдын ишин уланткан жар в) сымбаттуу, келбеттүү жар г) жоокердин аялы болгондугу

6. “Манас”эпосунун тексттери китеп болуп жарыкка чыккандан кийин манасчынын кайсы түрү пайда болду?

а) аткаруучу; б) чон манасчы; в) чала манасчы; г) семетейчи.

7. “Манас”эпосу жалпы адамзат үчүн эмне боло алат?

а) өткөн доордун материалдуу мурасы; б) өткөн доордун руханий мурасы;

в) азыркынын материалдуу баалуулугу; г) азыркынын руханий балуулугу.

8. Ким тарабынан биринчи жолу “Манас” эпосунан үзүндү жазылып алынган?

а) В.Радлов тарабынан б) Ч.Валиханов тарабынан

в) Сейф ад-дин Аксыкенди тарабынан г) Г.Алмаши тарабынан

9.Орто кылымдардагы кайсы булакта Манаска байланыштуу айрым бир окуялар баяндалат?

а) “Кутадгу билиг” б) “Дүйнөнүн көп түрдүүлүгү жөнүндө китеп”

в) “Дивани Лугати Түрк” г) Мажму ат-таворих”

10. Манас эмнени ыйык милдетим деп санайт?

а) мал-мүлк жыюуну б) бир аймактан экинчи орунга ооп, көчүп жүрүүнү в) ата-бабадан калган эл-жерди жоодон бошотуп алууну г) туугандары айтканы үчүн

11.Манастын көзү өткөндөн кийин Каныкейдин Букарага качкандыгынын себеби эмнеде?

а) өзүн жана өзүнүн абийирин сактап калуу үчүн б) Семетейди аман сактап калуу үчүн

в) Чыйырдыны аман сактап калуу үчүн г) кан казынасын сактап калуу үчүн

12.Манастын эн жакын санаалаш адамдарынын ысымдары.

а) Көкчө,Бокмурун,Үсөн,Сайкал б) Кыргыл,Кутубий,Акбалта,Билерик

в) Алмамбет,Каныкей,Бакай,Кошой г) Курманбек, Жаныш, Эр Төштүк

13.Манасчылык өнөр адамга эн оболу кандай жол менен келет.

а) түш көрүү аркылуу б) жер кезүү аркылуу

в) китеп окуу аркылуу г) устаттан таалим алуу аркылуу

14.Ким биринчи болуп, “Манастын”айрым үзүндүлөрүн орус жана немис тилине которулуп,басмадан чыгарган?

а) Б.Смирнов б) В.Жирмунский в) В.Радлов г) М.Ауэзов

15. “Манасты”алгач айткан манасчы.

а) Токтогул б) Саякбай в) Ырчы уул г) Келдибек

2-модул

1- вариант

1.Манастын кайсы жакын жолдошу Кытайдын канзаадасы болгон?

а) Сыргак; б) Кошой; в) Бакай; г) Алмамбет.

2.Ким биринчилерден болуп, “Манастын”идеяларын Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик идеологиясы катары сунуштаган?
а) Ч.Айтматов; б) М.Убукеев; в) А.Акаев; г) Кыргызстан эли.
3.Манастын жакындарынан кимдер,Чон казатка аттанууда,чалгынга барат?
а) Чубак менен Бакай; б) Алмамбет менен Сыргак;
в) Ажыбай менен Серек; г) Кошой менен Бокмурун.
4.Үсөндүн кыргыздарга –Манаска кайтып келишинин максаты?
а) Манастын көзүн тазалап, бийликти колго алуу б) биригүү
в) биригип, душмандардан өч алуу г)душмандардан качуу
5. “Манас” эпосунун элдик салттуу аталышы .
а) дастан б) жомок в) эпос г) жоо жомок.
6. Совет доорунда кайсы манасчыдан биринчи ирет “ Манастын” тексти жазылып алынды эле?
а) Тоголок Молдодон б) Саякбай Каралаевден
в) Сагымбай Орозбаковдон г)Акмат Ырысмендиевден .
7. Кайсы манасчынын варианты дүйнөдө эң көлөмдүү болуп эсептелинет?
а)Мамбет Чокморовдунб)Молдобасан Мусулманкуловдун
в) Саякбай Каралаевдин г) Шаабай Азизовдун
8. Манас эпосунун өмүр сүрүшүнүн салттуу жолу.
а) жазмаб) оозеки в) курама г)синхрондуу
9. Кытайлардын дөө Жолой,
Күрпүлдөшүп көрүүгө,
Чыкмак болду майданга,
Намыс алып берүүгө…**Бул ыр саптары кимге тиешелүү айтылган?**
а)Кошой б) Жолой в)Алмамбет г)Бокмурун
10.Аксылык Сайф ад-диндин «Мажму атут-таворих» аттуу эмгеги канчанчы кылымда жазылган?
а)10-кылым б)15-кылым в)16-кылым г)20-кылым
11.Манастын прототиби ким болгон?
а) Барс-бек б)Яглакар хан в)Тапу Алп Сол г) ар кандай көз караштар бар
12.Алманбет ким менен чатакташып кеткен
а) Чубак б) Манас в) Кошой г) Сыргак
13. Көкөтөйдүн баласынын аты ким?
а) Сыргак б) Бокмурун в) Жаачы г) Чоң жинди
14.С.Орозбаков качан туулган?
а)1867-жылы б)1894-жыл в)1900-жыл г)1880-жыл
15.С.Каралаевден канча көлөмдө «Манас» эпосунун текстти жазылып алынган?
а)10000сап ыр б)500553 сап ыр в)60000сап ыр г)180378 сап ыр
2-вариант

1….Он бештеги баладай,
Көтөргөндө салмагы.
Берген экен кудайым,
Берекелүү баланы… **Бул сүрөттөө кайсы эпизоддо айтылат?**
а)Манастын төрөлүшү б)Көкөтөйдүн ашы в)Чоң казат г)Кичи казат
2.Чоң манасчылардын катарына ким кирет?
а)С.Орозбаков б) У. Мамбеталиев в)С.Мусаев г)Б.Юнусалиев
3.Манас баатырдын акылман кеңешчиси ким болгон?
а)Алмамбет б)Кошой в)Жакып г)Бакай
4.Манастын кырк чоросунун бири.
а)Коңурбай б)Кошой в)Чубак г)Жолой
5.Каныкейдин өз аты ким?
а)Санирабийга б)Акылай в)Арууке г)Карабөрк
6.Ким чыныгы манасчы болгон?
а)Тоголок Молдо б)Барпы в)Калыгул г)Арстанбек

7. Семетейчи Дүңкана Кочуке уулунун төрөлгөн жери

а) Тянь-Шань р-н Чаек а. б) Жайыл р-н Орто-Суу а.
в) Ысык-Көл р-н Тамчы а. г)Тянь- Шань р-н Эчки-Баш а.

8. «Манас» изилдөөчү Чокан Валихановдун толук ысымы кандай?

а) Фёдор Косылевский б) Муххамед Ханафия в) Виктор Виноградов г) Иса Ахмедов

9. Жоокерлердин курал-жарактарын колдонуу чеберчилигин арттыруу оюну...

а) Жоокердик оюну б) Жоолук таштамай оюну
в) Жамбы атмай оюну г) Чикилдирик оюну

10. Каныкейдин атасынын аты

а) Баатыркан б) Жакып в) Атемир г)Чоюке

11. Манастын түпкү атасы

а)Чубак б)Меңдибай в)Багыш г) Түбөй

12. Манастын баласынын аты ким?

а)Сейтек б)Күлчоро в)Семетей г)Жайсаң

13. Манасчылар канча топко бөлүнөт?

а)10 б)5 в)8 г)4

14. «Манас» эпосунун 1000 жылдык маарекеси качан өткөрүлдү?

а)2000-жылы б)2010-жылы в)1995-жылы г)2005-жылы

15. Манасчылар …

а)Б.Юнусалиев б) Жусуп Мамай в) Сейтек г) Ч.Айтматов

.

ОКУУ ДИСЦИПЛИНАСЫНЫН АДАБИЯТТАР МЕНЕН КАМСЫЗ БОЛУШУ

№	**Негизги адабияттар:**
1.	«Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
2.	С.Каралаев. «Манас» үчилтиги.Б.,1998.
3.	С.Орозбаков.Манас..4 томдук.Б.,1995.
4.	Жакыпбеков А.Теңири Манас.Б.,1995.
5.	Манас С. Каралаевдин варианты боюнча туз. А. Жайнакова,А.Акматалиев “Турар” Б.,2010
6.	Манас С. Орозбаковдун варианты боюнча 4томдук “Кыргызстан” Б., 1995
7.	С.Байгазиев Манастаануу Б., 2010
8.	Т. Айталиева Манасчылар жөнүндө түшүнүк берүү боюнча методикалык колдонмо. Талас 2010
9.	Т. Абдырахманов Манастаануу окуу китеби Б.,2013
10.	Т.Жолдошев Манас Б.,2018

№	**Кошумча адабияттар**
1.	Сайф ад-дин Аксыкенти. Тарыхтар жыйнагы. Б., 1996.
2.	“Манас” эпосу С.Орозбак уулу 1 китеп 1978, 2 китеп 1979, 3 китеп 1981

3.	С.Мусаев “Манас” кара сөз түрүндөгү баяндама Ф., “Илим” 1986
4.	“Манас” эпопеясы жана искусство Б.,1994
5.	М.Ч. Мамыров “Манас” эпосунун калыптаныш тарыхы Б.; 2009
6.	«Манас» энциклопедиясы.Б.,1995.
7.	Т.Кененсариев “Манас” эпосу жан дүйнө элдеринин эпикалык мурасы Б.,1995
8.	М.Мамыров Орус окумуштуулары “Манас” эпосу жөнүндө Ф., 1964
9.	“Манас” эпопеясы жана искусство Б.,1986